

Vikerkaar

10/ 1992

William Blake'i «Sügisele»; Stefan George, Hasso Krulli ja François Villoni luulet; Mihkel Muti, Karl Ristikivi jt proosat; Habermas II; Dixi: Valter Rand kodust; leninismist rohelisteni — meie intervjuu; Mati Unt Remsu noorusest; Jüri Talvet: WLT 1991 — Ivariga ja Ivarita; sõnumid Hollandist; Foorumis uususundid, soolvesi ja «Elu Sõna»; Mare Mikofi kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik.

Oktoober 1992. Nr 10

Sisukord

William Blake *Sügisele* 1
Stefan George *Luulet* 2
Hasso Krull *Luulet* 7
Mihkel Mutt *Neli minutit* 10
Karl Ristikivi *Varas* 18
François Villon *Luulet* 20
Kalle Käsper *Komandering* 22
Armastus 24
Aleksander «Sass» Jakovlev *Mikof* 26
Jürgen Habermas *Tasategev revolutsioon ja pahempoolse revisjoni vajadus. Mida tähendab sotsialism täna?* 29
Hasso Krull *Poststruktuurilistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel* 41
Janika Kronberg *Mänguröömust sündinud* 45
Oskar Kruus. *Tarzani tagasitulekud ehk kuidas kirjatööga raha teenida* 52
Mircea Eliade *Sakraalne ja profaanne* 58
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 64

Dixi

Valter Rand *Kodu* 69
Meie intervjuu
Leninismist rohelisten 72
Vaatenurk
Marin Roose *Ettevaatust — kuri koer!* 77
Eduard Parhomenko *Ühe exhibitsiooni reetsensioon* 79
Mati Unt *Mis juhtus siis Remsu nooruses* 81
Tõnis Kahu *Pühast veelgi püham* 82
Kaleidoskoop
Jüri Talvet *WLT 1991 — Ivariga ja Ivarita* 84
Marianne Vogel *Uutest asjadest* 89
Forum
Hubert Jakobs *Lisandusi «Elu Sõna» asjus* 92
Riho Saard *Pesuveega visatakse välja ka mõned lapsed* 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvifotod: Jüri Kaarma, Kalju Jõul

Esikaanel: Mare Mikof. «Rotikuningas»
Kips. 1989. Fragment. Kalju Jõuli foto.

Tagakaanel: Mare Mikof. «Haigutav
autoportree.» Malm. Kõrgus 180 cm. 1990.
Kalju Jõuli foto.

WILLIAM BLAKE

Sügisele

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Oo viljalasti kandev Sügis, ruske
Viinamarjade verest, peatu viivuks
Mu katuse all; puhata siin võid
Ja seada häält mu torupilli järgi;
Ning tantsu algavad kõik aasta tütre!
Nüüd laula rõõmsalt viljadest ja õitest.

«Pung avab oma ilu päikesele
Ja armastus ta noortes soontes voolab;
Ning õied ääristavad koidu kulme
Ja vaikse õhtu erksaid palgeid, kuni
Küps suvi puhkeb laulma ja sulgpilved
Ta pea ümber lilli puistavad.

Puuvilja hõngu õhuhaldjad joovad,
Rõõm uitleb kergeil tiivul aedades
Koos tuidega või istub lauldes puudel.»
Nii laulis Sügis, sidus vöö siis vööle
Ja lendas kõledate voorte taha
Kuid jättis maha oma kuldse lasti.

STEFAN GEORGE

Saksa keelest tõlkinud Linnar Priimägi

Varane lemb

Kui lõpu tegid järsku lootusele
Kui nägin külmust sinu pilgus julmas
Kui kadus minu jaoks su kuju hele
Ma mida näinud päevi kestnud ulmas
Siis valuline nukrusvahk mind läbis
Ma nutsin oma pisarate häbis.

Kui nüüd ma kuulsin kuidas vaevasängis
On valud vallanud sind hirmsa hoona
Mis võisin muud kui nutta oma ängis
Just nagu siis kui sa ei mõistnud toona?
Ma nutsin · jah · kuid keset päevi kadu
Nüüd seda ma nii kibedalt ei adu.

Ning äkki ma ei leidnud enam nuttu
Kui kuulsin nüüd et sulgusid su laud ..
Ei muutnud see mu argielu ruttu:
Ma isegi ei tea kus on su haud.

(«Die Fibel»/«Aabits», 1901)

*

Me laagritelgi sinine atlasse
On tulvil kuldseid täheteid ja kuusid
Ning taamal sambal juba ootamas
On malahhiit- ning alabasterkruusid.

Kolm ketti hoiab lampi millest kurnus
Me kahvatuile laupadele hõõg.
On valgeis voltides me ümber burnus
Meid köidab mürdiokste lõhnav lõõg.

Pea joogist kuuldu meil oraaklihääl.
Ja vaipadel mis punut pehmeist juustest
Poiss paindub iga märguande pääl

Ning hospodari ees on uhkelt maas ..
Kui võlukaevust kerkib unelustest
See kauge aeg mil olin kuningas.

(«Hymnen»/«Hümnid», 1890/1899^{*})

※

Siin päikese ja kuldse sära koda.
All tähtede ta kaarjal kuplil kõrgub.
Ja välgud langevad tast nagu odad —
Topaaside ja merevaigu põrgu.

Ta kiirgus justkui peeglitesse langeb:
On ümberringi seinteks laotud maha
Siin lugematul hulgal kullakange
Ning põrandal on laiad lõvinahad.

Vaid ÜHE silmis kartmatuna puhkab
Maailmakrooni torkiv-ere nimbus.
Ja kolmestsajast raskest urnist uhkab
Siin ambra mürr ja sidrunite hingus.

(«Algabal»/«Etalgabalus», 1892/1899)

---

* Esimene aastaarv märgib esitrüki, teine avaliku väljaande ilmumisaega.

*

H.v.H.*

Niisiis läksin ma
Ja sai võõras minust
Ning üht püüdsin leida
Kes leinaks minuga
Ja mitte üks.

(«Pilgerfahrten»/«Palverännud», 1899)

*

Kutsumine

Armas laps sa tule vaid
Alla metsa salajase
Laulu mis mult meeneks said
Ära ainult huulilt lase.

Leebes sinas suplemas
Oleme kesk õite malbust
Kehad peegeldamas valgust
Selgemalt kui kaste klaas

Peene hõbeniidi põim
Õhus end meil looriks kujub
Rohus kahvatuna ujub
Lumihabras linalõim.

Puude alla ümber vee
Lennul unustanud leina
Lauldes valget ristikheina
Valgeid nelke puistame.

(«Das Jahr der Seele»/«Hinge aasta», 1897/1899)

---

*Pühendus Hugo von Hofmannsthalile, kes George mõju kartis ja vältis.

A.S.*

Kas oli tõeluses see ring? kui tunglakumas
Said valgust kalbed näod ja raskelt tõusvad lõhnad
Kuldkarikatest jumaluse ees ning sinu sõnad
Meid tõstsid viirastuste hõõguvasse valda?
Et vaevu tundes oma meeli me kui mürgist
Ei leidnud päevi pärast riitust ennast
Ning tundes roose põlemas veel laubal piinu
Eest meela pilgu taeva varjat rikkustesse.

(«Das Jahr der Seele»/«Hinge aasta», 1897/1899)

Ajalaul

Te minuaegsed juba teadsite
Mind vääralt mõõtsite ja põhjasite.
Kui tuimal sammul tooreil sõrmil läbi
Te tormasite elu kihust lärmist.
Tol ajal salvist joobnud prints ma olin
Kes kiigutelles loendas oma takte
Nii peenes ilus külmas uhkuses
Maast kaugel õrnalt kumendavas pühas.

Tööst karmist täitvast kogu noorusaja
Ei mõistnud midagi te piinust tormis
Teel tippudele · ohust veriulmis.
«Veel liidus sõber see!» ei tegujanus
Vaid mässumeelne oli sisse tungind
Käes mõök ja tõrvik vaenukojasse ..
Te teadijad ei lugend hirmu naeru
Sest varjul teist mis katab kerge loor.

* Pühendatud Alfred Schulerile, Müncheni kosmikute-ringi eestvedajale. Luuletus kirjeldab George mälestust koosviibimisest Schuleri pool 29. IV 1896.

Siis vilemees teid juhtis võlumäele
 Nii meelitaval armund mängul · näitas
 Teil võõraid aardeid pikkamisi et
 Teid tüütas maailm mida kiitnud vast.
 Kui mõnes siis arkaadiline kohin
 Ja kidur ilu: haarab ta fanfaari
 Ning kannustega lõikab pehkind liha
 Viib rüsinasse jälle hõisates.

Kui piidlel raugad mehisust ses näevad
 Te ohkate: mis kõrgus laskunud!
 Sai karjeks säravate pilvi laul!..
 Te näete muutust · mina tegin seda.
 Ning see kel täna pasun hüüab suul
 Kes pillub elus tuld see teab et homme
 Jõu ilu püha kergelt kangastab
 Taas ühe poisi vaikne flöödimäng.

(«Der siebente Ring»/«Seitsmes ring», 1907)

STEFAN GEORGE oli luuletaja, kes kirjutas vähe ja vähestele. Isiku ning autorina jäi ta sama eksklusiiivseks nagu tema «ringiks» kutsutud tutvuskond ja tema luulet hindav publik. Nii erasuhtluses kui ka esteetikas oli George diktaator, hoiakult esimene ja viimane «luulevürst» pärast Goethet, kelle mitmekülgust ja mõju ta muidugi ei saavutanud. Sajandivahetuse saksa luulepilti kuulub ta paaris Rilkega, samuti vaimuaristokraadiga, kellest ta aga välja ei teinud. George on peale otse loomingu jätnud järelmaailmale teatava elustiili ning humanitaarse mõtlemise stiili, mida seostatakse «kolmanda humanismi» liikumisega ja mis seisneb suurte isikumüütide ellukutumises ning kultiveerimises. Üks selliseid müüte oli juba eluajal George ise.

Eakohaselt alustas George lüürilise romantikuna (tagantjärele 1901 ilmunud «Die Fibel»/«Aabits») ja jõudis siis (1890—95 eratrükina, hiljem ka avaliku väljaandena ilmunud loomingu) oma varasle luulele tüüpilisse toretsesse aristokratismi. George hilisem, meie sajandil kirjutatud luule (kogud «Der siebente Ring»/«Seitsmes ring» 1907, «Der Stern des Bundes»/«Liidu täht» 1913/14, «Das neue Reich»/«Uus riik» 1928) kuulutab tähendusrikkalt juba ka elitaarset ühiskonnaideaali. Estetistliku varasema ja prohvetliku hilisluule vahelisse üleminekuperioodi kuulub Stefan George populaarseim luulekogu «Das Jahr der Seele»

(«Hinge aasta», eratrükk 1897, avalik väljaanne 1899), mille toel tema luulele ongi tekkinud — täpsema määraltuse puudusel — «sümbolistikkuse» orecol.

Rõhutatakse oma loomingu äravalitust, lõi George selle tarvis isikliku ortograafia ning laskis valmistada oma käekirja jälgendava Stefan-George-šriifi.

Käesolevad valitud eestindused on sündinud 1970. aastate algupoolel ja peegeldavad muidugi tõlkija tollaseid eelistusi ning arusaamu. George juurde olid teda toonud mõned värsid, mida ta arvas mäletavat ühest erakirjast ja mida otsides ta ülikooli tulnult luges läbi selle luuletaja kogutud teosed — otsitavaid ridu lõpuks leidmatagi. Hilisematele ettepanekutele midagi juurde tõlkida on ta vastanud tõrjuvalt. Väljakasvanut huvitab George veel kui eeskätt kultuurilooline, mitte kui kunstiline nähtus.

Stefan George loomingu näiteid on ilmunud M. Underi koostatud ja tõlgitud «Valikus saksa uuemast lüürikast» (1920). Tema luule ning eriti Goethe-suhte kultuuriloolistest tagamaadest vt L. P r i i m ä g i, Viimane õõ Itaalias. Johann Wolfgang Goethe ja Stefan George. Etüüd võrdleva kirjandusteaduse alalt. «Looming» 1983, nr 9; L. P r i i m ä g i, Goethe-päeva kommentaariks. «Edasi», 30. VIII 1986.

L. P.

HASSO KRULL

NELI TABELIT

(Tabellae et tabulata)

1.
Tihedas reas tulevad nähtavale sellised
    peenrad,
mille keskel kasvab üks tulp. Siis on juba
    õigus.
Annaks ta küll, kui ise ütleks. Sest
    midagi
ei muutu, ilma et selles samas peenras juba
    poleks
veel üht tulpi. Selle nimi on
    mingi
asi. Üks, neli, niisugune järgnevus. Et
    peaks
talle juba piiri peale panema, aga, mis, ei
    tea
täpselt. Jääb siis nii: keegi
    teine,
ja see, tulp, jääb täpselt kahe kokku lõigatud
    kimbu
sisse, eks.

2.
Astusin kolm sammu sinnapoole. Aga
    ei, peab
tagasi tulema. Mis veel? Kas on poes
    käidud?
Teine kord, ma mõtlen, ma niimoodi enam
    ei küsi.
Sest on veel aega, enne kui sa
    tuled ja
teed selgeks, eks, mida ma tegelikult
    mõtlesin,
need kolm sammu ja nii edasi, selle
    põhjal
võiks kiirelt üldistada. Ära
    üldista
muidugi. Sest on veel midagi põhja
    osas
muuta, ja üldse, kes see oli, kes küsis,
    miks
enam ei tunta veealuseid siis ära.

3.

Selle kõrval on siis mõned saapad. Ja nende
saabaste
kõrval, kui sa töölt koju tuled, on, ilma
midagi
mõtlemata, peaaegu, kui nii võib öelda, ilma
ütlemise
korruseta, mõned mustikad. Seda ma ei oleks pidanud,
eks
ole, ütlema. Aga ma ütlesin: eks, ma olen
neid
saapaid näinud, eks ole ju, mitu korda juba
olen
ma näinud täpselt neidsamu saapaid, ja seda ma
ei saa
unustada; välja arvatud muidugi siis, kui ma
ise
tean, mida sellega, nii-öelda, on mõeldud, kui
keegi
tuleb töölt, ja siis on midagi peegelsiledat
kogu
selles situatsioonis.

4.

Pea valutab, kuulan trashi. Noh, miks ei
võiks
keegi küsida või vastata sellele samale
liimile, ma
mõtlen, et mõni teine inimene minu asemel paneks
kohe
lõikama, kui see on tunda, ja ta on
tunda
hästi. Siis, veel kord. Sedasama. Pea
valutas.
Nüüd küll küsin, aga teie ei või vastata, eks,
teie
pärast on mul nüüd auk sees. Hästi, ma
nõelun
ta kinni. Siis on mõistus korras, või pole,
hakkan
kohe trashi kuulama.

Männi-asju

*Mänd on väga ilus.
(Paavo Haavikko)*

1.

No näedsa, see mänd on nüüd ilusasti kokku murtud
ja elab pea kohal.

Tal on üks tõlgitud teenija sees.

Jookseb täpselt minu silmade vahelise keskmise
kauguse

poole, ja midagi on valesti läinud,
kohe parandan.

Nüüd on meie seas neid, kes on teist nägu kui meie.

Näiteks vanad inimesed. Ka nende sõbrad.

Selle männi tunnuseks on seekord väga pikk patsipael
ja piitsapiug seljal,

üks Inglise orden persse peal.

2.

Mänd on niimoodi ehitatud, et tema kõrval
ei või olla teist mändi.

Tegelikult on, aga kaugemal. Siis
tuleb võtta kahe näpu vahele oma kõige peenem
juuksekarv.

Hobused on teile tänulikud.

Nende silmad on nagu öökuningannad.

Nõrgub pea tohutu suurtest pragudest sisse
süütab sigareti joonda valvel lühike.

Selles mõttes on mänd universaalne, aga
tema struktuur pole mingi puu-diagramm, vaid
kloostri raamatukogu,
vana Jorge Luis Buñuel.

3.

Tulime kahekesi mööda pikka koridori edasi.

See oli sumeri kooliõpetaja.

Tema kõrvades olid sisalikud.

Naeratasime.

Ta lubas, et annab meile valusa õppetunni, valgustades
vesta neitseid.

Panime seda hästi tähele.

Mis ta ütles, et me ei ütleks.

Kahel pool teed on täpselt ühesuguseid põõsaid.

Kes kurat need siia istutas, seda teab ainult see
mänd.

MIHKEL MUTT

NELI MINUTIT

Küllile oli keskkoolis inglise keelt õpetanud nõudlik ja tige vanamutt, keda tagaselja «eestiaegseks» kutsuti. (Nüüd Külli muidugi taipas, et polnud ta eestiaegne ühti, juba aastatelt ei klappinud. Ta oli küll tükk aega enne sõda sündinud, aga koolis käinud ja karjääri alustanud juba vene ajal. Külli oli tähele pannud, et eestiaegseks kutsuti ka näiteks vanemapoolset korrektset kelnerit ja toda vanatädi keemilise puhastuse vastuvõtust, kes kviitungile osutades lausus: «Tehke siia oma allkiri!»)

Nüüd oli tollest kirutud õpetajast Küllile kasu, sest tema inglise keel osutus paremaks kui paljudel teistel. Koolis oli ta ka masinakirja õppinud. Kui lehtedes hakkas ilmuma kuulutusi, et firmad vajavad sekretäri, läks Külli end pakuma.

Esimene kord jäi ta ukse taha, sest see oli väga kuulus ja rikas firma, kuhu üle saja tahtja. Teine kord polnud tal lihtsalt õnne, sest firma asus linnast välja ühes vanas kuuris ja kui Külli selle lõpuks leidis, olid kõik kohad juba täis.

Aga kolmandas näkkas.

See oli võõrkeelne firma, kes ajas asju Venemaa ning Ameerika vahel. Valgetes särkides mehed jooksid mitu korda päevas sisse ja välja, tegusalt murelikul või reipal ilmel ning mobiiltelefonid käes, et oleks asjalikum. Ukse ees seisis kaks «Volvo» ning «Toyota». Kogu asjaajamine ning töö toimus ühes suures ja ühes väikeses ruumis. Varem oli siin asunud õhumuuseumi filiaal. Nüüd uhkeldas ukse kõrval silt «Main office».

Siin tutvuski Külli Konstantiniga, kes oli firma kommertsdirektor, seega päris tähtis ülemus. Temagi sõitis «Volvoga», aga see polnud isiklik. Tal endal oli seni veel vene auto, mida natuke häbenes. Aga ta kandis moodsat välismaist ülikonda, mis oli pehmest riidest ja langes vabalt. Ja ülikond oli uus. Külli oli töötanud rõivakaupluses ja tundis asja. Näiteks tabas ta eksimatult, kui mõni mees kandis küll heast materjalist rätsepaülikonda, aga see oli endine esindusülikond, sest uue ja tänapäevase ostmiseks puudus mehel nähtavasti raha.

Konstantin oli pidevalt päevitunud. Räägiti, et ta võtab kõrgustikupäikest. Ta oimudel hõbetas natuke varahalli. Ta meeldivasse kehaehitusse kuulusid riidepuuna sirged õlad ning mõõdukalt peened jalad. Küllile ei meeldinud paksud kintsud, olgugi need tugevuse tunnus. Ka Konstantini käelabad olid kena kujuga. Tõsi, särgimanseti alt paistis natuke karvu, aga need polnud üksikud, pikad ega mustad nagu nälginud kõrvahargid, mida Külli jälestas, vaid lühikesed, tihedad ja natuke krussis (samasugused olid ka Konstantini rinnal, nagu pärast selgus).

Esimesel hetkel jättis Konstantin meeldivalt ujeta, isegi natuke nunnu mulje. Tundus, nagu tahaks ta pidevalt vabandada. Ainult vahel välgatas ta silmis

midagi metsikut ja kurba. Ta silmad olid mustad ja niisked, väga heledate silmavalgetega.

Nende vahekord algas nagu ameerika filmis «Kramer Krameri vastu», mida Külli oli näinud. Ka seal tõi ülemus sekretärile ümberlöömiseks kirja, kus seisis, kas ta ei tahaks tulla temaga õhtust sööma. Ilmselt oli Konstantingi seda filmi näinud. Külli ei hakanud pirtsutama. Tänapäeval ei võinud tagasi lükata ühtki paremat pala või üldse söömaaga, kui seda priilt pakuti. Ja viimases instantsis ei kohustanud see õhtu Küllit millekski.

Konstantin oli teda palunud oodata bussijaama ees. Seal nad läksid jalgsi. Konstantin juhtis ta ühe kangi alt sisse. See polnud eriti uhke kangialune, vaid madal ja räpane, aga Külli teadis, et praegusel varakapitalistlikul ajal, mil igaüks midagi otsib, aga õigeid seadusi veel pole, võib tagahoovides, näiteks puukuuri all keldris asuda tõusva firma noobel lõbustuspaik. Umbes nii oligi. Konstantin avas isikliku võtmega ühe ukse («Meil ei ole magnetkaarte,» poetas ta).

«Mis koht see on?» küsis Külli.

«Keskpärase ärimeeste klubi,» vastas Konstantin muiates. Sees oli rootsi laud ja isegi rootsi õlu. Seinte ääres nõjatus toolidele paar blaseerunult vaikivat seltskonda, eemal keerutasid tulijate poole päid paar tütarlast, kes võisid olla professionaalid. Ühes nurgas väikeses aedikus sai mängida «Black Jacki». Eemal baaris võis tantsida. Konstantin ja Külli läksid peagi põrandale. Nad tantsisid või õigemini tegid seda, mida tants sagedasti on — avalik emblemiline muusika saatel. Külli tegi selget vahet tantsul kui rõõmsal liikumisel ja tantsimise ettekäändel amelemisel. Ta imestas, kuidas terve hulk inimesi seda vahet teha ei viitsinud. Või nad ei tahtnudki? Talle endale meeldisid mõlemad tantsuviisid. Praegu tajus ta enda vastas pingestatud Konstantini.

«Meeldib sulle siin?» küsis too.

«Ei,» vastas Külli. Tegelikult polnud siin viga midagi. Tänapäeval oli igasugune bankett ja pidu teretulnud asi. Aga Külli tundis, et peab just niimoodi vastama. Kindluse mõttes kehtitas ta ebamääraselt õlgu, mis võis tähendada mida tahes.

Ta tundis endal mehe tungivat pilku. Konstantini nina oli tunginud ta lokkidesse ja Külli tundis mittedisainaja tüüpilist suulõhna. Konstantin oli ta kõrva juurde kummardunud.

«Siis lähme,» sosistas ta sisendusel. Ta vaatas kella. «Praegu on kolmveerand. Kohtume kahekümne minuti pärast «Olümpia» ees.»

See polnud ettepanek, vaid käsk. Niisugusele toonile meeldis Küllil alistuda. Mees teadis, mida teeb!

«On see kaugel?» küsis Külli, kui nad ümber hotelli nurga keerasid ja mööda üht kõrvaltänavat sammusid. «Ei,» vastas mees. Peagi nad seisatasid üsna uue viiekordse plokkmaja ees. Konstantin keeras välisukse lahti. Nad tõusid teisele korrusele. Kostas metallikilinat. Konstantin kasutas jälle võtit.

Korter oli tilluke, koosnedes keskmise suurusega toast, imepisikesest köögist ning vannitoast, kus polnud isegi vanni, vaid ainult dušinurk.

«Sinu korter?» küsis Külli.

«Minu?» paistis, et Konstantin sattus korraks kimbatusse. «Ee... minu küll, aga mitte korter.»

«Milleks talle sihuke koht?» mõtles Külli. «Et minusuguseid siia vedada?» Nii rumal ta küll polnud, et arvata, nagu oleks tema esimene, keda siia tuakse. Aga polnud tema asi liiga palju pärida. Saab ruttu vanaks! Konstantin oleks nagu ta mõtteid lugenud.

«Inimesel peab olema koht, kus vahel üksi olla. Minul vähemasti peab. Töö juures seda ei saa, seal käib pärast tööd koristaja. Või astub keegi muu sisse. Kuni hilja ööni välja. Saadavad oma fakse.»

See oli tõsi, Külli teadis. Rahvast vooris — küll mitte karjakaupa, ent pidevalt. Pealegi viis sealtsamast suurest toast üks kõrvalruumi, kus paiknes firma nii-öelda külaliskorter.

«Muretsesin selle üsna hiljuti,» lisas Konstantin.

«Räägi aga räägi,» mõtles Külli. «Vaata kui laulan sulle «Sa oled mul teine»!» Aga mida rohkem ta toas ringi vaatas, seda rohkem hakkas talle tunduma, et Konstantini jutt võis tõele vastata. Elektripliidi raudadel polnud ainsatki kriimu, prügikastist oleks võinud valge taskurätiga üle käia, sahtlis polnud leivapuru. Rääkimata sellest, et ta oleks avastanud voodi alt seina äärest kasutatud preservatiivi või kööginurgast tühja šampanjapudeli. Kõik tundus tuluuus. Värv seintel näis just äsja kuivanud. Üldiselt oli asju silmatorkavalt vähe, nagu poleks elu veel õieti sisse seatud. Diivanilaua vedeles viimane «Pikker» ja «Äripäev».

Küllil läks esikusse, kus sai end vaevalt ringi pöörata. Konstantin oli jätnud oma võtmekimbu peegli ette. See oli pungil paks.

«Kui palju võtmeid,» imestas Külli ja tundis aukartust. Võtmed olid nahkses paunakeses, mille ette käis tilluke tõmblukk. Koti peaks oli jäme lühike pulk, mis meenutas maoori puujumalaid, mida Külli «Ermitaažis» oli näinud. Ta pidi tunnistama, et komplekt tervikuna sarnanes genitaalidele. Nahk oli kulunud ja lakitud puuots läikis. Aga tuluuus kohvimasin köögis oli alles pakendist lahti võtmata.

Nad lahkusid vastu hommikut, tühi tramm kriginis mööda. Konstantin saatis ta taksoga koju. Tavaliselt tuli Küllil kõige magusam uni just enne koitu, kui öö on kõige tumedam. Ent kui harva sai ta seda nautida! Täna oli laupäev. Ta blond lokkis pea lebas meelepealilledega padjal. Külli naeratas enne uinumist. Üle hulga aja oli tal hea olnud.

Nii nad hakkasid kokku saama. Kui see esimene kord välja arvata, siis peamiselt lõunavaheajal või pärast tööd. Konstantin oli abielus ega kavatsenudki seda Külli eest varjata. Too oli jälle mõistlik naine, mitte mõni seitsmeteistkümneaastane plika. Tema oli ju kakskümmend kaheksa ning talle polnud vaja pikemalt selgitada, missugune oli tema staatus Konstantini juures. Mis sellest kõigest tulla võis — küll see omal ajal selguma pidi.

Kui neil oli plaanis kokku saada — initsiatiiv tuli peaaegu eranditult Konstantinilt, sest Külli meelest oli nii kombekam — siis andis ta sellest nõnda mär-

ku, et juuresolijad ei pruukinud taibata, millest sekretäri ning kommertsdirektori jutt tegelikult käib. Sest kuigi Konstantin ei rakendanud nende vahekorra varjamiseks totaalset konspiratsiooni, ei püüdnud ta seda ka silmatorkavalt afišeerida ega nõudnud Külliltki, et too näiteks tal tänaval käe alt kinni hoiaks. Nad polnud küll kindlas paroolis kokku leppinud, aga aegamööda kujunes nii, et Konstantin seisatas akna all, vaatas hajameelselt välja, ringutas ning ütles nagu iseendale: «Ei tea, kas täna nalja ka saab?»

Selle peale vastas Külli harilikult:

«Kust seda nalja ikka saab, kui ise ei tee!»

See tähendas «jah». Ainult kord oli ta vastanud: «Pill tuleb pika ilu peale,» sest sel päeval ta tõesti ei saanud — Otto oli ära keelanud.

Oma senisest eraelust nad peaaegu et ei rääkinud. Sama käis ka praeguse eraelu kohta. Nad vestlesid enamasti neutraalsetel teemadel, vahel ka töösjadest. Näiteks ei tahtnud Konstantin põrmugi teada, kas Külli oli varem abielus olnud, millega tegelesid ta vanemad, ega muud taolist. Sellest Külli järeldas, et küllap oli Konstantin kunagi midagi traagilist üle elanud, et ta varasemas elukehas on seni veritsev haav. Ja et ta ei küsi temalt midagi sellepärast, et mitte anda Küllile moraalselt õigust temastki rohkem teada saada.

Tegelikult oleks Külli tahtnud teada tõesti. Näiteks — kuidas Konstantin oma naisega läbi saab? Külli arvas enda kohta, et on päris vaba ning moodne ja võiks haput nägu tegemata vabalt vestelda teisest naisest, kellega Konstantin ju ka oli. Aga kui ta korra oli üritanud sel teemal juttu teha, oli Konstantin talle säärase pilguga otsa vaadanud, et Külli pidas paremaks vaikida. Sellest Külli järeldas, et ilmselt on ka Konstantini abielukangasse põimitud traagiline lõim ja see ainult tõstis tema poolehoidu mehe vastu.

Loomulikult oli ta Konstantini abikaasa ära vaadanud. Eemalt muidugi, isiklikult tutvumata. Mis kavalust selle korraldamiseks tarvis! Naine oli tema meelest veetlev. See ei pannud Küllit imestama. Nii tavaline. Naiivne oluks arvata, et suhteid sõlmivad vaid need mehed, kelle naine on peletis. Kui uhkete naiste kõrvalt mehed endale vaheldust otsisid! Külli teadis. Ta mõtles, et see on nõnda loodusest seatud.

Algul said nad Konstantiniga kokku paar korda nädalas, aga juba järgmine kuu ülepäeviti. Nii tahtis Konstantin, kes ütles oma kire kasvavat. Küllil polnud selle vastu midagi. Kolmandal kuul tõusis nende kokkusaamiste arv viieni nädalas. Külli imestas. «Vaga vesi, sügav põhi,» mõtles ta.

Nende koosolemised ei kestnud kunagi kaua. Algul ehk poolteist tundi, edaspidi veelgi vähem, napilt tund. Algul see Küllit ei häirinud. Neil oli ju nii hea. Pealegi ta teadis, et hästi sobivatel paaridel kulub eelmänguks minimaalselt aega. Temal igatahes küll. Liiasi olid nad enne seda viibinud samas ruumis ning see, kuidas Konstantin mobiiltelefonidega tähtsalt pobises või välismaa äri-meestega ühisprojekti joonise kohale kummardus, mõjus Küllisse erutavalt. Lisaks kõigele emaneerus Konstantinist Külli meelest mehelikku fluidumit. Ta oli seda elus varem ainult paar korda tundnud. See oli isase kleepuv inihõng. Külli imestas, et keegi teine peale tema ei paistnud seda tajuvat.

Konstantin oligi väga meeleline. Vaevalt said nad viis minutit oma «pesakeses» oldud, kui ta juba Küllit ründas. Esimestel nädalatel oli ta enne ikka kalistanud ja silitanud ning rääkinud kombekohaseid rumalusi, peagi aga loobus sellestki. See-eest nüüd rebis ta Külli riideid, ehkki tsiviliseeritult — nii et midagi katki ei läheks. Ja kui ta Külli pikali paiskas, siis ikka nii, et too haiget ei saaks. Muidu oli see aga nagu päris ja meeldis Küllile.

Mis teda aga murelikuks tegi, oli Konstantini ilme ja hoiak. Temast õhkus neil hetkil lausa traagikat. Ta naeratas sellal nii harva. Külli ei arvanudki, et kire kõrgpunktis peaks naeru pugistama. Ent ometi — milleks hambaid risti hoida? Ekstaatiline hingeldamine ja häälitsemine olid küll enamasti natuke naeruväärsed, aga igatahes asjakohasemad kui niisugune trots.

«Konstantin, sa teeksid minuga nagu mingit ränka tööd,» ütles ta mehele naljatlemisi. «On ikka hirmus kohustus küll, eks?» Aga mees ei vastanud nokkimisele, ei tulnud mänguga kaasa.

«Kus sa oled, kui sa minuga oled?» küsis Külli, aga Konstantin ei vastanud.

«Äkki tal pole minuga hea?» kahtles Külli, kuid heitis selle mõtte kohe kõrvale. See oli liig mis liig. Keegi ei sundinud Konstantini temaga olema, see polnud käsk ega kohustus. Ta tegi seda vabatahtlikult. Nii suurt masohhismi ei suutnud Külli ette kujutada. Ja miks tahtis ta teda siis nii kirglikult? «Ta on maniakk,» otsustas Külli. Aga ta pidi tunnistama, et sel juhul üsna haruldast liiki, nimelt monogaamne maniakk. Külli lihtsalt ei suutnud uskuda, et paralleelselt temaga jätkuks Konstantinil aega ja energiat teistegi suhete jaoks.

Või jätkus?

Konstantin ise ei paistnud armukadedust tundvat. Ta ei pärinud Küllilt kunagi:

«On sul veel keegi?»

Tõsi, vahel, kui ta mujale vaatas, välkus ta silmis mingi tuluke. «Kelle tuluke seal välgub?» mõtles noil hetkil Külli. Aga järgmisel silmapilgul võis Konstantin talle säärase pilguga otsa vaadata, et Küllil kadus igasugune isu järelepärimisi teha.

Nädalad möödusid. Konstantini kirk aina kasvas ning tempo tõusis. Enam ei läbenud ta minutitki oodata. Vaevalt sai Külli üle läve astuda, kui Konstantin talle juba kallale kargas, mantli lahti nõõpis, puusa triikis, rinda mudis ja pikali tõukas.

«Oota, pimeloom,» naeris Külli, «las ma võtan saapad ära!» Aga ei, läks kõige saabastega.

Ja oleks säärast asja juhtunud korra või siis äärmisel juhul aeg-ajalt. Sellest poleks Külli numbrit teinud. Ta sai ju aru, et inimeses peituv ja lahendust ootav sisepinge varieerub. Vahel räägib ka keha nagu inimene suure erutuse korral — sõnu süües ja vahele jättes. Ent paistis, et Konstantin enam teistmoodi ei oskagi. Samas pidi Külli tunnistama, et Konstantin ei olnud pealiskaudne, ei mõelnud ainult enda himude rahuldamisele. Vastupidi, ta näis endast koguni vähem hoolivat kui partnerist ja tegi praktiliselt kõik, mis võimalik, et Külli ainult saaks. Lühidalt — ta püüdis olla väga intensiivne ning seda, mis muidu oleks

võinud vähemalt pool tundi kesta, mitu korda lühemasse ajavahemikku suruda.

«Konstantin on maksimalist,» otsustas Külli, kui too oli temast jälle tuulispasana üle ratsutanud nagu mongolite hord üle nurmenukkudega kaetud aasa.

Siis sõitis Konstantin lühikomandeeringusse Soome. Tagasi jõudes helistas ta juba laevalt ning avaldas arvamust, et täna peaks küll nalja saama, sest kaks päeva pole vahepeal saanud. Säärasele taotlusele oli võimatu vastata, et «pill tuleb pika ilu peale». Konstantinil oli imelik hääl olnud.

«Ei tea, mis ta täna teeb?» mõtles Külli kohtumispaiga poole sammudes. «Tuleb tänavale vastu? Või unustab sukkpüksid jalga?»

Umbes nii läsksi. Konstantin sööstis ta poole nagu sprinter stardipukkidelt.

«Kallis, mu arm, kuidas su järele igatsesin, iga sekund, mis ma olin seal, sinust eemal, ma aina mõtlesin. . . OH! . . . Oh!» Nõnda keris ta lint lõputult. Ta oli eriti läbematu.

«Ta on välismaalt afrodisiaakumeid muretsenud,» käis Küllil peast läbi.

Paar korda Konstantin koguni karjatas «Ole!»

Siis oli kõik läbi.

Küllil käis pea ringi, aga ta polnud sugugi kindel, millest.

Konstantin polnud kunagi meisterliku järelmänguga hiilanud, aga natuke aega oli ta ikka Külli kõrval lebanud. Nüüd aga kargas ta viivitamatult püsti, nuusutas õhku, tormas akna juurde ning vilistas läbilõikavalt.

«Tulekahju!» räägatas ta. «Me peame kohe põgenema!»

Ta kargas voodi juurde ning hakkas Küllit püsti tirima. «Asi on ohtlik. Kui ma ennist tulin, juba siis tundsin tossulõhna. Need on kindlasti need vene süütajad. Praegu on kaks masinat õues.»

«Mis masinat?» ei saanud Külli aru.

«Tuletõrje, noh!»

Konstantin nügis teda vannitoa poole. Aga sealgi ei jätnud ta teda rahule, prõmmides vastu ust ning kiirustades tagant.

«Napakas,» mõtles Külli kasvava pahameelega.

Siis ta kuulis uksekella ja Konstantini häält. Kellega ta seal rääkis? Ent kohe karjus Konstantin läbi ukse.

«Miilits käis! Siin majas varjab end ohtlik kurjategija. Kui sa ei taha, et meid mitu tundi kinni peetakse, et tunnistusi annaksime, siis kiirusta. Palun!!!»

Küllil sattus paanikasse. «Ta on hull,» mõtles ta. «Ma olen hulluga maganud.» See teadmine mõjus tasse nii, et ta pillas püksikesed kraanikaussi ega saanud neid jalga panna.

«Tule juba!» kriiskas Konstantin toast.

Ta ootas Küllit minekuvalmina ukse kõrval, käsi millegipärast taskus.

«Äkki on Konstantin ise kurjategija?» käis Küllil läbi pea. Hirm haaras teda. Ta tõmbas mantli selga, näoga küll Konstantini poole seistes, aga julgemata tal-
le otsa vaadata.

«Läki siis,» avas ta ukse.

Samas tõi Konstantin kuuldavale võidukarje:

«Käes! See on võimalik! Ma teadsin seda!» hõiskas ta. «See on võimalik!» Külli võpatas ning vaatas ringi. Konstantin tantsis ja potsatas tugitooli. Enam ei paistnud tal sugugi kiire olevat.

«Mis on võimalik? Miks me ei lähe?» küsis Külli.

Aga Konstantin ei teinud tast välja.

«See on võimalik,» kordas ta aina ning jäi siis pärani silmi kaugusse vahtima.

«Misasi?» üritas Külli veel kord teada saada.

«Ta on mul käes!» pasundas Konstantin vastuse asemel ja tegi käte vahel liigutuse, nagu litsuks putukat puruks või keeraks kellelgi suuremal kaela kahekorra.

«Kelle? Mille eest?» niuksatas Külli, sest talle oli lõplikult selge, et Konstantin, tema sitke kräsuskarvaline armuke, on aru kaotanud.

«Kuula,» haaras Konstantin tal õlgadest ja surus enda vastu istuma. «See juhatus eelmisel sügisel, seega peaaegu pool aastat tagasi. Mul oli vaba päev. Olin kodus. Kell oli umbes sama palju kui praegu. Ilmgi oli keskmiselt soe ja mitte eriti pilves. Igal juhul ei sadanud. Naine läks poodi. Ma tean, mis poes ta tavaliselt käib. Tean ka, kaua see aega võtab. Läksin akna juurde, et vaadata, kuidas ta läheb. Ent ilmselt oli ta juba jõudnud nurga taha keerata, sest tänav oli tühi. Olin juba akna juurest eemaldumas, kui järsku miski mu pilku köitis. Mulle tundus nimelt, nagu oleks hoopis tänava teises otsas mingi tume kogu üle tee sööstnud. Ma ei jõudnud märgata, mis või kes see oli. Kordan, see oli teisel pool, kui oleks pidanud minema naine. Muutusin ärevaks, aga otsustasin oodata. Möödus pool tundi. See oli maksimum, mis naisel poes käimiseks võib kuluda. Ta jõudis koju kaheksa minutit hiljem.

«Kus maailma lõpus siis sina ära käisid?» küsisin võimalikult rahulikult.

«Meie poes ei olnud kapsast,» vastas ta. «Pidin juurviljapoodi vaatama.» Ning ta pani kapsapea lauale. Ma uurisin kapsapead igast küljest ja mus tekkis kuri kahtlus, et olen seda juba kusagil kohanud. Seepärast küsisin naiselt:

«Oled sa ikka kindel, et juurviljapoes käisid?»

«Miks sa seda küsid?» imestas naine.

«Mulle tundus, et nägin ennist midagi tumedat üle tee jooksvat,» vastasin.

«Ja siis?» vaatas ta mulle arusaamatust teeseldes otsa.

Ma ei suutnud end kauem talitseda, mus pulbitsevad tunded murdsid pinna- ja ma paiskasin talle näkku: «See olid sina! Nagu ma ei teaks, kus sa käid!»

«Sa oled nõdrameelne,» ohkas naine.

«Ei, mu kullake,» laususin armastusväärselt. «Parem on kõik ausalt ära rääkida.»

Sõnaga, ma ütlesin talle, mis ma asjast arvan.

«Kas sa, vana idiot, tõesti usud, et kui ma tahaksin armukesega kokku saada, siis valin ma selleks aja, kui lähen poodi oma mehele kapsast ostma?» karjus ta mu peale.

«Miks ka mitte, see oleks isegi väga rafineeritud,» avaldasin arvamust. See ajas naise päris pööraseks, nii et ta järgnevaga peaaegu paljastas end.

«Kas sa tõesti arvad,» naeris ta suure häälega, «et armukese juurde hüpatakse sisse ainult mõneks minutiks? Mida sellega ka jõuab, vana tuhnus!»

«Küll jõuab,» vastasin väga rahulikult. «Kui tahetakse, küll siis jõuab ka.»

«Sa oled rumal,» ütles ta ning silitas mu pead. Ma tegin näo, nagu usuksin teda. Tegelikult oli muidugi vastupidi. Naiste salakavalus on ju määratu. Ma hakkasin oma naist terasemalt jälgima. Kuid alles nüüdsest peale muutus ta tõeliselt salakavalaks ning ei jäänud enam kuhugi kunagi hiljaks, nii et mul polnud vähimatki võimalust teda paljastada. Mul oli tõenduseks ainult see üks kord, kui ta kapsapead toomas käis. Ja seegi polnud sada protsenti kindel. Nagu öeldud, olin tookord õnneks kella vaadanud. Tõepoolest, kaheksa minutit tundus ka mulle suhteliselt lühike aeg. Oli ikkagi sügis, tulnuks enne mantel seljast võtta, pärast vannitoas jäljed kaotada ning nõnda edasi. Ma tahtsin olla veendunud. Seepärast otsustasin korraldada eksperimendi ja muretsesin selle väikese korteri siin.»

Konstantin tõmbas hinge. Ta nägu näis ootamatult kirkastunud ja ta võttis Külli mõlemad käed oma pihku.

«Kallis, sinu abiga jõudsin ma selgusele.» Ta vaatas naisele silma. «Sina aitasid mind.»

Ta võttis taskust stopperi ja hoidis seda Külli näo kõrgusel. See näitas natuke alla kaheksa minuti.

«Panin ta käima hetkel, kui sa üle läve astusid, ja vajutasin kinni, kui mine-ma hakkasid,» selgitas Konstantin. Siis ta vaikis viivu. «Ole sa südamest tänatud. Ma lasen sulle kasumi arvelt preemiat maksta. Nüüd aga,» ta kulm tõmbus kortsu ja pilk tumenes «Nüüd ma lähen ja ta. . .»

Konstantin ei lõpetanud lauset ning väljus tormakalt.

Küllli aga puhkes suure häälega naerma. «Suur jumal,» oigas ta lõkerdades, viskus selili ja siputas saabastes jalgu. Siis tõusis istuli ja turtsatas põlglikult:

«Miks ta minu käest ei küsinud? Piisab neljastki.»

KARL RISTIKIVI

VARAS

Kriminaalskits

TUME kogu ronis sisse läbi akna. Pimeduses olid näha ainult meesterahva keha ähmased piirjooned.

Ta sattus otse söögitunga, ja mitte juhuslikult. Kõik oli vaadatud ja kavatsetud päeval. Nõuab julgust tungida majja, kus on parajasti lõbus seltskond pühitsemas majaproua sünnipäeva. Kuid varga plaan oli geniaalselt lihtne: tühjendada puhvetikapp hõbedast. Kui majas on külalised, ollakse väga ettevaatlik politsei kutsumisega, kui leitakse, et väärtasjad on kadunud. Ja kui ta avastatakse enneaegu, ei hakka keegi teda, õhtuülkonnas härrat, pidama vargaks, vaid pigemini mõneks tundmata võõraks.

Ta ladus hõbedad laudlinasse. Kedagi ei tulnud. Eemalt kuuldusid muusikaheled: külalised lõbutsesid saalis. Varas peitis elektrilambi tasku ja tahtis lahkuda saagiga. Korraga lähenesid sammud, uks avanes.

Ühe hüppega oli varas sissetulija ja elektrilülja vahel ning haaras tulija käed. Mida õieti teha, seda ta ei mõistnud alul. Kuid selle inimese ta pidi sundima vaikima.

Tulija oli naine, kuum, lõhnav naine, kes surus end äkki mehe käte vahele ja lõi käed ümber selle kaela:

«Oo, Elmar, armsaim! Kuidas ma igatsesin seda silmapilku, mil saan põgeneda selle lollikarja hulgast! Kas oled pahane, kallid? Miks sa ei räägi midagi?»

Varas mõtles. . . Kerge oleks lükata jahmatunud naine uksest välja, sulgedes see, ja põgeneda siis. Või sundida ta vaikima revolvri abil? Igatahes tuli teotse-da kiirelt.

Kuid pehmed, soojad käed sumbutasid ta mõtlemise. Naine pidi olema noor ja arvatavasti ilus. Arvatavasti ta oli abielus ja uskus leidvat siin oma armuke-se. Tema usaldav suuke oli nii lähedal, et võõras džentelmen ei saanud jätta kasutamata juhust.

Pika, kõikelubava suudluse katkestas väike naksatus, mille järgi tuba silmapilkselt täitus heleda valgusega. Uksel seisis vanapoolse tüse mees, tüübiline direktorihärra, kelle käes hirmuäratava kindlusega seisis revolver.

«Nii, Asta, see on siis see kaabakas, kellega sa petad mind,» ütles ta madala ent ähvardava häälega. «Hoi a eest, naine, muidu ma ei vastuta su tervise eest. Selle poisiga me räägime veel.»

Loomusunniliselt varas oli tõstnud käed. Ta nägi, et polnud pääsemist.

Naine aga, ilus ja hiilgav naine sügavalõikelises õhtukleidis, kahvatas. Pärani silmi ta vaatas võõra mehe otsa, unustades hoopis oma mehe, kes seisis ukse revolvriga.

«Mul on väga kahju, et ma pole Elmar,» ütles varas naeratades galantselt. Mäng oli läbi, ta teadis seda. Juba järgmisel hetkel nii mees kui ka naine olid näinud kokkukuhjatud lauahõbedat linal.

«Mis — mis see on?» kogeles mees ukstel.

Naise näost lendas üle roosa helk. Ta silmad löid uuesti särama.

«Varas, armas mees,» ütles ta. «Ja sina oma rumalate haavamiste asemel võiksid tänada mind, et ma ei lasknud meid paljaks varastada. See oli ainus abinõu pidada kinni seda meest, sest mul pole alaliselt kaasas revolvrit nagu sul.»

«Käed üles!» käratas majahärra vargale, kes salamahti oli hiilinud akna poole. Siis pöördus ta naise poole häbeliku näoga: «Andesta, kallid Astake, sa oled tõesti vahva. Ükski naine poleks tulnud nii targale mõttele. Naise relv on kõige mõjuvam kõigist relvadest,» lisas ta juure.

Naine hingas ägedalt ja peagu joostes lahkus toast, kuhu tulid nüüd ka teised võõrad ning neile lisaks varsti politseiametnikud. Ta kohtas saledat noormeest, kes ükski oli jäänud salongi ja lähenes temale väljasirutatud kätega.

«Asta, kallim! . . .»

«Ma ei tunne teid enam, mu härra! See, millega olete saanud hakkama, on andestamatu. Mitte ükski see, et te ei oodanud mind söögitoas ning lasksite mind suudelda võõrast meest — te olete koguni äratanud kahtlust minu mehes. Ma jään meelsamini siiski revolvri teise otsa lähedale.»

KOMMENTAARIKS

1972. aastal avaldas Karl Ristikivi kriminaalromaanini «Kahekordne mäng», üllatades sellega mitmeid kirjandussõpru. Esmasilgul võis see žanr Ristikivi puhul tunduda tõepoolest uudse ja ootamatuna, ent lähemal vaatlusel on selge eht ristikivilik: nagu kaks eelmist romaani «Öilsad südamed» ja «Lohe hambad» on «Kahekordne mäng» üles ehitatud ajalisele kaheplaanisusele. Sedakorda laseb Ristikivi oma sherlock-holmeslikul peategelasel lahendada 240 aastat tagasi toimunud mõrva, tõstes sellega romaanis esiplaanile nuputamispinge. Just see mõtteosavuse proovilepanek, lugejat haarav vajadus kaasa mõistatada oligi peamine, mida ta ise kriminaalromaanide juures hindas ja mis teda neid lugema õhutas nii noores kui ka vanas eas. Ja lugemise kõrval ka proovima ise kirjutada. Juba 1930. aastail avaldas Ristikivi «Uues Kosjalches», «Perekonnalches» ja mujal põnevusjutte ning seiklusliku süžeeaga romaanegi, kuid seda peamiselt raha pärast. Tähelepanuväärsemaid neist

on 1936. aasta «Huvitava Žurnaali» sügisnumbris ilmunud lühipala «Varas». Muide ainuke, mis kannab žanrimääratlust «kriminaalskits». «Varas» on kõigi nõuete kohaselt kirjutatud kommers, juba esimene lause oma trivialsusest hoolimata sunnib lugejat jätkama. Tume kogu ronib aknast sisse — lihtne, tavaline, aga alati mõjuv. Ristikivi enda loomingu seisukohalt on kõige huvipakkuvam mõneti koomiline lõpplahendus: suudlus pimeduses, valguse süttimine, mõlema musutaja sissekukkumine, ühe kahekordne ehmatuse ja olukorra kiire ärakasutamine, teise rahulikkus vahelejäämisel ja pisike tagasinüke — ning lõpuks lugejale mõistatada, kes kaotas kõige rohkem. Võimalus üht ja sama sündmust näha eri vaatenurgast, loobuda kõike lõpuni puust ette tegemast, jätta midagigi lugeja enda otsustada, üks kohta ju sama Ristikivi hili-semaski loominguks.

Pekka Erelt

FRANÇOIS VILLON

Vanaprantsuse keelest tõlkinud Urmas Tõnisson
BLOIS' LUULEVÕISTLUSE BALLAAD

Mind janu vaevab ojalätte veel.
Ka kuuma käes jään hambaid lagistama.
On võhivõõras kodupind mu teel
ja lõkke äärde lähen külmetama.
Rüüs uhkes sobin kerjust etendama.
Mul ängis lootus on ja nutus lust
ning meeleheitest varun julgustust.
Rõõm pesa punub murekoorma taha,
täis ihurammu, tunnen jõuetust.
Ma kõigi lemmik, kõigist jäetud maha.

Mul kõhedusest tuge haarab meel
ja lihtne asi hakkab eksitama.
Mind tabab kahtlus kõige veenva eel.
Mu tarkus tuleb püüdmata, niisama.
Veel lamadeski kipun komistama.
Ma võites talun kaotuskibedust
ning õhtul ütlen: «Tere hommikust!»
Saan jõukaks, omamata penni raha
ja võõrasteltki ootan pärandust.
Ma kõigi lemmik, kõigist jäetud maha.

Mis tühjast muret, suurem piin on veel,
kui peaksin äkki aarde omandama.
Mind rängalt solvab meelitaja keel,
on nali, tõsi mulle ükstaskama
ning õige jutt vaid petteks aetud jama.
Kes sõprust soovib, vannutagu just,
et varesena valge luik on must.
Teeb mulle head, kes ihkab üksnes paha.
Mis meeles mul, see pälvib unustust.
Ma kõigi lemmik, kõigist jäetud maha.

Prints helde, sa ei vaja kinnitust:
on taipu mul, kuid pole arukust.
Eks kuulda ma su otsust peagi taha.
Mis edasi? Ehk leian elatust.
Ma kõigi lemmik, kõigist jäetud maha.

VILLONI EPITAAF (POODUTE BALLAAD)

Kui, inimveli, elad pärast meid,
miks pilkelustist veel me põrmu nead?
Ehk haletseksid pigem patuseid,
nii taeva silmis tasu väärivad head.
On meesterivist lookas võllaread;
me ihu, mis kord kõhutäie ori,
on ise ammu kõdust söödud pori.
Ei maksa naerda õnnetute valu,
vaid luudele, mis peagi tolm ja vari,
sa taevaisalt armu parem palu!

Oh, vennas, säästma võllaratsureid
sind mõttes kutsume, sest küllap tead:
on kohus karm, kuid kõigi eluteid
ei suuna otse külmalt kained pead.
Et Neitsi poja hinnata me vead
(vast püsib kõrgel halastuse hari!),
nüüd andeks anna sellele, kes suri,
ning vältimaks me rajal põrgupalu,
ei tohi olla koolnu vastu kuri —
sa taevaisalt armu parem palu!

Kui uhtmas pole ilmu vihmaseid,
siis päevalõõsas kõrbema end sead,
käib silmakoopais kaarnaid, vareseid,
kõik juuksed neile loovutama pead
ja tuule kukil keha kaasas vead.
Ei rahu nõnda hetkeks leia veri:
sa iilirütmis ringiratast kerid
ning linnunoka nõelapisteid talu.
ei oota kadestust me loojakari,
sa taevaisalt armu parem palu!

Saade:

Suur Jumal, patukustutuse kiri
me hingedele vaota — siis ei tiri
neid pärusvalda põrgusaksa talu.
Me kallal, möödakäija, ära nori,
sa taevaisalt armu parem palu!

KALLE KÄSPER

KOMANDEERING

«Millal sa sõidad?» küsis mees, kui nad rammestunult selili teineteise kõrval lamasid ja suitsu tegid.

«Hommikuse bussiga,» vastas naine, samal ajal vaba käega ärasurnud jalga masseerides.

«Emaga said kokkuleppele?»

«Jah. Vii poisid hommikul aeda, ta läheb talle ise õhtul järele.»

«Siis on korras,» lausus mees ilmse rahuldusega, «mul ongi pingeline nädal ees.»

«Enne reedet ma ei tule,» ütles naine, «seekord läheb kõvaks vaidluseks.»

«Ära ainult neile alla anna,» andis mees häälele julgustava tooni, «peaasi, ära alla anna.»

Naine ei vastanud. Ta silmad olid vajunud kinni.

«Voodi paned põlema,» lausus mees ja müksas naist tasakesi, «kustuta suits ära.»

«Ma ei maga,» sõnas naine vaikselt, kuid muljus koni siiski tuhatoosi põhja vastu käära.

«Head ööd,» ütles mees ja keeras näo seina poole.

Buss oli puupüsti täis. Naine luges hommikused lehed rida-realt läbi ja vahtis kogu ülejäänud aja aknast välja. Ainult metsa alla oli veel natuke lund jäänud, igal pool mujal oli päike juba teinud puhta töö. Õhk bussis muutus vahepeal üha lämbemaks, nii et liigsööjatel hakkasid näod punetama ja nendest auruv higi täitis bussi vastiku imala lehaga, nagu seda tavaliselt võib kohata vaid platskaartvagonis või rannaekspressis. Õnneks hakkas just siis, kui naise palg kahvatu jume omandas, paistma pealinn.

Bussist maha saanud, võttis naine takso ja sõitis hotelli. Tasunud toa eest kolmapäevast reedeni, sai ta võtme ja läks lifti. Toas kraamis ta end kõigepealt alasti ja ronis duši alla, pani siis teised riided selga, istus akna juurde ja hakkas minkima. Väljas oli paks udu.

Naine viskas asjad riidekappi ja istus ümber telefoni juurde.

«Millal ma võin aruandega tulla?» küsis ta, kui tervitussõnad olid öeldud.

«Kas kell kaks sobib?»

«Täiesti.»

Siis valis ta teise numbri.

«Olen kohal,» ütles ta ja läitis sigareti.

«Millal vabaned?» kostis torust.

«Tule kell kolm. Või parem pool neli. Mul ei peaks küll üle poole tunni minema, aga mine tea.»

«Ma tulen kell kolm.»

Naine jõudis hotelli tagasi kümme minutit kolm läbi. Ta oli naastes paari poodi sisse astunud. Mees, kellele naine oli helistanud, ootas teda fuajees.

«Süüa tahad?» küsis mees, kui nad numbrituppa sisenesid.

«Pärast,» ütles naine.

Nad võtsid riidest lahti ja läksid voodisse.

«Nüüd tahan ma küll süüa,» ütles mees mõne aja pärast.

«Mina ka,» kinnitas naine, krabas telefonitoru ja valis restorani numbri.

«Ära šampust telli,» hoiatas mees, «mul on pudel kaasas.»

«Iga korraga lähed sa üha maitsvamaks,» ütles mees grill-liha järedes.

Naine oli juba lõpetanud söömise. Ta hoidis šampuseklaasi suu juures, vidutas silmi ja muigas mehe sõnade peale.

«Millal sa ära sõidad?» küsis mees.

«Homme õhtul. Või ülehommel.»

«Juba?»

«Poissi pole kuhugi panna. Ema on haiglane.»

«Aga mees?»

«Tal on palju tööd.»

Külaline itsitas vaikselt.

Nad jõid šampuse lõpuni ja läksid uuesti voodisse. Varsti jäi mees magama ja naisel oli tükk tegemist, et teda üles saada.

«Pead hakkama minema,» ütles naine.

«Ma võin ööseks ka jääda.»

«Ei. Kitsas on. Nii ei saa magada.»

Pahuralt ajas mees end püsti ja pani riidesse.

«Mis sa homme teed?» küsis mees juba ükselt.

«Midagi.»

«Ma tulen kella kahe paiku. Katsun veel kord töölt ära küsida.»

Naine pani samuti riidesse ja läks hotelli restorani. Ta sõi salatit, jõi tassi kohvi ja pitsi konjakit ning tantsis mõned tantsud purjus soomlastega. Kui üks neist pealetükki-vaks muutus, tasus naine arve ja läks tagasi numbrituppa.

Hommikul tegi naine tiiru mööda poode. Ta ostis seelikuriide, värsket kurki ja apelsine. Kui ta sammus tagasi hotelli poole, peatas teda tänaval üks mees.

«Kas sa ei tunne mind ära?» küsis mees.

«Muidugi tunnen. Mitu aastat me pole näinud?»

«Viis. Või koguni kuus. Jah, kuus. On sul midagi ees?»

«Ei midagi erilist.»

«Võib-olla joome kusagil tassi kohvi?»

«Lähme minu juurde.»

«Kuhu?»

«Siiasamasse. Hotelli.»

Tee peal ostis mees kaasa pudeli konjakit. Toas helistas naine restorani ja tellis kohvi ja jäätist.

«Jäätist?» imestas mees.

«Miks ka mitte!» naeris naine.

«Kas ma võin käsi pesta?» küsis mees.

«Muidugi.»

Mees läks vannituppa ja naine vaatas kella. Oli juba pool üks. Ta helistas mehele, kes eile oli olnud tema pool.

«Pean kohe ära sõitma,» ütles ta, «mees helistas. Poiss on haigeks jäänud.»

«Kurrat!» vandus mees toru teises otsas. «Millal jälle tuled?»

«Ei tea.»

«Helista siis.»

Nad jõid kohvi ja konjakit ja sõid jäätist ja rääkisid ühistest tuttavatest ja mis kellestki on saanud. Siis rääkisid nad lastest. Mehel oli samuti poeg ja samuti viieaastane. Siis ütles mees:

«Olen sind sageli meenutanud. Mul oli sinuga hea.»

Naine sulges silmad ja vaikis natuke aega. Siis vaatas ta mehele otsa ja lausus:

«Tahad sa mind ka praegu?»

Mees kohmetus.

«Või olen ma vanaks jäänud?» jätkas naine muiates.

«Ei, sa oled veel ilusam kui varem,» pomises mees ja tõusis.

«Mu rinnad on alla vajunud,» kurtis naine hetk hiljem, «see on imetamisest.»
 «Oled kõige ilusam naine, kes mul on olnud,» kähistas mees.
 Nad vedelesid voodis õhtuni.
 «Kas sind kodus ei oodata?» küsis naine.
 «Me läheme lahku,» ütles mees ja ohkas. «See abielu oli algusest peale viga.»
 Mees istus voodi servale ja võttis pea käte vahele.
 «Poisist on muidugi kahju,» seletas ta, «aga koos elada kah enam ei saa. Oleme teineteisele võõraks jäänud.»
 Seejärel pööras ta pilgu naisele ja sõnas mahedalt:
 «Sinuga oleks mul palju parem olnud.»
 Naine silitas tapeeti.
 «Ah,» ütles ta, «kõik see on mõttetud.»
 «Kas sa pealinna kolida ei kavatse?» küsis mees lootusega hääles.
 Naine vaikis. Mees ohkas uuesti.
 «Ära ohi,» palus naine kuivalt.
 «Vabanda,» lausus mees ja heitis tagasi sängi.
 «Kas me näeme veel?» küsis mees südaõhtunil minekule seades.
 «Jäta oma telefon.»
 Mees kirjutas telefoninumbri hotellikaardi tagaküljele ja astus siis naise juurde.
 «Tahan sind kindlasti veel näha,» sõnas ta naisele pikalt otsa vaadates.
 Hommikul käis naine veel korra duši all ja sõitis siis liftiga alla, et restoranis tass kohvi juua. Tagasiteel juhtus temaga ühte lifti keegi pikka kasvu soomlane, kes naist kogu sõidu vältel pealaest jalatallani uuris. Kui tuli naise korrus, astus soomlane tema kannul liftist välja. Naine läks tagasi vaatamata toaukseni, avas selle ja heitis siis pilgu koridori. Soomlane oli jäänud seisma ja seiras teda ainiti. Mehe silmades väreles iha. Naine jäi nagu naelutatult uksele seisma, ta käed hakkasid erutusest värisema. Siis tegi ta kitsuva liigutuse ja sisenes tuppa. Soomlane järgnes talle...
 Kui soomlane lõpuks lahkus, vedeles naine jõuetult tugitoolis, alasti, jalad harkis ja käed ristatud kõhul. Ta uinus, kuid kohe helises telefon. Portjee teatas, et kui naine tahab edasi hotelli jääda, peab ta tulema ja ühe päeva eest juurdemaksu tegema.
 «Ei,» vastas naine, «olen juba lahkumas.»
 Ta ei läinud enam duši alla, vaid pani selga imalalt lõhnavad rõivad, pakkis kiiresti asjad ja väljus. Kuna ta ei tahtnud teist korda bussiga sõita, pidi ta tund aega sihitult mööda linna kolama, et rongini midagi teha.
 Rongis jäi naine magama. Ta suu vajus lahti ja üks vanem mees, kes naise vastas istus, ei saanud talt seepärast kuidagi pilku lahti.
 Linnas läks naine otse rongilt lasteaeda. Terve kodutee jutustas poiss talle oma lasteaialugusid, naine aga vastas nendele vaid üksikute «jah»-sõnadega.
 Kui nad koju jõudsid, istus mees laua taga ja luges ajalehte.
 «Kuidas läks?» küsis mees. «Said hakkama? Ega sa ometi neile alla ei andnud?»
 «Ei,» vastas naine, «ei andnud,» läks vannituppa ja toppis sõrmed kurku.

1977

ARMASTUS

Naine oli sulgemas ust, kui helises telefon.

«Olen sind otsinud terve nädala,» kostis torust närviline mehehäääl. «Kus sa olid?»

Naine silus juukseid.

«Ei kusagil,» vastas ta, «miks sa arvad, et ma ära olin?»

«Sind polnud ju kodus,» oli mees nõutu. «Helistasin iga päev, aga keegi ei võtnud toru.»

«Mis siis, et ei võtnud?» küsis naine külmalt. «Mis vahet, kas võtsin või ei võtnud?» «Järelikult sa polnud kodus,» sõnas mees kangekaelselt.

«Isegi kui ma polnud kodus, ei tähenda see, et peaksin sulle aru andma, kus käin,» lausus naine kärsitult.

«Muidugi ei pea,» tõmbus mees tagasi, «aga me ju leppisime kokku, et kohtume.»

«Oh, millal see oli?» pillas naine hooletult. «Olin veendunud, et oled selle ammu unustanud.»

«Unustanud? Mina?» imestas mees.

«Viisakad inimesed ütlevad ikka lahkudes teineteisele, et saame varsti jälle kokku...» Jätnud mehega hüvasti, pani naine toru ära ja väljus.

Maja ees seisis auto. Naine lähenes autole ja pühkis õrna liigutusega kapotilt sinna pudenenud kastanilched. Avanud ukse, naine lausa viskus juhiistmele.

Ta sõitis. Mõlemat kätt seisis linn madalate viilkatusemajade, hoolitsetud muruaeda- ja siin–seal tõttavate inimestega, aga naine seda ei näinud — ta vaatas ainult ette.

Kohas, kus lõppes linn ja algasid põllud, seisis teeservas noormees, kes auto lähenedes käe püsti ajas. Nõudlik liigutus köitis naise tähelepanu. Ta silmitses poisit lühikese jopi alt paistvaid lihases kintse ning lisas siis kiirust.

Tumehall asfaldiriba kadus autorataste alla otsekui itaalia makaron sööja kurku, saamata ega saamata otsa.

Veerand tunniga oli ta mööda sõitnud mitmekümnest autost. Naine kruttis küljeakna alla, lubades kabiini tuule, kes jalamaid hakkas sasima tema heledaid juuksesalke, püüdes neid silmille paisata. Aeg–ajalt juukseid näo eest kõrvale tõrjudes lisas naine veel kiirust. Pööranud vasakule teepoolle, et mööda sõita ühest järjekordsest aeglaselt liikuvast sõidukist, märkas naine, et vastassuunast tuleb suur külmutusauto. Naine võinuks pidurdada ja kannatlikult asuda uut möödasõiduvõimalust ootama, aga ta ei teinud seda, vaid vajutas suvekinga tugevamini gaasipedaalile ja lipsas viimasel hetkel kahe auto vahelt tühjale asfaldile.

Kui järgmise auto selg paistma hakkas, tõmbus naine stardipakkudele kummardunud sprinteri kombel küüru. Tema kaelale ja siidkleidi väljalõikest kutsuvalt ja erutavalt väljavaatavatele nooruslikele rindadele ilmusid higipiisad. Lakitud küüntega sõrmed klammerdusid rooli külge, reielihased pingusid. Helesiniste silmade nukker pilk klaasistust, tuharad värisesid asfaldikonaruste rütmis. Naine limpsas pärlmutrikarva huuli. Üle põlvede ulatuv kleit näis teda segavat ja ta kiskus selle üles, peaaegu pihani, paljastades vilkuvatele mööteriistadele alabasterjalad. Siis pööras ta rooli järsult vasakule...

Seegi möödasõit lõppes õnnelikult. Veel natuke maad edasi sõitnud, vähendas naine kiirust ja säilitas mõõdukat tempot seni, kuni nägi üht silda. Silla kõrvalt viis alla jõe äärde väike liivatee, millele naine auto juhtiski.

Alla jõudnud, jättis naine auto seisma, tuli välja ja vaatas ringi. Septembripäike oli juba üsna madalal horisondi kohal, tuul oli pööranud põhja ja tõi sealt jääkarude hingetõhku meenutavaid külmaile.

Naine surus tärpanud võdina maha, võttis riided seljast ja läks vette. Ujunud kiirete tõmmetega kümmekond meetrit, sumas naine tagasi kaldale, läks auto juurde ja heitis rinnutsi kapotile.

Kergendusohe vallandus naisest. Ta sulges silmad ja avas viivuks suu.

Lumivalgete hammaste nagu värskelt pesust tulnud linade vahel puhkas rahuldalt naise metsmaasikavärvi keel.

1977 (1992)

ALEKSANDER «SASS» JAKOVLEV

MIKOF

Kus Mikof elab.

Mikof elab oma keha sees. Ta on sinna nii hästi sisse elanud, et see paneb imestama. On tekkinud üsna harmooniline tervik. Seal on vormid, liikumised ja rütmid lihvitud täiuslikku kooskõlla, nii et üks täiendab teist. Duaalsust pealiskaudsel vaatlemisel ei märkagi. Ta on nagu tibu, kellel on kiire. Nagu erakvähk. Üks suur omapead liikuja. Iseendale meenutab ta suurt musta pügamata puudlit, kellele meeldib hulkuda. See võib tõsi olla, selliste elukate puhul torakab ju ka silma persooni terviklikkus, intuiitiivsus, vahetus ja sellest tulenev kaunis rääge huumorimeel koos iroonilise pessimismiga. Lihtsamad vaimud peavad seda tõsimeelsuseks. Nad ju naeravad hoopis teistel põhjustel. Mikof on hoopis vallatu.

Tema duaalsus on teist laadi. Ise armastab ta vabadust ja teatud liiki rafineeritust, terasust, nagu ta ütleb. Mateeria tema ümber, keha, milles ta elab, armastab aga luksust ja puhtust. Tekib raskesti ületatav lõhe, alatine konflikt ja valikuvajadus, pidev hõõrumine. Ülekuumenemist ei juhtu, sest see, kus ta elab, allub talle lõpuks alati. Ta oskab teha oma kehaga kompromisse. Ta on tark. Ta teab, kus ta elab.

Mida Mikof teeb.

Mikof teeb skulptuuri. Ta ütles ükskord, et loodus teeb ka skulptuuri, samamoodi nagu loodus maalib, annab etendusi, kirjutab luuletusi või teeb muusikat. Mõnikord, headel päevadel, arvab Mikof, et loodus teab, mis ta teeb. Mikof teab ka, aga ei ütle midagi. Ta ei õigusta ennast. Ükskord ma ütlesin talle, et tegelikult kõik teevad märke, st räägivad. Mikof jäi uskuma. Veel arvab ta, et näiteks auk on skulptuur või ka veejuga, lehmakook ja ÜRO peahoone samuti. Ta arvab ehk, et sipelgapesa ei ole skulptuur, vaid arhitektuur. Ma ei tea, võib-olla ma küsin. Tegelikult ta arvab, et kõik on üks ja seesama. Tal on õigus.

Skulptuuri on raske teha. Mateeria on raske. Aine on rumal, aga alluda kohe ei taha. Sellega on Mikofil palju tegemist. Sellepärast oli ta väga rahul ja uhke, et ta jõuab kipsikotte tõsta. Mõnikord talle meeldib kehaline töö. Mõnikord ta magab kaua ja sööb palju. Tema võib.

Skulptuuri on ta teinud kivist, kipsist, puust, malmist, pronksist, terasest ja paberist. Tal tuleb see kõik hästi välja. Temaga on hea rääkida, sellepärast et talle ei pea hädaabi korras ideesid söötma, salaja, jutu sees. Mikofil on neid endalgi. Ta on natuke täiuslik.

Kuidas ta skulptuuri teeb.

Seda ei ole vist keegi näinud. Ta on teinud küll suuri portreesid elusatest inimestest ja nad võivad arvata, et nad nägid, kuidas Mikof töötab, kuid see oli väike paraad, mida nende auks anti. Tegelikult toimub kõik salaja. Mikof nimelt arvab, et tal on rumal nägu peas, kui ta modelleerib. Ükskord ta ütles, et tal oli

keel suust väljas, kui ta töötab. Üldiselt on tal kuri nägu, kui ta töötab. Kuri nägu peas ja keel suust väljas. Ma arvan, et ta itsitas, kui ta järjekordset portreed tegi. Ta on üks nõiaella. Pealegi meeldivad talle varesed.

Portreedest on seda kõike näha. Aga ta ei ole üldse mingi karikaturist. Ta ei oskagi seda. Peade puhul kasutab ta klassikalist vormikeelt ja modellid pole teab mis antiiksed kangelasnäod. Kõik teavad seda ja kannatavad välja. Mikofi portreedel on kannatajanäod. See on naljakas.

Ühel portreel on silmaklapid
mõnel kõrvad lukku torgatud
mõni on tegelikult surnud, aga ise usub, et elab
mõni irvitab, aga teab, et valel ajal
mõni eksisteerib üldse tänu portreele
mõni on rumal
mõni on tark.

Mõnikord Mikof teab, mis ta teeb. Tihtipeale saab ta alles hiljem aru, mis ta tegi. Vahepeal on ta siis hädas ja püüab välja uurida, kas keegi teab, mida see siin maailmas tähendab, millega ta hakkama sai. Nii on nende asjadega, mis tulevad sealt, kust ta ise pärit on. Need on enamjagu abstraktsioonid, salamärkidega ja värvilised. Nad on minimaalsed, justkui ainult rütmid. Rütmid on Mikofile põhiline asi. Ta elab nende sees. Ise ta ütleb, et kõik on vorm ja et vormide vahel on oma vorm. Tegelikult mõtleb Mikof rütmi.

Mikofile meeldib modelleerida. Savist. Seda saab metalli valada või paberist või kipsist valmis teha. Talle meeldib kivi. Marmor näiteks. Neid materjale ta tunneb hästi. Ta teab, mida nad vajavad ja kuidas valetavad. Kipsi tunneb ta eriti. Kips on vahend. Vahest ütleb Mikof, et ta ei taha skulptuuri teha. See on usutav. Kõik väsitab lõpuks. Siis ta tikib või teeb väikesi asju, mis polegi nagu skulptuurid, vaid salapärased esemed, mille otstarvet teab ainult tema. Ta ei taha öelda, mille jaoks ta neid teeb. Sellest ei saa nagu rääkida. Nad on rituaalsed või ei ole kah, kurat tast aru saab. Mõnikord on nad värvilised. Tema värvimaitse ei ole seejuures maaliline. Värvidel paistab olevat tema jaoks tähendus, mis jääb väljapoole traditsioonilist esteetikavaldkonda. On kahtlane, kas Mikof üldse esteetilisega omaette tegeleb. Pigem millegi vana, uue ja tähtsamaga. Ta on päritolult aristokraat. Sellest tulenevaid kohustusi ta tunneb. Muid kohustusi tal polegi. Jumal tänatud, seda on niigi küllalt.

Mida Mikof kunstist mõtleb.

Mikof on klassikalise kooliga kunstnik. Ta on öelnud, et ta oli realist. Kunagi oli see tõsi, seni, kuni ta portreesid tegema hakkas. Hilisema kohta on selline määratlus kahtlane. Nüüd juba ammu pole ta mingi realist.

Klassikaline kool on hea haridus. See annab vabad käed. Mikofil ongi suhteliselt vabad käed. Ainuke, mida ta teinud ei ole, on puhas geomeetiline vorm. Ju see on tema meelest liiga ühene. Tal ei ole geomeetria vastu midagi. Mikofile meeldivad Marini ja Manzu, kaks samuti klassikalise kooliga skulptorit, kelle tööd ehivad Rooma Peetri kirikut ja kõiki tähtsamaid muuseume. Neil on fantasiline vormikeel. Veel meeldis talle Brâncusi ja Moore ja Calder ja helle-

nistlikud kujud. Samuti kõiksugu ürgsed asjad. Talle meeldib igasugune hea kunst, isegi Dali, Dali parfüümid.

Mikofi moodsa kunsti käsitus väärrib omaette juttu. Ta on nimelt suutnud avangardiga sooje suhteid hoides hoida sellega ka parajat distantsti. Selline eemalolemine tähendab muide üksindust. Üksindus kunstis võib olla suur õnn, mitte nagu elus, kus mõned asjad on vastupidi. Mikof ongi kunstis üks suur üksihulkaja, vaba ja sõltumatu. Omaetteolemine on kogu seda avangardisehken-damist lasknud tal vaadelda nagu kunstiajalukku kuuluvat nähtust, nagu loo-mulikku protsessi osa, võimaldades rahulikku mõtiskelu, üldistusi ja oskust jälgida seda nagu klassikalist näidendit, mida üha lavastatakse uuesti, uuesti ja uuesti. . . Huvitav, kas ta ise ka seda teab, peaks küsima*.

Omaenda tegemiste jaoks on Mikofil hulk operatiivseid teooriaid, mida ta ka-sutab vastavalt töö iseloomule või materjalile või tellijale või intuitsioonile. Mõ-nikord on tal need teooriad kõik koos, mõnikord kõik segamini, nagu elus ikka. Siis on ta hädas ja ta mõtleb ümber. Seda suudab ta kiiresti.

Terviklikku Fundamentaalsset Kunstikäsitlust Mikofil pole, samuti eksplitsiit-set kunstimääratlust mitte. Ta ei ütle, mis on kunst. Ta teab, kuidas on kunst. Mõnikord ta ei tea, kuidas ei ole kunst. Neid, kes teavad, ta ei usu. Mõnikord teeb Mikof neis asjus mööndusi, ta ei vaidle kunagi. Mikof kuulab.

Viimasel ajal ta mõtleb oma töödes keele abil, st märkidega. Seem, märk või jälg on talle üha tähtsam. Mikofi viimased tööd on nagu lausumised, nagu sõ-nad. Vahel saab ta neist isegi aru. Tagantjärele-teooriaid tal pole. Mida Mikof kunstist mõtleb, ei tea täpselt keegi.

Mikofi elust.

Elus meeldib talle rutiin, korrapära ja virkus. Seda sellepärast, et rutiini saab lõhkuda ja muuta, korrapära on samuti ümbertehtav, sest see on tema oma. Mis virkusesse puutub, siis ta lihtsalt ei suuda istuda. Ta kas lamab või on püsti. Aga kaua sa hing ikka lamad, ja kui juba püsti ollakse, on totravõitu paigal seista nagu post. See on piisav põhjus liikuma hakata. Liigub Mikof põhiliselt atel-jeesse ja tagasi, mõnikord klubisse. Veel liigub ta niisama, teeb näiteks kätekõ-verdusi.

Mikof näeb täitsa sire välja ja kuna ta on äärmiselt terviklik ja tugev nähtus, siis mehed arvavad, et ta on kuri. Tegelikult nad kardavad teda — neil on lõ-hestunud hing. Kõik ei karda.

Mikof omakorda kardab pimedat vägivalda ja mõistusetat jõudu, mis veel ei tähenda, et ta oleks tehnofob. Mõnedest asjadest ei tea ta midagi nagu kokan-dusest või arvutitest. Autot ta juhtida ei oska. Täitsa linnainimene. Mõned as-jad on tema meelest «magedad», näiteks eidelik kanapäisus ja manifesteeriv provintslus. Tal oli vanasti palju noobleid parfüüme, nii et nendega oleks või-nud auto ära pesta, ja kohutav kuhi raamatuid, milledest mõned on täitsa unus-tatud, mõned mitte. Peale selle Mikof hoolitseb enda eest hästi, aga süüa teha ei viitsi, siis ta lamab või läheb välja sööma. Tal on mõned sõbrad ka. Viina ta ei joo, kuna see on mäge värk. Külma ta ei salli. Ta on suveinimene, natuke in-diaanlase või eskimo moodi. Vanas eas lubas piipu suitsetama hakata.

* Küsisin, teab.

JÜRGEN HABERMAS

TASATEGEV REVOLUTSIOON JA PAHEMPOOLSE REVISJONI VAJADUS. MIDA TÄHENDAB SOTSIALISM TÄNA?

II
Mittekommunistlikul pahempoolsusel pole siinmail mingit põhjust patukahetsejana ringi liikuda. Kuid ta ei saa teha ka nägu, nagu poleks midagi juhtunud. Kuna ta on pidevalt riigisotsialismi kritiseerinud, siis ei tarvitse ta lasta endale selle süsteemi pankrottimineku puhul mingit kaasvõlga kaela määrada. Aga tal tuleb endalt küsida, kui kaua paneb üks idee tegelikkusele vastu.

Jutus «reaalselt eksisteerivast sotsialismist» peitus nende jaoks, kes olid selle rabama pleonasmileiutanud, ka reaalpoliitiku trotsi: parem varblane peos. Aga kas piisab sellestki, kui kangekaelselt kinnitada, et tuvi katusel kuulub hoopis teise liiki — ja et küll ta juba ühel päeval meie juurde alla maapinnale laskub? Ka ideaalid vajavad, kostab teine pool, kogemuslikku katet, muidu kaotavad nad oma käitumist-suunava jõu. Ekslik selles dialoogis, milles idealist ainult kaotajaks võib jääda, on tema celdus: nagu oleks sotsialism tegelikkusega abstraktselt vastamisi seisev idee, millele tema teostumisvõimetuse (kui mitte koguni tema iga mõeldava realiseerimiskatse inimvaenuliku tagajärjed) võib silme ette tuua. Kindlasti seondub selle käsitusega normatiivne mõttepilt vägivaltatust ühiselust, nisugusest individuaalsest enesetostusest ja autonoomiast, mis ei saa võimalikuks mitte solidaarsuse ja õigluse arvel, vaid koos nende mõlemaga. Sotsialistlikus traditsioonis aga ei tulnud seda mõttepilti seletada normatiivse teooria otsese haardena ega pidanud seda kui ideaali mõistmatule reaalsusele vastu asetatama; ennemini pidi see kindlaks määrama perspektiivi, millest lähtudes tegelikkust kriitiliselt vaadeldi ja analüüsiti. Normatiivne mõttepilt pidi selle analüüsi käigus nii välja arenema kui ka end korrigeerima ja sel teel suutma teoreetilise kirjelduse tõelisust hõlvavat jõudu ning empiirilist sisu vähemalt kaudselt õigustada.

Selle mõõdupuu alusel on läänemaade marksismi diskursuses kahekümnendatest aastatest alates toimunud halastamatu eneskriitika, mis teooria esialgselt kujust pole kuigi palju alles jättnud. Samal ajal kui praktika oma otsuse välja ütles, oli ka teoorias tegelikkus (ja 20. sajandi monstrialikkus) oma argumentidega mõjule pääsenud. Ma tahan

meelde tuletada ainult mõnda aspekti, millede puhul on selgesti näha, kui väga Marx ja tema vahtetud järglased, hoolimata kogu oma kriitikast varajase sotsialismi pihta, on jäänud kinni varaindustrialismi tekkekonteksti ja väikese formaadi külge.

(a) Nende analüüs jääb pidama nähtustele, mis asuvad seespool tööühiskonna horisonti. Koos sellise paradigmatavalikuga muutub määravaks praktika selle sõna kitsas mõttes, nii et tööstustöö ja tehniliste tootlike jõudude areng omandab ühemõtteliselt emantsipeeriva rolli *a priori*. Organisatsioonivormid, mis kujunevad välja scoses tööjõu kontsentreerumisega tehastesse, peavad nende arvates ühtlasi moodustama infrastruktuuri tootjate solidaarsele ühinemisele, teadlikkuse kasvatamisele ja revolutsioonilisele tegevusele. Selle produktivistliku kallakuga juhitakse aga pilk kõrvale looduse progresseeruva alistamise ambivalentsuselt ja samuti ka nendelt ühiskonda integreerivatelt jõududelt, mis asuvad väljaspool ühiskondliku töö sfääri.

(b) Selline analüüs oli kohustatud ühiskonda mõistma holistlikult: algne kõlbeline totaalsus purunevat ja kõndistuvat klassideks-lõhenemise tõttu, moodsal ajal kapitalistliku majandusprotsessi asjastava võimu tõttu. See, täht-tähelt Hegeli põhimõistetes läbi töötatud tööühiskonnaautoopia võimaldab mõista ka ühe teaduslikus vai mus teostatud poliitilise ökonoomia kriitika tausta. See tõttu võib kapitali eneserealiseerimisprotsessi kujutada kui nõidust, mis siis, kui see kord murtakse, võib lahustuda oma asjalikus, peale selle ratsionaalsele haldusele vastuvõttlikus substraadis. Sel kombel muudab teooria ennast pimedaks diferentseerumise turumajanduse süsteemise isemeelsuse suhtes; sellise turumajanduse juhtimisfunktsioone ei saa asendada administratiivse planeerimisega, ilma et ei riskitaks moodsates ühiskondades saavutatud diferentseerumisinivooga.

(c) Nende analüüs mõistis konflikte ja ühiskondlike toimijaid konkretistlikult, kuivõrd pidas sotsiaalseid klasse ehk ajaloolisi suursubjekte ühis-

⁶ Sellest annab ülevaate: M. J. a. y., *Marxism and Totality*. Berkeley, 1984.

* Holism — lähenemisviis, mis absolutiseerib terviku taandamatust osade summaks ja välistab võimaluse seletada terviku omadusi tema osade omaduste või suhete kaudu. *Toim.*

konna tootmis- ja taastootmisprotsessi kandjateks. Komplekssed ühiskonnad on end sellest haardest vabastanud: neis ei eksisteeri lineaarseid seoseid ühelt poolt sotsiaalsete, subkultuuriliste ja regionaalsete pealispinnastruktuuride ja teiselt poolt süsteemset diferentseeritust (ja sekkuva riigivalituse poolt täiendavalt piiratud) majanduse abstraktsete süvastruktuuride vahel. Sellest samast veast saab alguse nende riigiteooria, mida pole võimalik ka paljude abihüpoteesidega päästa.

(d) Praktikast tulemusrikkam kui ülalmainitud puuduajääd oli nende piiratud ja funktsionalistlik arusaamine demokraatlikust õigusriigist; seda riiki nägi Marx teostununa Kolmandas Vabariigis ja reageeris sellele põlastavalt kui «vulgaardemokraatiale». Kuna Marx pidas demokraatlikku vabariiki kodanliku ühiskonna viimaseks riigivormiks, mille pinnal «klassivõitlus otsustavalt ära võideldakse», oli ka tema suhtumine selle institutsioonidesse puhtinstrumentaalne. «Gotha programmi kriitikast» tuleb selgesti ilmsiks, et Marx adus kommunistliku ühiskonda kui demokraatia ainuvõimalikku teostust. Nagu juba Hegeli riigiõiguse kriitikas⁶ nii ütles ta ka siin, et vabadus seisneb üksnes selles, et «muuta riik ühiskonnast kõrgemal olevast organist ühiskonnale täielikult allutatud organiks». Kuid selle vabaduse institutsionaliseerimise kohta ei ole tal ühtegi sõna jätkunud; tema institutsionaalne fantaasia ei ulatu kaugemale ettenähtud proletariaadi diktatuurile «ülemineku perioodist». See saintsimonlik illusioon «asjade valitsemisest» lasseb eesootava vajaduse konfliktide demokraatlikult reglementeeritud lahendamise järele nii kokku kuivada, et see tuleb ilmselt jätta sõna Rousseaulikus mõttes rahva spontaanse iseorganiseerumise hooleks.

(e) Lõpuks jäi analüüs püsima selle hegelliku teooriastrateegia rööbastele, mis filosoofilise traditsiooni mittefallibilistliku tunnetusnõude peaks kokku viima uue ajaloolise mõtlemisega. Olemuse tunnetamise [*Wesenserkenntnis*] historiseerimine aga üksnes paigutab teleoloogia olemisest [*Sein*] ümber ajalukku. Ajaloofilisooloofiliste oletuste varjatud normatiivsus jääb püsima ka evolutsionistlike progressikontseptsioonide naturalistlikus kujus. Sellest tulenevad paratamatult ebameeldivad järeldused muuski kui üksnes teooria enese ebaselgete normatiivsete põhialuste suhtes. Esiteks varjab niisugune teooria ära (sõltumata oma spetsiifilisest sisust) sattumusslikkuse mänguruumi, mille sees igasugune teooriast juhitud praktika paratamatult liigub. Et ta võtab nendelt, kes peavad kandma te-

gude tagajärgi, ära nende riskiteadlikkuse, siis õhutab ta pealegi inimesi küsitava väärtusega avangardismile. Teiseks sõandab seda liiki totaalsuse tunnetus lagedale tulla kliiniliste väljenditega eluvormide võõrandunud või õnnestunud kvaliteedi kohta tervikuna. Sellest tulenebki kalduvus aduda sotsialismi kui konkreetse kõlbluse üht ajalooliselt privilegeeritud kaju, kuigi teooria parimal juhul võib visandada vaid hädavajalikke tingimusi emantsipeerunud eluvormide tekkeks; nende vormide konkreetse kujundamises tuleb juba asjaosalistel endil kokkuleppele jõuda.

(f) Kui nüüd need puuduajääd ja vead, mida see teooriatraditsioon nõrgemal või tugevama kujul ilmutab Marxist ja Engelsist Kautskyni, silme ette manada, siis saab paremini mõistetavaks, kuidas marksism oma Stalini poolt kodifitseeritud vormis mandus legitimaatsiooniideoloogiaks täiesti ebanimilikule praktikale — «suurejoonelistele loomeksperimentidele inimeste kallal» (Biermann). Muidugi ei ole võimalik seda sammu nõukoguliku marksismi [*Sowjetmarxismus*] juurde, mille teoorias astus ja praktikasse juurutas Lenin, õigustada Marxi õpetusega;⁷ aga neid puudusi, mille üle me lõikudes a-st kuni e-ni oleme arutlenud, võib siiski pidada (kindlasti mitte hädavajalikeks, veel vähem küllaldasteks) tingimusteks, et seda õpetust kuritarvitada ja selle esialgsel kavatsusel täielikult pea peale pöörata.

Seevastu sotsiaaldemokraatlik reformism, mis oli saanud tähtsaid mõjutusi austromarksistidelt nagu Karl Renner ja Otto Bauer, vabanes juba suhteliselt varakult holistlikust ühiskonnamõistmisest ning kohmetusest turu süsteemse isemeelsuse ees, dogmaatilistest arusaamadest klassistruktuuri ja klassivõitluse kohta, ekslikust suhtumisest demokraatliku õigusriigi normatiivsesse sisusse ja varjatud evolutsionistlike oletustest. Päevapoliitilist enesestmõistetavust on muidugi kuni viimase ajani kujundanud tööühiskonna produktivistlik paradigma. Pärast Teist maailmasõda on pragmaatiliseks muutunud, teooriast eemaldunud reformistlikud parteid saavutunud vaieldamatut edu, viies ellu sotsiaalriiklikku kompromissi, mis on tunginud sügavale ühiskonnastruktuuridesse. Selle muutuse sügavust on radikaalsed pahempoolsed pidevalt alahinnanud.

Siiski on sotsiaaldemokraatiat oma süsteemse isemeelsusega üllatanud riigivõim, mida ta kui neutraalset instrumenti uskus võivat oma teenistusse rakendada, et kodanikuõiguste sotsiaalriiklikku universaalseks-muutmist teoks teha. Mitte sotsiaal-

⁶ Viide Marxi artiklile «Hegeli õigusfilosoofia kriitikast. Sissejuhatus», mis ilmus 1844 ajakirjas «Deutsch-Französische Jahrbücher».

⁷ H. Marcuse, Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus. Rmt-s: H. Marcuse, Schriften, Bd. 6. Frankfurt am M., 1989.

riiki ei ole illusiooniks osutunud, vaid hoopis lootus, et emantsipeerunud eluvorme on võimalik kehiti mada administratiivsete vahenditega. Parteid, kes taotlevad sotsiaalset rahulolu riikliku sekkumise kaudu, neelab üha laienev riigiparaat selle tegevuse käigus üha rohkem ja rohkem endasse. Parteide sellise riigistumisega aga kandub demokraatlik tahtekujundus üle poliitilisse süsteemi, mis end suures osas ise programmeerib — nagu just praegu hämmastusega märkavad Stasi ja ühe partei ülemvalitsuse alt vabanenud SDV kodanikud vastse, Lääne eksperte poolt juhitud valimiskampania käigus. Lääne stiilis massidemokraatiale on vajutanud oma pitseri juhitud legitimatsiooni protsess.

Nõnda maksab sotsiaaldemokraatia oma edusammude eest kahekordset hinda. Ta ütleb end lahtri radikaalsest demokraatiast ja õpib, kuidas elada koos kapitalistliku kasvu normatiivselt soovimatute tagajärgedega — ka koos nende tööturustestemile eriomaste riskidega, mis on küll sotsiaalpoliitiliselt «vetruvaks tehtud», kuid mitte likvideeritud. See on hind, mis Lääne-Euroopas hoiab elu mitte kommunistlikku pahempoolsust sotsiaaldemokraatiast vasemal. Seda esineb paljudes variantides ja ta hoiab alles mälestust, et sotsialismiga peeti jord silmas midagi rohkemat kui ainult riiklikku sotsiaalpoliitikat. Nagu aga on näha omavalitsusliku sotsialismi [*Selbstverwaltungssozialismus*] programmidest, on sellel pahempoolsusel siiski raske lahkuda holistlikust ühiskonnakontseptsioonist ning loobuda ettekujutusest tootmisprotsessist, mis turu asemel oleks rajatud demokraatiale. Siin jäi klassikaline seos teooria ja praktika vahel kõige tõenäolisemalt rikkumata, ja seda kergemini satub teooria ortodoksseesse ning praktika sektantlikku sõiduvette.

Nagu poliitiline praktika, nõnda on juba ammu institutsionaalse diferentseerumiseni jõunud ka teooria traditsioon. Teiste uurimistraditsioonide kõrval on ka marksistlik, rohkem või vähem marginaalsena, akadeemilise käsitluse koostisosaks saanud. See akadeemiseerumine on viinud järjekordsete revisjonideni ja ristumisteni teiste teoreetiliste kallakutega. Marxi ja Max Weberi viljakas konstellatsioon mõjustas sotsioloogilisi väitlusi juba Weimari vabariigi ajal. Sestpeale on läänemaade marksismi enesekriitikaga ulatuslikult tegeldud ülikoolides ja selle tulemusena on jõutud teadusliku argumentatsiooni poolt filtreeritud pluralismini. Huvitavat ja vastandlikud uurimiskäsitlused, mille autoriteks P. Bourdieu, C. Castoriadis või A. Tourraine, J. Elster või A. Giddens, C. Offe või U. Preuss, reedavad üht-teist sellest nakatavast mõjuvõimest, mida Marxist lähtuv traditsioon endas ikka veel sisaldab. Temasse on sisestatud stereoskoopiline pilk, mis ei jää pidama ainult moderniseerimisprotsessi pealispinnale ega ole suunatud

ka üksnes instrumentaalse mõistuse peegli tagaküljele, vaid ambivalentsetele, mis ratsionaliseerimisprotsessiga vaoliseks kintud ühiskonna tundlikuks teeb. Vaod käristavad lõhki loodusliku kätte ja kobestavad pinnast. Paljud — ja igaüks omal kombel —, on Marxilt õppinud, kuidas Hegeli õpetlikku dialektikat uurimisprogrammi üle kanda. Seejuures moodustavad need kriitilised reservatsioonid, mida ma olen lõikudes *a*-st kuni *e*-ni loetlenud, selle platvormi, mida arvestades ka veel tänapäeval võib marksistlikust traditsioonist impulsse ammutada.

Kui eelõeldu laias laastus iseloomustab olukorda, milles viibivana mittekommunistlik pahempoolsus end tunnetada võis ajal, mil Gorbatšovi kellahelin «reaalselt eksisteeriva sotsialismi» lõpu algust kuulutas — siis kuidas on möödunud, 1989. a sügise dramaatilised sündmused seda lavapilti muutnud? Kas peavad pahempoolsed tõmbuma tagasi moraalisele seisukohale ja tegelema sotsialismiga veel üksnes kui ideega? Sellist «idealsotsialismi» tunnistab Ernst Nolte «korrigeeriva ja teednäitava piirmõistena» isegi kui «loovutamatu», muidugi ei unusta ta kohe lisamast: «Kes seda piirmõistet realiseerida tahab, see satub hädaohtu langeda tagasi endast halva mälestuse jätnud «reaalsesse sotsialismi», ükskõik kui õilsate sõnadega ta stalinismi vastu ka välja ei astuks» («Frankfurter Allgemeine Zeitung» 19. veebruar 1990). Kui tahta seda sõbralikku nõuannet järgida, siis tuleks sotsialism pehmendada üksnes privaatset mõistetavaks regulatiivseks ideeks, mis määrab moraalile koha väljaspool poliitilist praktikat. Järjekindlam kui sotsialismi mõistega niimoodi ümber käia oleks see saatuse hooleks jätta. Kas tuleb ütelda koos Biermanniga: «Sotsialism pole enam eesmärk»?

See on tõepoolest nii, kui sotsialismi mõista «Pariisi käsikirjade»^{*} romantilis-spekulatiivses vaimus, mille järgi tootmisvahendite eraomanduse likvideerimine tähendab «ajaloo mõistatuse» lahendust ja nimelt selliste solidaarsete eluliste vahetõrjadade loomist, mille puhul inimene poleks enam võõrandatud oma töö produktist, kaasinimestest ega iscendast. Eraomanduse likvideerimine tähendab romantilisele sotsialismile kõikide inimlike meelete ja omaduste täielikku emantsipatsiooni — loomuse [*Natur*] tõelist ülestõusmist ja inimese loomupärase elu täielikku teostumist, vastuolude kõrvaldamist asjastumise ja isetoimimise

* Mõeldud on Marxi 1844. aastal Pariisis valminud «Majandusfilosoofilisi käsikirju», mis autori eluajal jäid trükkis avaldamata ja ilmusid esmakordselt alles 1932. aastal.

vahel, vabaduse ja paratamatuse vahel, indiviidi ja soo vahel. Aga mitte alles kõige uuemalt kriitikal lepitusfilosoofiale omase, totaalsust taotleva valemõtlemise pihta, mitte alles Solženitsõnilt poleks me pidanud seda teada saama. Juba ammu olid näha need juured, mis romantiline sotsialism oli varajase industrialismi tekkekonteksti ajanud. Tootjate vaba assotsiatsiooni ideid olid algusest peale kaunistanud nostalgilised pildid neist perekondlikest, naaberkondlikest ja korporatiivsetest kollektiividest talupoeglik-käsitööstuslikus maailmas, mis tollal konkurentsühiskonna sissetungiva jõhkra jõu läbi oli purunenud ja mida lagunemisprotsessi käigus kogeti kui kaotust. Algusest peale seoti «sotsialismiga» nende hävitatud solidaarsuühenduste taastamise ideed; varaindustrialismi töötütingimustes ja uutest suhtlemisvormides taheti kaduva maailma ühiskonda-integreerivaid jõude ümber kujundada ja päästa. Sotsialismi Januse-pale, mille normatiivse sisu Marx hiljem maha väikis, vaatab samuti ühe näoga idealiseeritud minevikku ja teisega ettepoole, tulevikku, kus võimutseb tööstustöö.

Sel moel, **k o n k r e t i s t l i k u l t t õ l g e n d a t u d** sotsialism ei ole enam kindlasti mingi eesmärk ega ole kunagi realistlik eesmärk olnudki. Silmas pidades kompleksseid ühiskondi peame need normatiivsed kõrvaltähendused, mis endal 19. sajandi mõttepitserit kannavad, allutama radikaalsele abstraherimisele. Just siis, kui jäädakse kindlaks loomupärase, mittelegitiimeeritud valitsemise ja maskeeritud sotsiaalse võimu kriitikale, nihkuvad keskpunkti need kommunikatsioonitingimused, millede puhul oleks võimalik luua õigusstatud usaldust vabade ja võrdsete kodanike ühiskonna mõistliku eneseorganisatsiooni institutsioonide vastu. Muidugi, konkreetselt on võimalik solidaarsust kogeda ainult kas päritud või kriitiliselt omandatud (sedavõrd kui nad on enesevalitud), ent alati partikulaarsete eluvormide kontekstis. Üheks poliitiliseks suurruumiks integreeritud ühiskonna raamides aga, ja eelkõige ülemaailmse kommunikatsioonivõrgu horisondil, saab solidaarne kooselu isegi tema enda idee kohaselt esineda üksnes **a b s t r a k t s e l** kujul, s. o ühe intersubjektiivselt jagatud õigustatud ootuse vormis. Kõik peaksid tohtima inklusiivse arvamuse- ja demokraatliku tahtekujunduse institutsionaliseeritud menetlustelt õigusega oodata, et oletavasti on need avaliku kommunikatsiooni protsessid mõistlikud ja tõhusad. **M õ i s t l i k k u s e — o l e t u s** tugineb demokraatlike menetluste sellele normatiivsele tähendusele, et nad on kohustatud kindlustama, et kõiki ühiskondlikult elutähtsaid küsimusi

võib teha arutlusteemadeks, käsitleda neid koos kõigi põhjenduste ja ideevälgatustega ning töödelda probleeme niikaua, kuni neile leitakse lahendused, mis — võrdse austuse juures iga üksikisiku ja iga eluvormi integreedi vastu — vastavad võrdset kõigi huvidele. **T õ h u s u s e — o l e t u s** puudutab materialistlikku põhiküsimust — mis mõttes on üks süsteemselt diferentseerunud, ilma tipu ja keskpunktita ühiskond üldse enam suuteline end ise organiserima, pärast seda kui selle eneseorganisatsiooni «ise't» pole enam võimalik esitada kehastununa makrosubjektides, s.o klassiteooriakohastes ühiskonnaklassides või rahvasuveräänsuse-kontseptsioonile vastavas rahvas?

Solidaarsete suhete abstraktse käsitluse tuum seisneb selles, et nood kommunikatiivses käitumises celdatavad üksteisetunnustamise sümmeetriad, mis alles teevadki võimalikuks sotsialiseeritud subjektide autonoomia ja individuatsiooni, lahutada loomupärase interaktsioonivahekordade konkreetsest kõlblusest, üldistada nad mõistmise ja kompromissi refleksiivsetes vormides ning ühtlasi kindlustada õigusliku institutsionaliseerimise kaudu. Siis läheb sellise end ise organiseeriva ühiskonna «ise» kaduma nendes subjektiivselt kommunikatsiooni-vormides, mis diskursiivsel teel loodud arvamuse- ja tahtekujunduse voolu nii peavad reguleerima, et selle eksimisvõimelisedki järeldused oleksid oletavasti mõistlikud. Niisugune intersubjektiivselt lahustatud, anonüümseks muutunud rahvasuveräänsus taandub demokraatlikele menetlustele ja oma teostamise nõudlikele kommunikatiivsetele eeldustele. Ta leiab oma kohatu koha vahendades vastastikuseid mõjusid õigusriiklikult institutsionaliseeritud tahtekujunduse ja kultuurilisel mobiliseeritud avalikkuste vahel.⁸ Kas seesuguste protseduuride abil loodud rahvasuveräänsus kunagi kompleksseid ühiskondi nagu nahk ümbritseb, või on intersubjektiivselt hargnev ja kommunikatiivselt struktureeritud elumaailmade* võrgustik nii määravalt katki rebenenud, et süsteemselt iseseisvuvat majandust ja koos temaga end ise programmeerivat riigivalitsemist pole enam võimalik elumaailma-horisondile tõsta, isegi nii kaudse juhtimise teel enam mitte?

⁸ J. H a b e r m a s, Volkssouveränität als Verfahren. Rmt-s: Forum für Philosophie: Die Ideen von 1789. Frankfurt am M., 1989, lk 7—36.

* Sotsiokultuuriline elumaailm (*Lebenswelt*) on Habermasile vahetu kommunikatsiooni toimumispäik. Elumaailm vastandub ühiskonna institutsionaalsetele struktuuridele («süsteemile»), mis ei suuda enda kaudu väljendada reaalselt eksisteerivat ühiskondlikku praktikat. See konflikt on Habermasi arvates üks tänapäeva Lääne ühiskonna legitiimatsioonikriisi põhjusi.

See on küsimus, millele teoreetiliselt pole võimalik ammendavat vastust anda ja millest seetõttu tuleb teha praktilis-poliitiline probleem. See oli muide ka ajaloolise materialismi põhiküsimus, mis ju oma oletust baasi ja pealisehituse vahekorra ei mõistnud mitte kui ontoloogilist ütlust ühiskondliku olemise kohta, vaid kui jälge pitsatist, mis tuleb puruks murda, kui inimsuhtlemise vorme enam kauem ei taheta võõrandunud ja vägivaldseks muutunud sotsiaalsuse nõidusenes hoida.

III
Mis puutub nüüd selle pürgimuse mõistmisse, siis sisalduvad need revolutsioonilised muudatused, mis meie silmade all toimuvad, selget õpetust: kompleksed ühiskonnad ei suuda end taastoota, kui nad rikuvad turgude kaudu reguleeritava majanduse isejuhtivuse loogikat. Rahameeditum kaudu juhitava majandussüsteemi diferentseerib moodne ühiskond samale tasemele kui on administratiivne süsteem — nagu ikka on ka nende erinevad funktsioonid teineteist täiendades omavahel seotud; ja kumbki ei tohi olla teisele allutatud.⁹ Kui Nõukogude Liidus midagi täiesti ootamatut ei juhtu, siis ei saa me enam teada, kas riigisotsialismi tootmisruumid demokratiseerimise «kolmandale teele» siirdumise puhul oleksid nendel tingimustel funktsioneerima hakanud. Kuid ka ümberorienteerumine kapitalistliku maailmaturu tingimustes ei tähenda loomulikult mitte tagasi-pöördumist nende tootmissuhete juurde, mille ületamise teele sotsialistlikud liikumised kunagi olid asunud. Nii arvata tähendaks alahinnata neid vormimuudatusi, mis kapitalistlikus ühiskonnas on aset leidnud, eriti Teise maailmasõja lõpust alates.

Sotsiaaliigi-kompromiss, mis on ühiskonnastruktuurides kindlalt juurdunud, moodustab tänapäeval selle põhialuse, millest iga poliitik siinmail peab lähtuma. See väljendub konsensus ühiskonnapoliitiliste eesmärkide suhtes, millega seoses C. Offe on ironiliselt märkinud: «Mida kurvem ja lootusetum on piilt reaalselt eksisteerivast sotsialismist, seda rohkem oleme meie kõik «kommunistideks» muutunud, kuivõrd me ei saa oma rahutusele avalike asjade pärast ja hirmule, mida me tunneme globaalühiskonna võimalike katastroofiliste väärarengute ees, täielikult käega lüüa» («Die Zeit» 8. detsember 1989). Sest ükski spetsiifiliselt meie süsteemi tekitatud probleem ei ole ju Müüri kokkuvarisemisega veel lahendatud. Turumajandussüsteem on tundetu oma eksterensete ülalpidamiskulude suhtes, mis on veeretatud sotsiaalse ja

loodusliku keskkonna kaela. Endistviisi ääristavad meil majanduskasvukriisiohtlikku teerada tuttavad dispariteedid ja marginalisatsioonid süsteemi siseses, majanduslik mahajäämus, koguni taandareng — niisiis ka barbaarsed elutingimused, kultuuriline võõrandumine ja näljakatastroofid — Kolmandas Maailmas, ning sugugi mitte viimases järjekorras ülemaailmne risk looduse majapidamist üle koormata. Turumajanduse sotsiaalne ja ökoloogiline ohjeldamine on see läbilõõgvormel, milleni sotsiaaldemokraatlik sihiscade kapitalismi sotsiaalselt ohjeldada on heakskiitu leidvalt üldistunud. Isegi dunaamilisem tõlgendus, mille kohaselt industriaalühiskond vajab ökoloogilist ja sotsiaalset ümberkujuendamist, leiab heakskiitu laiemalt kui ainult roheliste ja sotsiaaldemokraatide ringis. Niisugusel pinnal käib tänapäeval võitlus. Vaidluse objektiks on ühiste, vähemalt retooriliselt tunnustatud eesmärkide operatsionaliseerimine, ajahorisont ja realiseerimisvahendid. Konsensus on olemas ka poliitilise mooduse suhtes, et süsteemi isejuhtivusmehhanisme väljastpoolt kaudselt mõjutada, kuna otsese haardega ei saa süsteemi isemeelsust murda. Võitlus omandivormide pärast on selle kõrval oma dogmaatilise tähenduse minetanud.

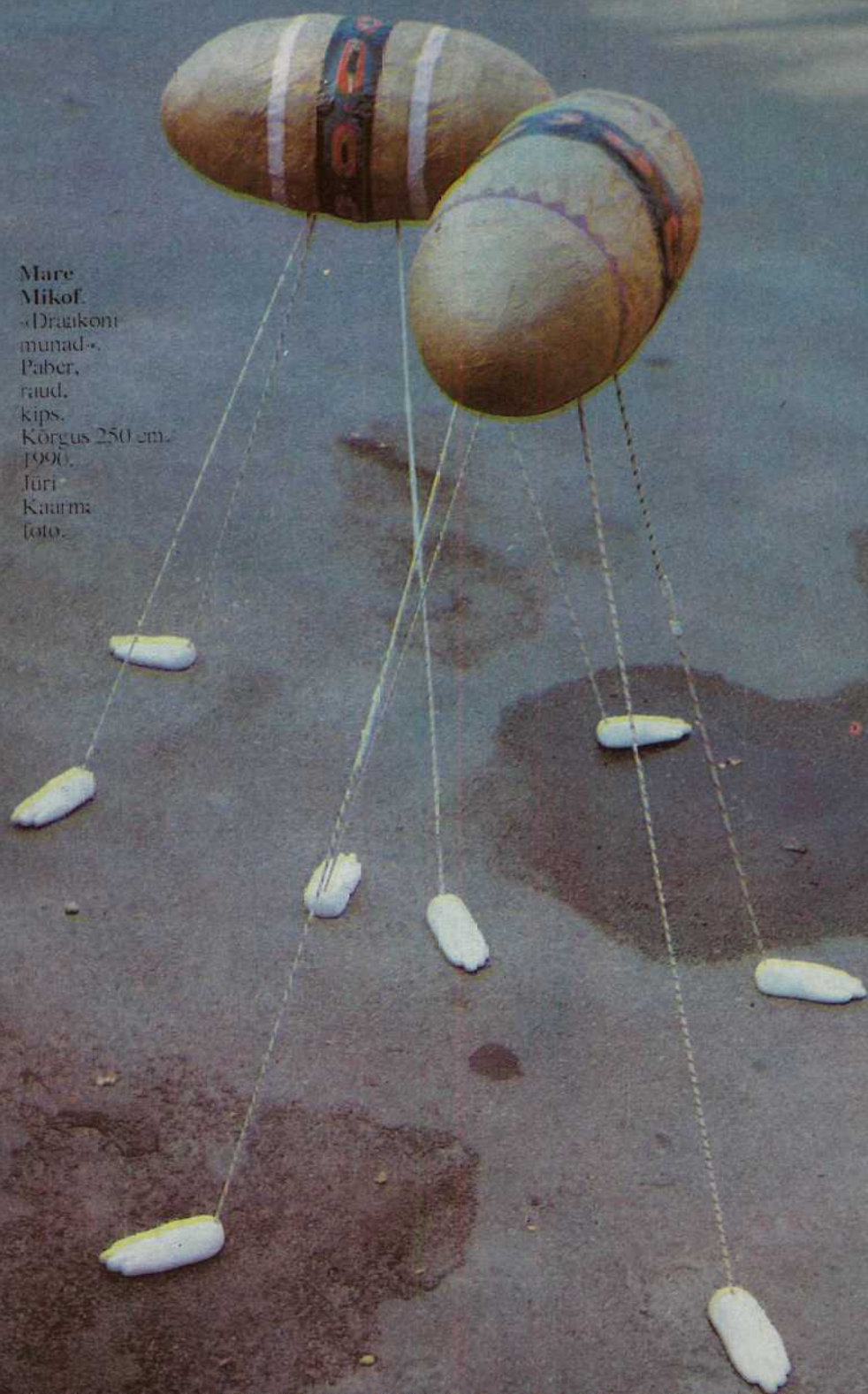
Aga võitluse kandumine ühiskondlik-poliitiliste eesmärkide tasandilt nende operatsionaliseerimise tasandile, vastavate poliitikute valimise ja eesmärkide elluviimise tasandile, ei võta sellelt poleemikalt põhimõttelist iseloomu. Konflikt on endistviisi terav. Ühed sepiitsevad majanduse süsteemiimperatiividest sanktsioone kõigi üle *status quo* sihtivate nõudmiste vastu. Teised tahaksid isegi sotsialismi nime niikaua säilitada, kuni pole kõrvaldatud kapitalismi sünnipärane defekt — see, et süsteemi tasakaalustamatusest tulenevad ühiskondlikud kulutused on seal veeretatud privaatsete töötasu- ja saaduste õlgadele —,¹⁰ kuni pole saavutatud naiste tegelikkude võrdõiguslikkust ega peatatud elukeskkonna ja looduse hävitamise dünaamikat. Sellise radikaalse reformismi seisukohalt paistab majandussüsteem pigem katsemaastikuna kui pühamuna. Ka sotsiaaliik, mis tööjõu kui kauba erilist iseloomu arvesse võtab, on tekkinud katsetamise tulemusena — katset panna proovile majandussüsteemi korratavus selliste ühiskondlike vajaduste huvides, mille suhtes ettevõtetmajanduslike investitsiooniotsustuste ratsionaalsus on tundetu.

Siiski on sotsiaaliigiprojekt vahepeal refleksiivseks muutunud; ebaõigluse ja bürokratiseerumise

⁹ See ei ole mitte «reaalpoliitiline mõõndus», nagu mõned mu pahempoolsed kriitikud arvavad, vaid paratamatu järeldus ühiskonnateoreetilisest hinnangust, mis on üle hoolislikest kontseptsioonidest. J. H.

¹⁰ Üht mitte enam palgale keskendatud põhikindlustuse kavade vt nüüd: Strukturwandel der Sozialpolitik. Hrsg. G. Vobruba. Frankfurt am M., 1990.

Mare
Mikof.
«Drakoni
munad».
Paber,
raud,
kips.
Kõrgus 250 cm.
1990.
Jüri
Kaarm.
foto.

Mare
Mikof.
«Stuupa II».
Paber,
vask,
nõõr.
Kõrgus 200 cm.
1991—1992.
Jüri
Kaarma
foto.

kõrvalnähud on neilt näiliselt neutraalsetel administratiivvõimuvahenditel, millega ühiskond tahis ennast ise mõjutada, süütuse röövinud.¹¹ Ka majandusse sekkuvat riiki tuleb nüüd «sotsiaalselt ohjeldada». Too võimu ja aruka enesepiiramise ühendus, mis iseloomustab kapitalistliku kasvu kaitsva tõkestamise ja kaudse juhtimise poliitilist moodust, peab tulema toime ka planeeriva administratsiooni. Sellele probleemide leitakse lahendus ainult siis, kui muudetakse suhet ühelt poolt autonoomsete avalikkuste ning teiselt poolt nende tegevusvaldkondade vahel, mida juhivad raha ja administratiivvõim. Vajalik refleksioonipotentsiaal sisaldub niisuguses kommunikatiivseltsel kondenseeritud suveräänsuses, mis toob end kuuldavale vabalt floteeriva avatud kommunikatsiooni arutlustemades, põhjendustes ja probleemidele lahendusi pakkuvates ettepanekutes, aga võtab kindla kuju demokraatlikul teel moodustatud institutsioonide otsustes, sest vastutus praktilisi tagajärgi kaasatootvate otsustuste eest peab olema selge ja institutsionaalne. Kommunikatiivsetle esile kutsutud võim suudab avaldada mõju avaliku valitsemise hinnangu- ja otsustusprotsesside eeldustele, et ainsas keeles, mida sissepiiratud kindlus mõistab, oma normatiivsetest nõudmistest lugupidamist nõuda, ilma et tal seejuures vallutuskavatsusi oleks: tema majandab seda põhjenduste ühisvara, mida administratiivvõim küll instrumentaalselt käsitseb, mida tohib, mida see võim aga — kuivõrd ta õigusriiklikult on konstitueeritud — ignoreerida ei saa.

Moodsad ühiskonnad rahuldavad oma juhtimisalaseid vajadusi kolmest allikast: need on raha, administratiivvõim ja solidaarsus. Radikaalset reformismi ei tunta ära enam mitte konkreetsetest võtmenõudmistest, vaid meetodiks muudetud kavatsusest uut võimujaotust edendada: solidaarsuse ühiskonda-integreeriv võim peab lehvikjalt kaugele laiali laotunud demokraatlike avalikkuste ja institutsioonide kaudu suutma end kaitsta kahe ülejäänud võimu, raha- ja administratiivvõimu vastu. «Sotsialistlik» on seejuures ootus, et need üksteisetunnustamise nõudlikud struktuurid, mida me konkreetsetest eluvahekordadest tunneime, inklusiiivse arvamuse- ja demokraatliku tahtekujunduse protsessi kaudu kanduvad üle õiguslikult ja administratiivsetle vahendatud sotsiaalsetele suhetele. Elumaailma valdkonnad, mis on spetsialiseerunud traditsiooniliste väärtuste ja kultuuri teadmiste edasiandmisele, gruppide integreerimisele ja täiskasvanuiks saajate sotsialiseerimisele, on alati juba so-

lidaarsuse hooleks jäetud. Neistsamadest kommunikatiivse käitumise* allikaist tuleb ammutada ka radikaaldemokraatlikul arvamuse- ja tahtekujundusel, mis piiritõmbamisele ja vastastikusele vahetu- sele ühelt poolt nende kommunikatiivsetle struktureeritud elu- alade ning teiselt poolt riigi ja majanduse vahel peab mõju avaldama.

Kas radikaalse demokraatia kontseptsioonidel¹² on veel tulevikku, sõltub muidugi ka sellest, kuidas me probleeme tajume ja määratleme, missugune ühiskondlike probleemide nägemise viis poliitiliselt läbi lööb. Kui arenenud ühiskondade avalikkuseareenil kujunevad pakilisteks probleemideks veel üksnes niisugused häired, mis majanduse ja valitsemise enesestabilisatsiooni süsteemiimperatiivi kahjustavad, kui need probleemivaldkonnad süsteemiteoreetiliste kirjelduste seas juhtkohale asuvad, siis paistavad normatiivses keeles formuleeritud elumaailma-nõudlused sinna veel vaid juhuslike muutujatena. Nii röövitaks poliitiliselt ja õiguslikult küsimustelt nende normatiivne substants. See võitlus ü h i s k o n d l i k e k o n f l i k t i d e m o r a a l i k u s t a m i s e [Entmoralisierung] eest on praegu täies hoos. Tänapäeval ei toimu see enam poliitika ja ühiskonna tehnokraatliku enesestmõistetavuse tähe all; seal, kus ühiskonna kompleksus paistab musta kastina, näib veel vaid süsteemselt oportunistlikul hoiakul orienteerumissanssi olevat. Tegelikult on aga need suured probleemid, millega arenenud ühiskonnad silmitsi seisavad, vaevalt sedasorti, et neid saaks lahendada ilma normatiivsetle tundliku tajuta, ilma ühiskondlik-avalikke arutlustemasid moraaliküsimusteks muutmata.

Tööühiskonna klassikaline jaotuskonflikt oli struktureeritud kapitali ja töö huviasetuste taustale nii, et kummagi poole käsitused oli ähvarduspoteentsiaal. Ka struktureeritud halvemas olukorras olevate poolele jäi *ultima ratio* 'na [viimase argumentina] streik, s.o. tööjõu organiseeritud äravõtmine ja seega tootmisprotsessi katkestamine. Tänapäeval on asi teisiti. Heaoluühiskondade institutsiona-

* Kommunikatiivne käitumine (*das kommunikative Handeln*) — Habermasi teooria põhimõisteid. Tuginedes lingvistilise filosoofia kõneaktide teooriale ja Max Weberi sotsiaalsete tegevuste kontseptsioonile eristab ta kaht käitumistüüpi — kommunikatiivset ja strateegilist käitumist. Esimene kujundab välja normatiivsetle korratatud keskkonna, püüvides ja legitimeeritud isiksustevahelised suhted. Strateegilise käitumise sihiks seevastu pole mitte üks-teisemõistmine, vaid «huvi» järgimine, ning ta viib vältimatult kas teadlikule (siis on tulemuseks manipuleeriv süsteem) või ebateadlikule (sünnib moonutatud kommunikatsioon) partneri petmisele.

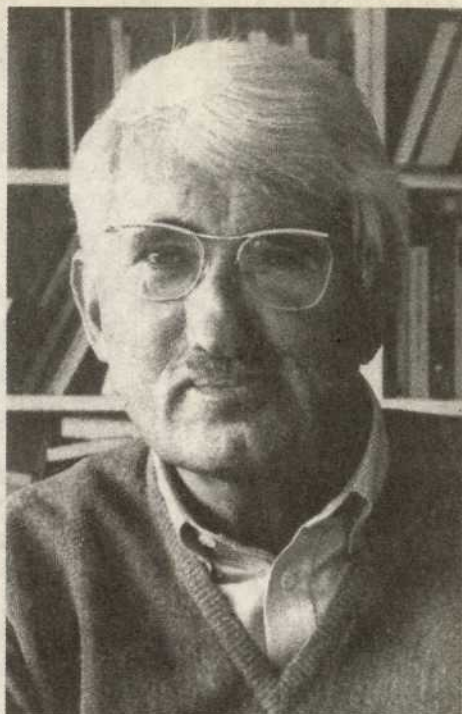
¹² U. Rödel, G. Frankenberg, H. Dubiel, Die demokratische Frage. Frankfurt am M., 1989.

¹¹ J. Habermas, Die Kritik des Wohlfahrtsstaates. Rmt-s: J. Habermas, Die Neue Unübersichtlichkeit. Frankfurt am M., 1985, lk 141–166.

liseritud jaotuskonfliktides seisab töökohavalda-
jate laialdane enamus vastamisi heterogeense, ju-
huslikult kokkusattunud äärerühmadest koosneva
vähemusega, kelle käsutada pole mingit võrrelda-
vat sanktsiooni potentsiaali. Marginaalidel ja privi-
legeerimatul — kui nad ei resigneeru ega hakka
oma koormat ennasthävi tavalit kergendama haiguste,
kriminaalsuse või sõgedate mässude kaudu —
on eneste huvide esiletoomiseks parimal juhul ka-
sutada ainult protestivalijate hääled. Ilma
niisuguste kodanike enamuse hääleteta, kes endalt
küsisid ja küsida laseksid, kas tahavad nad siis elada
segmentideks lõigustatud ühiskonnas, kus neil
tuleb silmad sulgeda kodutute ja kerjuste ees, geto-
like linnajagude ja hüljatud regioonide ees, puudub
sel probleemil tõukejõud, olgugi tegemist laialt
mõjuka avaliku arutlusteemaga. Enesekorrektoori
dünaamika ei käivitu ilma moraalküsimuseta, ilma
normatiivsest vaatepunktist teostatud huviüldistuse-
teta.

See asümmeetriline mudel ei kordu mitte üksnes
nendes konfliktides, mis paljukultuurilistes ühis-
kondades tekivad asüülisaanute jt vähemustega.
Seesama asümmeetria määrab ära ka arenenud in-
dustriaalühiskonna vahekorra arengumaadega ja
ümbritseva looduskeskkonnaga. Kui alaarenenud
maailmajaod võiksid äärmisel juhul ähvardada
meid hiiglasliku immigrandide lainega, tuumašantaži
hasartmänguga või ülemaailmse ökoloogilise
tasakaalu hävitamisega, siis looduse sanktsiooni-
dega seonduv kostab meieni vaid kui viitsütikuga
pomme kellamehhanismi tasane tikumine. Too
võimetusemudel soodustab seda, et pikka aega kuh-
junud probleemide surve jääb varjatuks ning proble-
emide lahendamine lükkub edasi, kuni võib olla
juba hilja. Sääraseid probleeme õnnestub teravalt
esile tuua ainult arutlusteemasid moraalküsimus-
teks muutes, ainult rohkem või vähem diskursiiv-
selt teostatud huviüldistuse teel liberaalse poliitilise
kultuuri tegusates avalikkustes. Me oleme ju
valmis maksma Greifswaldi kulunud tuumajõujaama
seiskamiseks, niipea kui oleme tunnetanud hä-
daohtu, millega too meid kõiki ähvardab. Kui taju-
me omaenese huvide läbipõimimist teiste
omadega, siis tekib ka abivalmidus. Ühtlasi teritab
moraalne või eetilise vaatlusviis pilku nägemaks
neid laiemaid, kuid samal ajal ka vähemmärgata-
vaid ja hapramaid seoseid, mis ühendavad igapähe
saatust iga teise omaga — ja võhivõõrad ligimes-
teks muudavad.

Teises suhtes meenutavad tänapäeva suurprobleemid
klassikalist jaotuskonflikti; nagu see, nii vajavad
nemadki niisugust kummalist poliitilist moodust,
mis tõkestaks ja ühtaegu kaitseks. Sellist

JÜRGEN HABERMAS

Foto: Saksa Kunsti ja Ajaloo Arhiiv

poliitilist moodust näibki praegune revolutsioon,
nagu H. M. Enzensberger on märkinud, draamavormis
kehastavat. Kõigepealt oli rahvahulkades aset leidnud
varjatud suhtumusmuutus, enne kui riigisotsialismil
legitimeeriv pinnas jalge alt ära libises; pärast
maalihet õngi kogu süsteem varemetes, mis tuleb
ära koristada ja ümber ehitada. Õnnestunud
revolutsiooni tagajärjel tekib endassepöördu-
nud, abiotsiv demilitariseerimis- ja ümberkujun-
duspoliitika.

Valdkonnas, kust see metafoor on laenatud, juh-
tus midagi sarnast kaheksakümnendate aastate
jooksul ka Saksa Liitvabariigis. Kesksaarakettide
paigutamist siia tajuti kaelamäärimisena, see ajas
karika üle ning elanikkonna enamus veendus rel-
vastusvõidujooksu riskantses mõttetuses. Seejärel
sooritati Reykjaviki tippkohtumisega pööre demilitariseerimispoliitikal-
le (ilma et ma nende asjade vahel lineaarset seost oletaksin). Muidugi said
meil kultuuriliste väärtussuundumuste delegitimeeriva-
d muutused toimuda varjamatult — mitte nii
nagu riigisotsialismi privaatsetes niššides —, lõ-
puks koguni suurimate massimeeleavalduste kulis-

Mare
Mikof.
«Koonus nr. 2».
Värv,
pronks.
30×30×30 cm.
1989.
Jüri
Kaarma
foto.

Paremal:
Mare
Mikof.
«Koonus nr. 1».
Värv,
pronks.
70×30×30 cm.
1989.
Jüri
Kaarma
foto.

side ees, milliseid Liitvabariik iganes näinud on. See näide illustreerib ringprotsessi, kus aktuaalseil ajendeil tekkinud väärtusmuutus seostub avaliku kommunikatsiooni protsessidega, muudatustega demokraatliku tahtekujunduse parameetrites ning impulssidega uueks demilitariseerimis- ja ümberkujunduspoliitikaks, mis omakorda avaldavad tagasimõju muutunud väärtussuundumustele.

21. sajandi väljakutsed nõuavad läänelike ühiskondade tüübi ja suurusjärgu kohaseid vastuseid. Ilma radikaaldemokraatliku huvitsid üldistava arvamus- ja tahtekujunduseta on aga vaevalt võimalik selliseid vastuseid leida ja ellu rakendada. Sel tegevusväljal leiab sotsialistlik pahempoolsus enesele koha ja poliitilise rolli. Ta võib olla fermendiks neile poliitilistele kommunikatsioonidele, mis demokraatliku õigusrüügi institutsionaalseid raame ärakuivamise eest kaitsevad. Mittekommunistlikul pahempoolsusel pole põhjust masenduseks. Võib küll olla, et mõned SDV intellektuaalid peavad kõigepealt kohanema olukorraga, milles Lääne-Euroopa pahempoolsus juba aastakümneid viibib

— nad peavad sotsialistlikud ideed ümber kohandama kapitalistliku ühiskonna radikaalreformistlikuks enesekriitikaks; õigus- ja sotsiaalriikliku masidemokraatia vormides on see ühiskond näidanud ühtaegu nii oma tugevaid kui ka nõrku külgi. Pärast riigisotsialismi pankrotti on niisugune kriitika ainus nõelasilm, millest kõik läbi peab minema. See sotsialism kaob alles koos oma kriitika objektiga — võib-olla sel päeval, kui kritiseeritav ühiskond on oma identsust nii palju muutnud, et ta kõike seda, mis ennast hindades väljendada ei lase, suudab tajuda tema relevantisuses ja tõsiselt võtta. Lootus, et inimene kord vabaneb omasüülistest alaealisusest ja alandavatest elutingimustest, pole oma jõudu kaotanud. Kuid seda lootust on selitanud fallibilistlik teadlikkus ja ajalooline kogemus, et juba siis oleks palju saavutatud, kui kas või vähestele soositutele suudetaks tagada talutavuse teatud tasakaal — ning laastatud kontinentidel see eelkõige luua.

Saksa keelest tõlkinud Leo Metsar

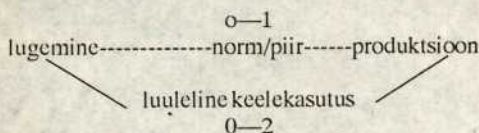
HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL

7. loeng

Kristeva väidab niisiis, et lugeja jaoks on bivalentne loogika luule lugemisel ikkagi oluline kui miski, millega suhtes lugeja luulekeele ambivalent-sust mõtleb. «Et c'est ce «pas rapport» qui donne bien à la catégorisation de la poésie comme discours déviatoire, comme anomalie.»

Tekstuaalne produktsioon ise enesest kui anomaaliast ei mõtle: ta kummutab perspektiivi kõne luulekeel = norm/ hälve, asetades oma lähtekohaks «poetilise koodi lõpmatuse» (*l'infinité du code poétique*), kuhu bivalentne loogika sekkub ainult kui subjekti taasloov piir.

Kristeva peab vajalikuks loobuda edaspidises vaatluses luulekeele käsitlemisest hälbena, säilitades siiski komplementaarsuse loogose ja luulekeele vahel.

Siit edasi läheb Kristeva juba otse luule diskursust ülesehitavate tingimuste juurde. Keskne mõiste on intertekstuaalsus, mis siin esineb Kristeva varasemas, küllaltki kõikesõavas mõistemas.

Kristeva: «Poetiline tähistatav viitab teistele diskursiivsetele tähistatavatele, nõnda et luulelausungis saab korraga loetavaks terve hulk teisi diskursusi. Nii luuakse luule tähistatava ümber paljuslik tekstuaalne ruum (*un espace textuel multiple*), mille elementidel on soodumus saada rakendatuks konkreetse luuletekstis. Seda ruumi me nimetame intertekstuaalseks. Vaadelduna intertekstuaalsuses on luulelausung allrühmaks mingile temast suuremale rühmale, mille moodustab meie ansambelis rakendatud tekstide ruum.»

Kristeva väidab sellega, et luule tähistatav ei sõltu kunagi mingist ühestainsast koodist, vaid alati vähemalt kahest eri koodist korraga. Ta on eri koodide ristumise paik, kus need üksteist vastastikku eitada võivad.

Paragrammatism — see on eri tekstide (tähenduste) paljususe imendumine poetilisse sõnumisse, kusjuures see sõnum antakse justkui keskenda-

tuna ühe tähenduse ümber. Paragrammatiline tähendus nõuab kahe fraasi samaaegset lugemist nii, et need teineteist vastastikku tühistaksid. Kristeva eristab neil puhkudel: 1) täielikku eitust, 2) sümmeetrilist eitust, 3) osalist eitust. Näited selle kohta võtab ta Lautréamontilt, kes on parafraseerinud Pascali, La Rochefoucauld'd jt.

1. Täielik eitust:

Pascal: «Kui ma oma mõtet üles kirjutan, lipsab ta mul teinekord käest; see aga meenutab mulle mu nõrkust, mille alatasa ära unustan; ja niisiis õpetab mind mu omaenese nõrkuse näol, sest mu sihiks ongi vaid mu enese eimiski tunnetus.»

Lautréamont: «Kui ma oma mõtet üles kirjutan, siis ta mu käest ei pääse. See toiming meenutab mulle minu jõudu, mille alatasa ära unustan. Ta annab mulle õppetunni minu aheldatud mõtte osas. Minu sihiks ongi ju tunnetada oma vaimu vastandlikkust eimiskile.»

2. Sümmeetriline eitust:

La Rochefoucauld: «See, kui me ei märka oma sõprade tunnete jahenemist meie suhtes, on õieti vaid märgiks meie oma sõpruse nappusest.»

Lautréamont: «See, kui me ei märka oma sõprade tunnete jahenemist meie suhtes, on õieti sõpruse märk.»

3. Osaline eitust:

Pascal: «Võime rõõmuga kaotada oma elu, celdusel, et sellest räägitakse.»

Lautréamont: «Võime rõõmuga kaotada oma elu, celdusel, et sellest keegi ei räägiks.»

Kristeva arvates on selline intertekstuaalne tekstiloomisprintsip põhimõtteliselt vaadeldav kogu kirjandusajaloo vältel. Kuid täiesti fundamentaalseks saab ta alles uusajakes kirjanduses, selliste kirjanike puhul nagu Lautréamont või Joyce: «luuletekst luuakse mingi teise teksti samaaegse jaatamise ja eitamise komplekses liikumises».

Tähelepanuväärne on nüüd, et Kristeva ei piirdu selle tekstiloomisprintsipi lihtsa äramärgimisega, vaid loob põhjendava teooria, et anda leitud paragrammatilisele ruumile mingi puhtkirjanduslikust üleulatav sisu. Tuleb visandada see teine ruum, mille poetiline keelekasutus murrab kõne loogikasse, kusjuures luulekeelt ei pea siin mõistma kui lõpetatud produkti, vaid kui seadet, kui operatsiooni, kui tähenduse loomise akti.

Mare
Mikof.
«Hirekuringas».
Pronks.
14x15x15,5 cm.
1989.
Juri
Kaarma
foto.

Mare
Mikof.
«Vaas».
Pronks.
36×15×14 cm.
1990.
Juri
Kaarma
foto.

Luulekeel on inimtegevuse liik, mis ei kuulu märgi ja subjekti valdusse, erinevalt muust keelelisest tegevusest. «Selles teises ruumis, kus kõne loogilised seadused vankuma löövad, hajub subjekt ning märgi asemele astub tähistajate pörklemine, milles need üksteist vastastikku tühistavad.»

Siit on nüüd järeldatav teatav teist tüüpi negatiivsus, mis ei ole sama mis otsustuse negatiivsus (*Aufhebung*) või otsustuse seesmine eituse (loogika 0—1, vasturääkivuse seadus). See on **annihileeriv negatiivsus**, selline, mida kunagi budistlikud mõtlejad tähistasid *šūunjata* mõistega. «Selle iseend tühistava mõtte võtab omaks teatav «zeroloogiline» subjekt, mitte-subjekt.»

Seda *šūunjata*-mõistet on Linnart Mäll eesti keelde vahendanud kui «tühjust» (vt Šāntideva, Bodhitšarjāvatāra, lk 63 jj):

«Tühjuse vili on see, et olendite pärast jäädakse sõgedalt sansaarasse ning ei vabaneta kiindumusest ja hirmust. See tühjuse vastu heidetud väide ei taba märki. Seepärast on vaja tühjust kujutada! Tühjus on vastand pimedusele, mis on tekkinud meeleplekkide ja tajutava varjude tõttu. Miks ei

peaks seda kujutama need, kes soovivad ruttu Kõikteadmist leida? Hirmu äratab see, mis põhjustab kannatusi. Tühjus hoopis vaigistab kannatusi, kuidas saab see olla hirmuäratav? Kui ma oleksin miski, siis ärataks ükskõik mis asi hirmu. Kuid kui ma pole miski, kus siis hirm saab targata?»

Kristeva arvates jääb zeroloogiline «subjekt» väljapoole märgi mõiste mõjupiirkonda. Nii ei ole tal tegelikult ka mingit mitteteadvust: tõrjutu, eita tu jääb puudu. Luulekeel on miski, mis lakkamatult võbeleb subjekti ja subjektituse piiril, liikudes kord kõneleva subjekti, kord zeroloogilise subjekti aladel, ilma et ta oleks kindlalt määratletav.

Paragrammatism on mõiste, mis seob «subjekti dekonstitutsiooni tema konstitutsiooniga, kõne dekonstitutsiooni teksti konstitutsiooniga, märgi dekonstitutsiooni kirja konstitutsiooniga».

Paragrammatiline ruum on neuralgiline ruum, kus luuakse ühendused märgilise mõtlemise ja mingi teise funktsioneerimise vahel, mil ei ole tarvis loogilist subjekti.

JANIKA KRONBERG

MÄNGURÕOMUST SÜNDINUD

Märkmeid Karl Ristikivi kriminaalromaaani-huvist

Millal sünnib kirjanik?

Millal ja kuidas, mille mõjul hakkab sulg (või krihvel?) koolikohustuste täitmise kõrval ilmutama ka esimesi loova vaimu avaldusi?

Karl Ristikivi tõsisemale kirjandusse tulekule eelnes peaaegu 10aastane õpipoisiaeg nii väikestele kui suurtele lugejatele mõeldud väljaannetes. Ligi sada, osalt pseudonüümide taha varjatud joonealust juttu, vestet ja lastelugu on selle tõendusks. Ühtlasi peaksid need varajased katsetused vihjama ka noore autori tollasele lugemusele — lektüüri hulka kuulusid järjest paeluvama tõsikirjanduse kõrval ju noodsamad jutulehed, mille omal kombel toitvat pinnast pole samuti põhjust alahinnata. Ja üsna märkamatuks jäänud sellitöö oli kahtlemata celduseks, et esimeste ja auhinnatudki lasteraamatute kaudu jõuda 1930. aastate lõpuku pilkupiüdvate meistritöödeni romaanižanris.

Nõnda oli sündinud kirjanik, kellest on saanud/saamas klassik. Harjumuspärase tõsidusega allutatakse nüüdsest tema teoseid kirjandusteaduslikule analüüsile, raamides ja lahterdades, hinnates ning perioodiseerides. Nagu see tavaliselt ikka kombeks ja kohustuslik. Kuid kas ei kipu teaduslik tõsimeelsus tihti muutuma kütteks, mis jätab märkamatuks asjaolu, et nii mõnigi teos võib olla sündinud — lihtsalt mängurõõmust? Kui meil ei õnnestugi täit tõsidust just vältida, siis püüdkem seda eelmärkust vähemalt meeles hoida järgneval Ristikivi huvivälja ühe serva — kriminaalromaaani — ning selle peegelduste jälgimisel tema loomingu.

Eelnenud eesti kirjandusega võrreldes on Ristikivi loomingu, eriti alates 1940. aastate lõpust, tunnuslik erakordne «literatuursus». Allusioonidest maailmakirjanduse tähtteostele ja enesest mõistetavalt kasutada olnud ajalooallikaile ulatub see korduvalt viipamisi mainitud noorpõlves-loetud «tondijuttude» ja kriminaalromaanideni. Oma loomingu suuresti kirjanduslikke tõukejõude on kinnitanud ka Ristikivi ise koguteoses «Kirjanikult lugejale» ilmunud mõtiskluses «Enesest ja teistest». Üsna paguluse algaastail on ta paberile pannud nimekirja¹ tõenäoliselt suurimaid lugemisela-

musi pakkunud teostest ajavahemikus 1920—1945 (NB! iga aasta kohta vaid üks nimetus), mille varal saab jälgida tema kujunemisteed. Mõnelegi neist on viidatud ka Ristikivi hilisemas loomingu. Nimekirjas leidub küll seiklusliku süžeeaga noorsoojutte kõrvuti näiteks Th. Manni, Fr. Tuglase ja A. H. Tammsaare teostega, kuid mitte ühtki kriminaalse ainetikuga teost. Omelt on Ristikivi huvi sedalaadi kirjanduse vastu juba varasest noorusest alates üldtuntud. Ehk selgitab nende puudumist kirjaniku järgmine, 29. märtsil 1943 Eesti Ringhäälingu usutlejale Salme Sinimetsale esitatud mõttekäik: «Teatud määral kriminaalromaan on midagi tavalisest kirjandusest hoopis erinevat, seda võib lugeda teatud mõttespordiks, nagu malemäng või midagi säärast.»² Vahemärkuse korras küsigem, kas samasuguseks mõttespordiks võiks pidada ka Ristikivi poolt koostatud ristsõnamõistatust, osavõttu küsimusvõistluses, matemaatika-alaste teostega tutvumist või paroodiana ühe Kalju Lepiku antud intervjuu peale Arvo Mägi kahele kirjutatud kriminaalluuletust.³ Detektiivromaanis võrdlus malemänguga pärineb tõenäoliselt Dorothy Sayersi romaanist «Korralagedus Bellona klubis»⁴, mille 1936. aastal Londonis «Penguini»-sarjas ilmunud esmatrükiiga oli Ristikivi tuttav.

Olgu Ristikivi varasematest kirjanduslikest katsetustest siinkohal mainitud 1934. aastal «Perekonnanalehes» järjejutuna ilmunud ja napist mahust hoolimatama romaaniks nimetatud «Võõrad varje». Sädeleva mõttespordini kriminaalse koega «Võõrad varjud» küll veel ei küüni ja viiteid järgnenud loometeele on siit ka raske leida. Igatahes heidab paar aastat hiljem samas väljaandes avaldatud noorsoojutt hoopis selgemaid valgusvihke tulevase ajalooliste romaanide sarja intentsioonide kujunemisele. Teise maailmasõja päevil juba Tartu Ülikooli juures ametis olles naljatamisi lubatud kriminaalromaan «Mõrv majandusgeograafia kabinetis» jäi paraku kirjutamata.

Hea näite kirjandusliku mängu, õigupoolest kokumängu kohta pakub Ristikivi osavõtt 1954. aastal ajalehes «Teataja» ning vahetult pärast seda bibliofiilse raamatukesena ilmunud «Martin Musta saladuse» kirjutamisest. Äkiliste süžeeaknakute-

² ERA R-f 1919, n 1, s 6. Viide pärineb Mart Oravalt.

³ «Karl Ristikivi ei olnud erak.» Intervjuu Kalju Lepikuga. «Sirp» nr 45, 8. nov 1991, lk 3.

⁴ D. S a y e r s, Korralagedus Bellona klubis. Tallinn, 1990, lk 160.

Suureks abiks sinise artikli koostamisel olid Stockholmist Hele Lüüsilte allakirjutatule (28. I 1992) ja Endel Nirgile (7. XII 1987) saadetud kirjad, millest pärineb enamik teave lugemisringi ja K. Ristikivi lugemuse kohta paguluses. Talle, nagu ka Balti Arhiivi juhatajale Kalju Lepikule kuulub kirjutise autori siiras tänu.

¹ Karl Ristikivi arhiiv Balti Arhiivis Stockholmis, kartong 16, mapp 2.

Mare Mikof.
«Rotikuninga
Kips.
33,5X28X24
1989.
Kalju
Jõuli
foto.

Paremal:
Mare Mikof.
«H. Liivrandi
portree».
Värv,
alumiinium.
66X30X40
1988.
Jüri
Kaarma
foto.

ga põnevust pakkuv lugu kaldub kuhugi spiooni- ja metsavennalugude maile. Autoriteks olid (peatükide ilmumise järjekorras) head kolleegid ja mõttekaaslased Ilmar Talve, Arvo Mägi, Kalju Lepik ja Raimond Kolk, Ristikivi osaks oli viimane, otsi kokku võttes peatükk.

Huvi kriminaalromaanide vastu aga jätkus ning saatis Ristikivi üsna eluõhtuni. 1950. aastate keskpaiku kasvas varem ajakirja «Vabariiklane» toimetuses kujunenud sõpruskonnast välja kriminaalromaanide lugemise ring. Motiiv oli lihtne ja praktilist laadi: raamatud olid ja on praegugi Rootsis kallid ning tollal ei hoolinud ka raamatukogud järjepannu ilmuvate «dekarite» muretsemisest. (Vastupidiselt on nüüdseks tekkinud Stockholmi ühe linnaosa Matteuse koguduse raamatukogus pealinnas suurim kriminaalromaanide kogu!) Lugeamisringi kuulusid algul enamasti eestlased, kuid hiljem hakati kaasa tõmbama ka rootslastest töökaaslasi. Sügisel, oktoobris-novembris valiti raamatud välja ning osteti enamasti ühiselt ära. Raamatukauplus varustas raamatud kaitsepaberiga, koostas nimekirjad, kes ja millises järjekorras neid loeb ning soovis «Trevlig läsning!» — head lugemist. Aeg iga raamatu lugemiseks ja hoidmiseks oli kolm nädalat, siis anti see edasi nimekirjas järgmisele ja umbes aastaga sai ring täis. Sellisel moel, küll vahelduva liikmeskonnaga, eksisteeris ring ligikaudu paarkümmend aastat.

Ristikivi kui asjatundja osa ringis oli mõneti suu- ja soovitatav. Seetõttu ongi võimalik nimetada üht-teist tema selle žanri meelisautoritest ja -teostest. Meilgi tuntuist kuulus nende hulka inglise esimeseks kriminaalromaaniks peetav W. W. Collinssi «Kuukivi», siis A. Christie «Kümme väikest neegrit» ja «Roger Ackroydi mõrvamine» ning paljud teised romaanid. Muidugi polnud tundmata ka A. Conan-Doyle'i, G. K. Chestertoni ja teistegi kriminaalžanri klassikute teosed. Meil vähem tuntuist luges Ristikivi meelsasti D. L. Sayersi, J. D. Carri, P. Quentini, C. Hare'i ja F. W. Croftsi raamatuid, rootslastest aga S. Trensterit. Tartusse Ristikivi muuseumi jõudnud raamatute seas leidub paar kirjanikule kuulunud A. Mortoni kriminaalromaanid. Selle inglise kirjaniku teoste peategelast iseloomustab reklaam tagakaanel kui moodsat ning julget Robin Hoodi. Kas lisab Ristikivi mõistmiseks olulist see, et ka G. K. Chesterton on võrrelnud kahekümnenda sajandi detektiivromaanid kangelast Robin Hoodi või eduka rändrüütliga, nimetades teda tänapäeva ühiskonna ääremeelsete tunnimehiks sõjas Kaose laste, kurjategijate vastu?⁵

Ilmne on, et Ristikivi eelistused kuulusid eelkõige intellektuaalset mängu, mõtlemismõnu pakku-

vale detektiivkirjandusele. Seetõttu ei paelunudki teda eriti G. Simenoni looming, milles on suur osa sotsiaalsel temaatikal, rootslastest tandemid P. Wahlöö — M. Sjövalli juures häiris teda vasakpoolne seltskonnakriitika. Midagi erilist ei suutnud pakkuda talle ka nn «kõvaksedetud» ameerika politsei-kirjandus (R. Chandler, E. S. Gardner jt).

1960. aastate algusse jääb Ristikivi seni vaid rootsikeelse käsi kirjana⁶ olemas olev kriminaalromaan «Lõunakägu on surmakägu» — originaali tiitel *Södergök är dödergök* pakub küll ka teisi tõlkevõimalusi. Varjates end nimemängulise pseudonüümi Christian Steen taha on autor pakkunud käsikirja kolmele Rootsi kirjastusele⁷, ent tagajärjetult. Vahest väärriks see Ristikivi reisiid üht lemmikpaika, Vahemeres asuvat Rhodose saart puudutava tegevustikuga romaan tõlkimist ja väljaandmist eesti keelele.

5. augustil 1970 kirjutas Ristikivi Tallinna, ülikooliaastate «Veljesto»-kaaslasele Hilja Vihalemale: «Olin Kopenhaagenis, et oma kavatsitava «kriminaalromaan» tausta otsida.»⁸ Tiitellehelgi sama žanrimääratluse säilitanud «Kahekordne mäng» ilmus Lundis Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastusel 1972. aasta kevadsuvel. Üht ajendit sellise teose kirjutamiseks on Ristikivi lasknud paista kirjas Uku Masingule: «Eks olnud isegi see tuju kirjutada «kriminaalromaan» tingitud igatsusest kadunud nooruse ja selleaegse lektüüri järele.»⁹

Siin pole vajadust ega võimalustki selle kodumaisele lugejale veel üsna vähe tuntud romaani süžee üksikasjalikumaks ümberjutustamiseks. Kirjandus ei ole ju ainult jutustatud lugu — asjaolu, mida Ristikivi varakult mõistis Tuglase novelle lugedes —, mille sisu saaks kõnes kadudeta ümber panna. Teose iseloomustamiseks andkem esmalt sõna autorile enesele kirjas B. Kangrole: «Nagu näed, jätan siin Euroopa kaardi katmist. Ja nagu ma vist juba kevadel nimetasin, on kogu lugu midagi nii kergemeelset kui kriminaalromaan. Pealegi kriminaalromaan vanas, aegunud mõttes, natuke Sherlock Holmes'i stiilis. Seega jälle mingisugune «hommage», nagu varemgi olen teinud, põimides sisse rahvaraamatuid, röövliromaane ja vampiirilugusid, mis mõningaid lugejaid on hämmeldanud.»¹⁰

⁶ Karl Ristikivi arhiiv, kartong 18, mapp 1.

⁷ Karl Ristikivi arhiiv, kartong 24, mapp 2.

⁸ «Keel ja Kirjandus» 1987, nr 10, lk 626.

⁹ Kiri 7. XII 1972. Eha Masingu valduses.

¹⁰ B. Kangro, K. Ristikivi, Kirjad romaanist. Lund, 1985, lk 29.

Lehekülj väliseesti kirjanduse ajaloost ja meie hõmest argipäevast.

Ühe kriminaalromaanide lugemisringi ajakava. Koopia Karl Ristikivi muuseumi kogust Tartus.

⁵ G. K. Chesterton, Detektiivjuttude kaitseks. Rmt-s: G. K. Chesterton, Isa Browni lugusid. Tlk K. Unt. Tallinn, 1992, lk 314.

Denna bok skall
till den

1975
/7

K Kinnunen 1.8.76	Gilman	DEN GÄCKANDE MRS POLLIFAX
A Mägi 11.8.76	MacInnes	UPPDRAG I WIEN
T Oja 13.9.76	Ambler	AFFÄREN HOWELL
K Ristikivi 4.10.76	Suneson	O P NILSSONS EGET FALL,
H Lүүs 25.10.76	Fruttero	SÖNDAGSKVINNAN
<hr/>		
P Kulasalu 24.11.75	Bagley	LAVINEN
I-B Ericsson 15.12.75	Borniche	RENE MED KÄPPEN
O Rönöberg 5.1.76	Balderson	MORD, HERR TALMAN
I Kallstenius 26.1.76	Kågerman	CITRONPLOCKERSKAN
B Karlkvist 16.2.76	Christie	ÖDETS PORT
Z Raskasov 8.3.76	Marsh	SVART MOTIV
G Enberger 29.3.76	Mårtenson	DEMONERNA
B Wikström 19.4.76	Durling	SÄG PIP
I Weibert 10.5.76	Freeman	MR POTTERMACKS MISSTAG
E Jalakas 31.5.76	Symons	KOMPLOTTEN MOT ROGER RIDER
E Wadi 21.6.76	Carr	BRUDEN I NEWGATE
H Arras 12.7.76	Lang	DUBBELSÄNG I DANMARK

keln börjar den 24 november 1975

=====

T E S D A G A R:

24/11, 15/12,
6: 5/1, 26/1, 16/2, 8/3, 29/3, 19/4, 10/5, 31/5, 21/6, 12/7,
2/8, 23/8, 13/9, 4/10, 25/10, ~~15/11, 6/12.~~

här lätt är det: Vid varje byte skall medlem nr 1 alltid
na boken till medlem nr 2, medlem nr 2 till medlem nr 3 o.s.v.
lem nr 17 skall alltid lämna boken till medlem nr 1

Mycket nöje!

BILLBERGS BOKHANDEL AB

Koos romaaniidega «Õilsad südamed» ja «Lohe hambad» (mõlemad 1970) kuulub «Kahekordne mäng» Ristikivi kolmandasse Euroopa ajaloo ainelisse triloogiasse, mida varasematest eristab tegevuse toimumine mitmel ajatasandil. «Kahekordses mängus» hargneb põhisündmustik 1922. aastal Kopenhaagenis, sellele paralleelse tasandi loob 1683. aastal toimunud mõrv Viinis. Taani pealinna tundmine, selle tänavatel ja parkides orienteerumine on teoses tõepoolest silmatorkav, Viini ümbrusest selline detailne maaling puudub. Ehkki ise Austria pealinnas käimata, tundis Ristikivi sedagi paika kaartide ja kirjelduste järgi juba ülikoolis valmistatud seminaritöö «Viini ümbruse kirjeldus»¹¹ põhjal hästi. Sealse lokaalkoloriidi jälgimine pole aga teoses kuigi oluline, sest ka peategelane eradektiiv Jens Buhl liigub nois paigus vaid ajalooallikatesse ja -käsitlustesse süvenedes. Neistki on osa fiktiivsed, nagu näiteks juhusliku nimekaimu Christian Buhli päevik, mis tegelikult osutub plagiaadiks. On seegi üks Ristikivi loomingule omane võte — tõeliste ja väljamõeldud allikate ühtepöimimine, sest «see teeb ju asja palju lõbusamaks. Ja annab palju suuremaid võimalusi».¹² Võimaluste rohkus, olemasolevatest ühe ja sobivaima valimine, kuid seejuures tee lahtijätmine teistsugustelegi vaateviisidele on Ristikivi teostele üldse iseloomulik ning tähelepanelikul lugemisel antakse sellisest suhtumisest ainesse meile sageli märku.

Romaani taanikeelne moto Piet Heinilt «Kes võtab tõde ainult tõsiselt ja nalja ainult naljana, ei ole kummastki aru saanud» ei häälesta raamatut lugema mitte surmtõsiselt, vaid pigem suhtuma sellesse kui teatava mängurõõmu väljendus. Näib, et Ristikivi loomingu hilisem retseptioon on just siin läinud kõige enam tõsiduse õnge ning «Kahekordsest mängust» selle erilaadseid väärtusi märkamata üsna mööda käinud. Ometi leidub siingi kinnitavat ja täiendavat Ristikivi mõttemaailma mõistmiseks, ilma milleta pilt sellest jääks lünklikuks või ühekülgekski. Et romaan liigub kriminaalse ja ajaloolise ainekuga piirimail, kohtame siingi kogu triloogiale omaseid arutlusi ajaloost ja ajaloolisest romaanist. Leiame ka vastuse küsimusele, miks Ristikivi üldse kirjutab seda «vana rämps» — väljend, mis kord vilksatab tema kirjas B. Kangrole —, mille üle tooniantvammalt arutleti juba «Lohe hammastes». «Kahekordne mäng» annab vastuse, selgitades 1922. aasta mõrvalugu 17. sajandi lõpul lahendamata jäänud samasuguse kuriteo kaudu. Võib ehk väita, et Ristikivi on oma kriminaalromaanis teatud mõttes moralistki. Nimelt harrastab eradetiiv Jens Buhl vabadel hetkedel ajalooalaste teoste lugemist, sest «see oli üks neid

väheseid alasid, millel polnud mingit sidet ta igapäevase tööga ja mida sellepärast võis võtta kui puhast lõbu» (lk 9). Parajasti on tal käsil äsja Saksa maal ilmunud Oswald Spengleri «Õhtumaa allakäigu» teine köide (millesse, skeemi kasutatavust küll mõõndes, Ristikivi ise vaevalt täie respektiga suhtus). Mõistatuse lahendamisel veendub Jens Buhl just vastupidises: täpselt läbimõeldud ja hoolikalt lavastatud mängu õnnestub läbi näha vaid ajalooallikate, Spengleri ning teoses anonüümseks jääva autori ajaloolise romaani «Must hobune» abil. Kuid kaasaegse mõrvaloo uurimist ei õnnestu Jens Buhli päris teadlikult lõpetada — oma kerge-meelsuse tõttu satub ta lõpusirgel suisa surmasuuh. On see kirjaniku ironia detektiivis aadressil, kes nüüd küll minevikku mõista püüdes unustab ära teda ennast ohustava oleviku?

Eradetiiv toimib «Kahekordses mängus» ajaloo-sündmuste kulgu rekonstrueerides nagu kirjanik ise, vahest vaid kerges (enese)ironilises peegelduses nähtuna. Vastav lõik romaani esimesest jaost «Mäng hommikuhämärikus» väärib pikemat tsiteerimist, seda enam, et siin tuleb esile ka eespool mainitud võimalusterohkus, «otste lahtijätmine» enesele kindlaksjäämise kiuste:

«Ta töömood oleks professor Hauseri vähesed juuksed püsti ajanud, aga ka sellest ta ei hoolinud. Ta ei koostanud ju mingit teaduslikku artiklit, vaid pigem midagi selletaolist, mida professor kõige rohkem põlastas — ajaloolist romaani. Kuigi ta seda kirja ei pannud, võttis see ta vaimusilma ees järjest kindlama ja selgema kuju. Ja kui ta oli veetnud järjekordse öö köögis, mis osutus kõige paremaks tööpaigaks, sest kohvikatel oli lähedal ja kõval köögitoil uinumise hädaoht väiksem, oli tal järgmiseks hommikuks tekkinud mingi pilt sellest, mis oli juhtunud kaksada nelikümmend aastat tagasi Viinis ja selle lähedal Windeggi lossis. See ei tarvitsenud kõigis oma üksikasjus päris õige olla — peaasi, et see oli võimalik. Aga selleks, et üks sündmuste ahel oleks võimalik, pidid pealtnäha võimatu asjaolud leidma seletuse. Ja siis ei saanud see ka päris tõest liiga kaugel olla.

Nii, igatahes ligikaudu nii oli see juhtunud. . . » (lk 118—119).

Järgnev osa «Mäng lossis» kujutabki sündmuste rekonstruktsiooni Viinis «katku ja türklaste vahel», kolmas jagu «Mäng on läbi» juhib aga lõpplahendusi: detektiivilt abi otsinu ise osutub kuriteo sooritajaks.

Ajaloolisel taustal moodustavad romaani sündmustikule paralleeli erinevad Euroopat ähvardanud ohud. 17. sajandil oli selleks Türgi (Viini piiramine 1683. aastal), 20. sajandi kolmandast kümnendist alates Venemaalalt lähtunud kommunism. Siit ka põhjus, miks mõne sellesuunalise viite tõttu leidis «Kahekordne mäng» siinpool raudeesriiet koha vaid erifondides. Osutagem siinjuures veel ühele

¹¹ Käsitliri Karl Ristikivi muuseumis Tartus.

¹² B. Kangro, K. Ristikivi, Kirjad romaanist. Lk 33.

seosele. Romaanis on juttu 17. sajandi teise poole vaimulaadist, «mis laskis aimata, et paljud ootasid Metsalise riiki. Ja et oli neid, kes seda ootasid mitte ainult hirmuga, vaid ka naudinguga» (lk 217). Ristikivi arhiivis on säilinud märkmeleht,¹³ millel ajavahemikku 1940—1941 tähistab nimetus Metsalise aasta. . .

«Kahekordse mängu» mõnes käsitluses on Jens Buhli kaldutud iseloomustama kui läbinägelikku ja teravmeelset, kõigi mõistatuste lahendamisele aldist eradetektiivi. Teose tähelepanelik lugemine veenab mõneti vastupidises. Peent irooniat, parodeerimislusti ja travesteerimist on tegelaskujude loomisel romaanis rakendatud küllaga. Kirjavahe- tuses B. Kangroga on Ristikivi seda ju ausalt tun- nistanud: «Irina Orlova — Irene Adler — nagu näed, teen seal kogu aeg vaikselt nalja. Ja Jens Buhl on õigupoolest poisike, kes mängib Sherlock Hol- mesi teemadel. Tõsiste asjadega ei sobi muidugi nalja teha, aga kiusatus oli suur.»¹⁴ Teoses vilksa- tava naistegelase Irina Orlova saksapärase nimega teisisik juhtis Sherlock Holmesigi valejälgedele ja pärineb niisiis A. Conan-Doyle'i sulejooksust.

Seoseid leidub romaanis ka Eesti ga. Näiteks pea-

vad Taani politseinikud Tallinna ja Balti väikeriike üldse bolševismi hüppelauaks Euroopasse. Peene- ma vihje annab Ristikivi ülemkonstaabel Asmus- senist kõneldes, kellele ta omistab hõbemedali maadluses Stockholmi olümpiamängudel 1912. aastal — siinmail seostub see ennekõike Martin Kleini nimega ja ühtki Asmussen'i tollaste medalis- tide seas ei olnud.

Kõnes «Kirjanduse ülesanded»¹⁵ kaitses Ristiki- vi puhtalt loomistarbust sündinud kirjandust, mille ülesandeks polegi midagi muud, kui vaid o l l a k i r j a n d u s . Kuigi ka sel puhul ei takista miski lugemast teosest välja väärtuslikke ideid või nauti- mast selle esteetilisi väärtusi, millest autoril ei pruugi enesel aimugi olla. Küllap on õigus kriitikul, kes arvab, et näiliselt kaugenedes tõsikirjandusest võib just mängeldes loodu süstida lugejasse tar- kust, mida see muidu vastu võtma ei vaevuks. Sest — «mängu taga on tõsidus — avaliku elu positsioo- nis oleva isiku endale truuks jäämise küsimus, ak- tuaalne nüüd nagu see alati olnud»¹⁶. Või siis teisi- ti, Artur Alliksaare sõnadega öeldult: Kõigest vastutusrikkam on mäng.

¹³ Karl Ristikivi arhiiv, kartong 16, mapp 2.

¹⁴ B. Kangro, K. Ristikivi, Kirjad romaanist. Lk 38.

¹⁵ K. Ristikivi, Kirjanduse ülesanded. «Mana» 1969, nr 35, lk 1—6.

¹⁶ Ar-gi (A. M ä g i), Kahekordne mäng. «Teataja» 2. IX 1972, nr 12, lk 8.

OSKAR KRUUS

TARZANI TAGASITULEKUD EHK KUIDAS KIRJATÖÖGA RAHA TEENIDA (Eesti tarzaniaanast)

1.

Kui käisin algkoolis ning pidasin suvel karjapoisi-ameitit, sattus minugi kätte «Tarzani» kapsaks loetud köide. Olin selle pinginaabrilt laenuks saanud vaid paariks päevaks ning üritasin seda lugeda ka vihmade ilmaga puu varjus kükitades. Liikumist lõpulkehülje suunas kannustas ka raamatu enda põnevus. Ja nii ma ei märganudki õigel ajal, et õhvake oli liiga ahnelt ahminud ristikuädalat, mis vihmade ilmaga võis tekitada puhutist. Märkasin ohtu alles siis, kui mullikas juba lamas ühel küljel, mao kohalt nahk võrkpallina üles paisunud. Pistis raamatukapsa hõlma alla ning vudisin koju abi järele. Isa kuulas minu selguse ära, ühmas «kurat», pistis pussi saapasäärde ning ruttas ristikuädalale. Tõttasin ta kannul, pisarad voolamas silmist: nüüd tapab õhvakese ära! Ja mina oma «Tarzani»-neelamisega olen süüdi. Taat takseeris lamavat looma, mõõtis selle külge vaksaga ning lõi siis järsku pussiga õhvakese mao kõige kõrgemasse kumerusse. Välja purskus roheline sodi ning magu vajus normaalsesse suurusesse. Veerand tunni pärast ajas õhvake end jalule ning minu koolimineku ajaks paranes ka haav ära. «Tarzani» lugesin ma läbi, aga see raamat on tekitanud minus ohutunde. Sellest ohutundest polegi ma selle teosega kokku puutudes enam lahti saanud, kuigi seda ohtu mõistan nüüd hoopis teisiti. Sest jällegi kullendavad raamatukaupluste aknad «Tarzani» kollastest köidetest.

Viisakad kirjandusleksikonid vaikivad «Tarzani» autorist, kuid mõnedes biograafilistes teatmikes on siiski avaldatud üht-teist temast.

Edgar Rice Burroughs on sündinud 1. septembril 1875 USA-s Chicagos ning oli juba enne kirjanduse juurde jõudmist pidanud mitmesuguseid ameteid. Kuna inglane Herbert George Wells oli moodi viinud ulmeromaanid, siis püüdis ka Burroughs tähelepanu äratada sellelaadsete julgete fantaseeringutega. Ta esimene ajakirjas trükitud romaan tõi sisse ainult 400 dollarit ning Burroughs pidi jätkama otsinguid. 1914. aastal ilmus tal romaan *Tarzan of the Apes* ning see tõi pöördel Burroughsi saatusesse ning muutis ta üheks kõige menukamaks kirjanikuks. Esimene romaan Tarzanist oli serveeritud tõestisündinud loona ning algas lausega: «Selle loo

kuulsin ma mehelt, kellel polnud mingit õigust seda mulle või kellelegi teisele edasi rääkida.» Balzaci ja Dickens'i eeskujul oli autor kirjutanud pika sissejuhatuse ning alles IV peatükis jõudis ta tegeliku alguse juurde. Mõne peatükiga jutustab ta ära Tarzani sirgumislöö ning IX peatükist algavad Tarzani seiklused ning raamat muutub põnevaks. (Paljudes tõlkevariantides on aga alguspeatükid lihtsalt ära jäetud või lühidalt refereerituna esitatud.)

Kuid pikaldasest algusest hoolimata jättis raamat nii kirjastajatele kui ka lugejatele köitva mulje. Kohe telliti Burroughsilt järg ning peatselt vajati ka kolmandat raamatut. Kümne aasta jooksul kirjutas autor 10 romaani Tarzanist, viis teda vahel Inglismaale, siis juhtis jälle Aafrikasse tagasi. Burroughs ise polnud kordagi Aafrikas käinud, kuid ta ei teinud sellest probleemi ning hankis hädapäraseid teadmisi geograafia- ja zooloogiaõpikutest. Südamevalu ei tekkinud tal ka muude teadmiste vähesusest, ta ei olnud midagi kuulnud sellest, et lapsepõlves ilma inimseltsita üleskasvanud inimene ei õpi kõnelema või kui, siis väga vaevaliselt. Ilmselt ei olnud talle kätte sattunud ka eakaaslasest saksa kirjaniku Jakob Wassermanni (1873—1933) 1903. aastal ilmunud romaan «Caspar Hauser ehk südameleigus», kus jurist J.P.A. von Feuerbachi (1775—1833) päevaaraamatule toetudes oli jutustatud lugu täielikus üksinduses kasvatatud leidlastest. Caspar Hauseri õpetamine toimub vähemalt aeglasmalt ja vaevalisemalt kui Tarzani puhul. Kokkulangev aga on asjaolu, et nii Caspar kui ka Tarzan osutuvad kõrgest soost leidlasteks, kes pärast sündimist oma vanematest eemale sattunud.

Juba 1916. aastal hakkas üks filmiühing Tarzani-lugudest filme tegema ning teenis sellega palju. Rikkaks muutus ka Burroughs, hästi sõlmitud lepingute kaudu sai ta filmiühingult keskmiselt miljon dollarit iga Tarzani filmi eest. 1923. aastal asutas edukas kirjamees «Edgar Rice Burroughs Corporation'i», millele jäi Tarzani-lugude kirjastamise ja filmimise ainuõigus. Järjest ilmusid uued romaanid ja filmid Tarzanist: «Ahvide kasvandikule» järgnesid «Tarzani tagasitulek» (*The Return of Tarzan*; 1915), «Tarzani metsikud sõbrad» (*The Beasts of Tarzan*; 1916), «Tarzani poeg» (*The Son of Tarzan*; 1917)... Burroughs on üldse kirjutanud

His Jonkovi

Kas Tarzani ja Jane'i radadel?
Karl August Hindrey Belgia Kongos 1927.
Foto Kirjandusmuuseumi kogust.

His Jonkovi

oleksin

23 romaani Tarzanist, peale selle veel ulmelugusid Marsilt, Veenuselt ja mujalt — kokku 59 seikluseromaani; neid on tõlgitud 56 keelde ning avaldatud 35 miljonis eksemplaris. Selle sajandi esimesel poolel oli tehtud tema teostest juba 24 filmi, ent ekraniseerimine jätkub tänapäevani. Ta teenis tublisti ka reklaamiga, sest menulask müüdi ka Tarzani särke, -ujumispükse, -näriskummi jne. Burroughs suri 13. märtsil Encinos Californias ning võis nentida, et oma rahahunnikud oli ta teeninud kirjandustööga. Milline lohutus ja ahvatlus praegustele noortele kirjameestele, kes ahastava pilgu otsivad kirjastajaid!

2.

Eestis on olnud vähemalt kolm kollase kirjanduse pealetungi hoovust, mis on tähistanud ühtlasi raskeid ajajärke kauniskirjanduse (selle sõna otseses tähenduses) arenguloos. Esimene sopakirjanduse rünnak toimus XIX sajandi lõpul, kui nii Tartus kui ka Tallinnas tegutses juba mitmeid raamatukauplusi ning raamatu ostmise oli selgeks saanud ka ihne talumees. Pärisilukirjanduse härjajaket sikutas sellal üsna ükski Eduard Vilde ning temagi algusjärku kirjatööd on õigupoolest ajaviitelised seikluseromaanid ja naljajutud. Realism, ka kriitiliseks nimetatud, oli küll ka pealetungil, kuid teiste kirjanike (Juhan Liiv, Jakob Kõrv, Elisabeth Aspe, August Kitzberg, uuel sajandil ka Ernst Säreava, Jakob Mändmets, Mait Metsanurk jt) abi Vildele osutus siiski tagasihoidlikuks ega suutnud täita kogu raamatuturgu. Ja siis hakkas Jakob Kõrv, kelle enese plagiaate («Luigemäe Olli», «Kiired kosjad») oli pahaks pandud, oma ajalehe «Valgus» abil eesti noorte lugejate lugemisnälga kustutama tolle aja seikluskirjandusega («Nena Sahib ehk mässamine Indias», «Hiina pärispaganate hirmsad teod», «Vil-lafranca» jt). Tõlkida aitasid ka Jakob Kõrva perekonnaliikmed ning Kõrvgi sai rikkaks, ehitas kahekoruselise maja Tallinna kesklinna Kaarli kiriku taha ning ostis mõisa Novgorodi kubermangu. Head mainet polnud tal ka oma muu tegevuse tõttu (kaebekirjad teiste ajalehtede vastu jms), kollase kirjanduse edendamine ei võinud tema kuulsust enam halvemaks muuta.

Muudki ajalehed vajasisid põnevaid järjejutte ning nii tuli toimetajatel ja tõlkijatel hakata neid serveerima. Kui näiteks nn Rõngu Parnassi kuulunud Liina Grossschmidt (1872—1952; luuletaja ja näitekirjanik Otto Grossschmidti naine ja memuaarikirjanik Eduard Suursepä ema) oli algul eestindanud klassikaks saavat kirjandust (B. Björnson, A. Strindberg, H. Chr. Andersen jt), siis läks

temagi üle seikluskirjanduse tõlkimisele ning on «Olevikus», «Postimehes», ajakirjas «Romaan» jm suurendanud eestikeelse kollase kirjanduse hulka ka veel sellel sajandil.

Siiski ei lasknud realismi edenemine ja nooreestlaste pealetung eesti raamatuturu proportsioone päris halvaks muutuda. Esimene maailmasõda oli tühaks teinud ka raamatukauplused ning siurulaste sugupõlvelgi ei õnnestunud kõigist püüetest hoolimata kõiki lünki täita. Richard Roht laskis välja küll aastas mitu raamatut, ühel aastal koguni viis, aga temagi pingutustest oli vähe. Rohkesti kirjutasid küll ka Mait Metsanurk, A. H. Tammsaare, O. Luts, A. Kivikas, A. Gailit ja mõned teisedki, kuid ka veel 1920. aastate algul oli raamatuturul nõudmine suurem kui pakkumine. Et paar kirjastust («Sõnavara», «Varrak») pankrotti läks, ei tõendanud vastupidist, sest teised kosusid ning laiendasid hoogsalt oma tegevust («Noor-Eesti», «Loodus», Tallinna Eesti Kirjastusühisus ehk «Päevalehe» kontsern).

«Päevaleht» oligi see, kes avastas, mis tulu töötas Edgar Rice Burroughsi raamatute saatmine eesti lugejate kätte. Tõlgiti eesti keelde koguni Burroughsi muid teoseid, mis originaalkeeles polnud talle kuulsust toonud. 1920. aastatel suutis Eestis maagiliselt mõjuda juba üksnes Burroughsi nimigi, ehkki tema elukäigust ja kirjanikuisikust ei teatu suurt midagi. Tarzani-lugude sekka ilmusid ka «Marsi printsess» (tõlgitud 1923), «Marsi sõjajumal» (1924), «Poksija Billy» (1927) ja «Suudlus huultel» (1928).

Tarzani enesega on eestlased ülemaailmses võidujooksus jäänud tagasihoidlikule kohale, piirdudes seni vaid nelja algupärase Tarzani-raamatu eestindamisega. Alustas «Päevalehe» vastutava toimetaja Georg Eduard Luiga sugulane (nähtavasti vennanaine) Linda Luiga, kes tõlkis ja avaldas 1922. aastal «Päevalches» (31.X—24.XII) ja järgmisel aastal ka raamatuna sarja algusraamatu pealkirjaga «Ahvide kasvandik», millele hilisemad tõlkijad on lisanud Tarzani maagiliselt mõjuva nime «Tarzan — ahvide kasvandik». Linda Luiga tõlkis ka järgmised Tarzani-raamatud ning avaldas need esiteks «Päevalehe» joone all ning kiiresti ka raamatutena: «Tarzani tagasitulek» («Päevaleht» 14.III—13.V 1923, raamat 1923), «Tarzani metsikud sõbrad» («Päevalcht» 17.V—30.VI 1923, raamat 1923) ja «Tarzani poeg» («Päevaleht» 2.V—8.VII 1924, raamat 1924). Niisiis aardejahti õhutava romaani «Tarzan ja Opari kalliskivid» väljandmiseni Eestis ei jõutudki ning praeguste kollase kirjanduse turustajatele on jäänud veel suure võimalusi.

Kuid sopakirjanduse teise laine aegu tekkis juba ka selgepiirilisel kriitiline hoiak selle suhtes. See sai ilmsiks pärast «Tarzani tagasituleku» (mõnes käsitluses on seda nimetatud ka «Tarzani kojutulekuks»), ehkki sellise nimetusega tõlget pole ilmunud) avaldamist «Päevalehes». Karl August Hindrey teateil olevat Friedebert Tuglas öelnud, et «nii halba asja maitsega inimesed kirjutada ei oskagi, kui «Tarzani kojutulek» on» («Postimees» 2.VIII 1924). Kuid pahameele ja irvitamisvajaduse pidi olema tekitanud juba Tarzani-seeria esimene raamat, sest täpselt samal päeval (14.III 1923), kui «Päevaleht» alustas «Tarzani kojutuleku» avaldamist, hakkas «Postimehe» joone all ilmuma «Tarzani metsaminek». Alapealkirjaga teatati lugejatele, et see on «E. R. Burroughs'i» romaani «Ahvide kasvandik» järgi, tõlkija nime ega initsiaallegi polnud märgitud. Kuna Burroughsi kohta ei teatmeteosed, ei ka ajalehed Eestis mingeid andmeid ei avaldanud, siis ei saanudki lugeja otsustada, kas Burroughs üldse on kirjutanud mingisugust «Tarzani metsaminekut». «Postimehe» järjelugu algas tuttavate Tarzani-lugude tegelastega: Tarzani, tema naise Jane'i, äia professor Porteri, lord Greystone'i ja teistega. Romaani avapeatükk «Naise röövimine» oli küll natuke saamatult komponeeritud või — kui teisiti öelda — liiga moodsalt kokku kleebitud. Siin püüti lugejat informeerida ka Tarzani päritolust ja kujunemisest ning minevikulised ning olevikulised episoodid olid esitatud lineaarse kronoloogilise sündmustikuga harjunud lugejalt pingutust nõudval viisil. Peatselt sündmuste käik siiski hoogustus ning jutustus muutus lineaarseks. Sedapuhku viiakse Tarzan talle tuttava Aafrika asemel Kagu-Aasiasse. Tarzan tahab õigupoolest rahuliku reisijana sõita Londonist Singapuri, kuid satub seejärel üksikule saarele, võitleb džunglis madude, tiigrite, ninasarvikute ja nahkhiirtega, peale selle malailaste, hiinlaste ja muude pärismaalastega. Vahel on vangi Tarzan ise, vahel tema naine Jane. Süngete stseenide sekka pakutakse ka helgeid kohtumisi, nii näiteks saab maadeuurimisreisile sõitnud professor Porter džunglis ootamatult kokku oma väimehe Tarzani-ga. Uudse võitlusvahendina tuuakse mängu kogu ni hüpnos: vaenulike hiinlaste poolt hüpnotiseeritud Jane kinnitab, et ta ei armasta enam Tarzanit ning see väide põhjustab romaani lõpuosas kangelasele rohkem kannatusi ning ka uusi seiklusi. Väikese paadiga ulgumerele põgenenud Tarzan muidugi päästetakse ning tuuakse — Tallinnasse. Nii et Tarzani seikluste jälgimisel Tallinnas ei ole Too-

mas Raudamil õnnestunud olla pioneer — kõike on juba selle kõvera kuu all nähtud. Ka tolleaegne autor muutub Tallinna näitamisel satiiriliseks ning viib Tarzani ajakirjandusmaailma, et seal nõõgata peale teiste ajalehekuningat Aleksander Weilerit, aga veelgi rohkem «Päevalehe» toimetust. Tarzan külastab ka Tartut ning kaob sealt teadmata suunas.

Kui «Tarzani metsaminekus» džunglikangelane jõudis Tallinnasse, siis võis lugeja hakata kahtlema, kas on ikka tegemist Burroughsi teosega. Ent otsekui neid kahtlusi ennetamaks kutsuti sealsamas Tartus lugejat tungivalt esinduskinno «Athena», kus märtsi lõpul 1923 näidati kaheseerialist ja kümneosalist filmi «Tarzan, ahvide kasvandik», mis reklaamkuulutuse järgi (näiteks «Postimehes» 22.III 1923) pidi olema ««Ahvide kasvandiku» ja «Tarzani metsamineku» järele lavastatud». Kas see lause on välja mõeldud «Athena» direktsiooni toas või «Postimehe» toimetuse kabinetis, on jäänud ajaloole teadmata.

Nähtavasti oli Tarzani-lugude avaldamine nii tõlkijale kui ka ajalehetele nii kasulik, et «Päevalehe» ajalehetele trust ei lasknud end häirida «Postimehe» nõökamistest ning jätkas Tarzani seikluste tutvustamist endises rahus. Kuid ka Tartu kirjanduslikel irvhammastel jätkus püssirohtu sarves. Kui «Päevaleht» 1924. aastal tuli lagedale «Tarzani pojaga», siis avaldas «Postimees» samal ajal oma joone all «Tarzani pojapoja» («Postimees» 1.V—2.VIII 1924). Vahelduse mõttes ei viida ka selles romaanis Tarzanit tagasi Aafrikasse, vaid Lõuna-Ameerikasse — Amazonase ürgmetsi uurima. Muidugi tulevad ka siin ette kõikvõimalikud ohtlikud seiklused, kuigi Tarzan ise taandub teisele kohale ning rohkem astub võitlustesse tema järeltulija Yogu. Ka Jane'i asemel saab kangelanaks valgenahaline Inga, keda metsikud indiaanlased püüavad oma jumalatele ohvrriks tuua. Lõpp on siingi õnnelik, ent varuks on ka püant. 1924. aasta kesksuvel ähvardas «Tarzani pojapoja» ilmumine seisma jääda, hulk numbreid jõudis lugejate kätte ilma põnevusloota, kuigi see oli järgnema jäetud. Lõpuks, 2. augustil 1924 ilmub «Tarzani pojapoja» viimane joonealune ning ta lühike, üllatusliku pealkirjaga epiloo «Tarzan Pühajärvl».

Talle meeldivast veteilmast ilmub Tarzan äkki Pühajärvl õngitseva Hoiia Ronga ette (Karl August Hindrey suvitusnimi). Nende vahel tekib dialoog, mis algab Tarzani nurinaga: «Sellest ei ole veel mitte küllalt, et see neetud Bourroghs mind mööda maailma vintsutab, minust kõige võimatumaid lugusid jutustab, minust, minu naisest ja pojast, aga Teie peate mind ka veel teise naisega varustama,

teise pojaga, teise poja naise ja veel selle naise pojaga! Ja ma pean olema nagu igavene juut, kes kunagi rahu ei saa — varsti on üks poeg kadunud, teda pean otsima, siis on teine poeg jällegi kaotsi läinud ning ma pean Amasooni padrikust üle Kordiljeeride ja suure mere Kesk-Aafrikasse minema ja asju läbi elama, mida mõistlik inimene uskuda ei või.»

See tiraad käib «Tarzani pojapoja» kohta ning Hoia Ronk tunneki end süüdlasena, aga ta oskab esitada laiema üldistusena kõlava vabanduse, miks inimene soovib sääraseid lugusid: «Aga ta tahab muinasjuttu. Sellest muinasjutu tungist olete tekkinud. Küsimus seisab selles, kuidas seda muinasjuttu jutustatakse. Ja siin on Teil muidugi õigus, et üsna liiale on mindud.»

Edasi avaldab Hindrey arvamust Ecstis avaldatud Tarzani-lugude kohta: «Teie sündimise ja kasvamise lugu ei olnudki nii paha. Seal oli Burroughsil nii mõndagi materjali korjunud. Kiplingist olid mõned bioloogilised probleemid olemas, siis sekka pilget publikumi kohta, nii et huviga võis jälgida, kuidas ta mitmekesisemaid huvisid oskas tabada. Pärastpoole aga, kui «Päevalehes» juba «Tarzani kojutullek» algas, siis pidi paratamata «Postimehes» ilmuma «Tarzani metsaminek.»

Hindrey osutab isegi mõnesugusele võistlemis-momendile ning teeb teatavaks Burroughsi kaasautorid: «Oli nimelt vaja näidata, et koduste jõududega samasuguseid lugusid võib kirjutada kui palju aga soovitakse. Jürgenstein ütles, et läheb nagu lepaste reega. Ja kui «Tarzani metsaminek» August Alle, Hoia Ronga ja Peet Vallaku käes teataval viisil õnnelikult üle Eesti ajakirjanduse näitelava libises, siis ei või ses suhtes ka «Tarzani pojapoja» üle kaebtust tõsta, kus käe külge panin mina, peasjalikult Vallak ja lõpuks Tamm, kel viimasel loodusteaduslikud ja geograafilised teadmised rohkem tõenäolikkuse maiku sisse tõid, kuna Vallak väga kelmikalt Lõuna-Ameerikas tiigrit laskis esineda ja kelle metskoer täielik luulesünnitus oli, olgugi et Lõuna-Ameerikas metskoeri leidub, ainult mitte sarnaseid, nagu «Tarzani pojapojas» («Postimees» 2. VIII 1924).

Mainitud Tamm võiks olla tõlkija ja «Ecsti-vene sõnaraamatute» autor Johan Tamm (1896—1968), kes pärast Teist maailmasõda on eestindanud N. Gogoli, V. Korolenko, A. Stepanovi jt vene kirjaniike teoseid. Keegi uutest «Tarzani» autoritest nähtavasti ei võtnud oma tööd kuigi tõsiselt, suuremat püüdlikkust pole märgata ning Hindreygi kirjutab Burroughsi nime mitmel kujul ning kasutab «Tarzani kojutulleku» ebatäpset nimetust. Millise osa ja kui palju keegi nimetatud autoritest on kirjutanud romaanidest «Tarzani metsaminek» ja «Tarzani

pojapoeg», on seni kindlaks tegemata. Pseudonüümide uurija Meelik Kahu on arvanud, et «Tarzani metsamineku» põhiline autor on olnud August Alle ning pärast viimase tädimist viisid töö lõpuni Peet Vallak ja K. A. Hindrey («Edasi» 10.X 1971). «Tarzani pojapoja» puhul näikse põhiautor olevat Hindrey. Kui mõnel filoloogiatudengil on aega ja huvi, võiks ta stiilianalüüsi abil püüda autorsust täpsemalt määrata. Kuid nii primitiivse stiili puhul on ülesanne vist raskegi, sest eesti literaatidel õnnestus ju küllalt hästi järele teha Burroughsi jutustamisviisi.

Võibolla oli Hindrey nõökamistel ja ülestunnistustel koguni Tarzani-lugusid lõpetav mõju — igatahes 1924. aastal «Päevaleht» ja Linda Luiga lõpetasid nende lugude avaldamise eesti keeles — naabrid soomlased avaldasid vähemalt 9 romaani.

4.

Tarzani uus taastulek toimus pärast Teist maailmasõda, kui Punaarmee oli tühjaks riisunud Berliini filmihoidlad ning filmikastid vedanud Moskvasse. Seal neid sorteeriti ning see, mis ei tundunud nõukogude võimule ohtlik, lasti trofeeilmide nimetuse all suure riigi ekraanile raha tegema. Tarzan ei olnud seignelnd Venemaal ega sotsialismi halvustanud, nii sai temast ka Nõukogude Liidus väga populaarne filmikangelane. Tarzanist on tehtud palju filme mitmesuguste osatäitjatega (üks esimesi kehastajaid oli Elmo Lincoln). Nõukogude Liidus sai ta tuntuks esmajoones tippujuja, kolmekordse olümpiavõitja Johnny Weissmülleri kehastuses, kellega esimene Tarzani-film oli tehtud juba 1932. aastal. Tema partneri Jane'i osas esines Maureen O'Sullivan, lavastaja oli W.S. van Dyke. Viimati (1984) on Tarzanit filmides kehastanud Christopher Lambert. Kuid tarzaniana pole kindlasti lõppenud, võib tulla uusi filme, võibolla ihaldatakse Burroughsi raamatutele kirjutada lisa. Igatahes on Tarzan palju sümpaatsem kangelane kui pärast Teist maailmasõda külma sõja päevadel ja vastavatest meeleoludest sündinud superman James Bond, kellele miski pole püha. Võibolla on heagi, et James Bond on jäänud vaid filmilinale ning praegusel eesti kirjanduse uuel langusajal on taas ilmunud raamatukaupluste akendele just «Tarzani» köited.

Muidugi on kahju ajal, mil ei jätku enam paberit ja trükiplaate eesti algupäraste kirjandusteoste avaldamiseks, raisata paljudusvõimalusi väheväärtusliku seikluskirjanduse tõlgete peale. Õnneks on piisanud näiteks «Kupral» ja «Õllul» nii palju väarikust, et nad ei ole läinud «Tarzani» abil raha teenima. Küll aga on asunud seda tulu taga aja-

ma mitu muud kirjastajat ja tõlkijat. Viimastest tahaksin eelistada Ralf Tomingat, kes on varem suurenud «Mirabilia» raamatusarja tõlgetega inglise keelest. Ka tema «Tarzan» (kirjastanud «Printest» Tallinnas 1991) paistab olevat tõlgitud originaalist ning küllap «Sirbi» annotatsioonis (29.XI 1991) on tegemist valejärelduusega, kui on märgitud «saksa keelest tõlkinud». Nimelt asub küll üks Tarzani-lugude kirjastajaid Bernard Tauchnitz Saksamaal Leipzgis, aga tema avaldatud raamatud ise on ingliskeelsed. Eesti keeles kodunenud laensõnaga «haltuura» tuleks aga märkida kellegi tundmatu tõlkija Ethel Aesma tegevust, kes pole isegi hankinud ingliskeelset originaali, vaid on tõlkinud vene keelest ja avaldanud raamatu «Tarzan — ahvide kasvandik» Paldes «Järvamaa Teataja» raamatukogu sarjas. Mul on küll Järvamaale tänu võlgu, kuid «Järvamaa Teataja» tegevust ei oska kuskilt kandist õigustada. Suurtest kirjastustest on läinud «Tarzani» teed «Valgus», kes on avaldanud juba 1989. aastal «Tarzani» Iraamatu venekeelse trüki 1923. aasta Petrogradi väljaande järgi. Niisiis on tarzaniana Eestis uuesti õitsenud.

Uue tarzaniana laineharja on kasutanud ka eesti noorema põlve kirjanik Toomas Raudam, kes on 1991. aastal aktsiaseltsi «Fööniks» kaudu avaldanud «Tarzani seiklused Tallinnas». Ta ei ole tahtnud liiga teha autoriõigusele ning on tiitellehel esikohale asetanud Edgar Rice Burroughsi nime. Nagu juba osutatud, ei õnnestunud Raudamil olla esimene, kes Tarzani Tallinnasse tõi. Kui kunagised eesti kirjanikud tahtsid nõokida Tallinna ajakirjandusseltskonda, siis Raudamil on isu pilada siinset filmimaailma, veel rohkem aga irvitada KGB meetodite üle. Tarzani on Tallinnas saanud filmistuudio toimetaja, kes on üllatavalt hästi kursis siinsete verbaalselt väljendamata tegutsemisviiside ja telgitagustega. Seejuures tõgatakse poliitilist mentaliteeti laiemaltki, eriti venestumist. Tarzani ning tema naise Jane'i suguvõsa on muudetud

venepäraseks, Tarzani esimene armastus aga armeenia päritolu. Küllap Raudami raamat on satiir, kohati õelgi ning nii pole tal õnnestunud põnevust hoida, ehkki ta Burroughsi väljamõeldud motiive ja situatsioone kasutab. Kuid nagu teisedki «Tarzani» autorid paistab ka Raudam olevat võtnud oma ülesannet kergelt. Nimelt on tema raamatus üsna harvad külalised loogika ja psühholoogia. Milliseid hoopis mõjukamaid kunstilisi võite võinuks Raudam saavutada, kui ta oleks usutavalt näidanud, kuivõrd võimatu on Tarzani-taolisel sirgjoonelisel looduslapsel omandada sovetlikku käitumislaadi. Aga tema Tarzan õpib raamatutest kõik siinsed knihvid selgeks ning suudab üle trumbata isegi KGB ametnikud. Ka on Raudam üpris vabalt käinud ringi ajaloo tõikadega, igatahes tema raamatu järgi ei maksaks Eesti ajaloo orienteeruda. Konstantin Pätsi riigipööre ei toimunud mitte 1936. aastal, vaid 1934, 149 kommunisti protsessi ei korraldatud mitte 1924. aasta 1. detsembri järel, vaid enne seda. Niisamuti segane lugu on mõnede muude töösiasjadega: hiigelportreesid ei kinnitatud Võidu väljakul maja seintele mitte kord, vaid kaks korda aastas (1. maiks ja 7. novembriks), uus sajand ei alanud mitte 1. jaanuaril 1900, vaid Aristotelese loogikatunnistajatele 1. jaanuaril 1901 (naised on küll vastupidisel arvamusel). Vist on säärased segiajamised tahtlikud ning mingi kunstilise kavatsuse teenistuses, sest Raudami raamatus on palju muudki nihestatud, paigast ära, kõverpeeglist nähtud. Raudam on ära õppinud ultramoodsa jutustamisstiili, kus juba ühes lauses saab grammatilist aega vahetada, minevikku ja olevikku kiiresti segi paisata. Näib, et «Tarzani seiklused Tallinnas» on tahtnud esitada võistlusväljakutse nii Arvo Valtoni muinaslugudele, Ene Mihkelsoni tõseluliste jutustustele kui ka Viivi Luige «Ajaloo ilule». Kes on keda võitnud, see jäägu teiste kriitikute otsustada, sest siinse kirjutise ülesanne ei ole T. Raudami raamatut retsenseerida, vaid ainult tähelepanu juhtida.

Toimetuse märkus

«Vikerkaart» eelnevalt informeerimata on autor vahepeal siinseid juhtmõtteid ligilähedases sõnastuses väljendanud ka ajalehes «Sirp» (28. VIII 1992). Ega me tegelikult ei arvagi, et ta toimis nii sellepärast, et kirjatööga rohkem raha teenida.

MIRCEA ELIADE

SAKRAALNE JA PROFAANNE Religiooni olemus

Looduse desakraliseerimine

Nagu eespool öeldud, ei ole loodus uskliku jaoks mitte kunagi ainult looduslik. Põhjalikult desakraliseeritud looduse kogemus on hiljutine avastus; veelgi enam, ka nüüdisühiskonnas on see vaid vähestele, eeskätt teadlastele kättesaadav kogemus. Teised näevad looduses siiani lumma, müsteeriumi, ülevust, milles on võimalik leida muistsete religioosete väärtuste jälgi. Ükski tänapäeva inimene, ükskõik kui religioonikaug, ei ole looduse võlde suhtes täiesti tundetu. Me ei viita mitte üksnes loodusele omistatavatele esteetilistele, meelelahutuslikele või hügieenilistele väärtustele, vaid ka ähmasele ning peaaegu nimetule tundele, milles siiski on võimalik ära tunda varjatud religiooset kogemust.

Siia sobib mõni ilmekas näide looduse religioosete väärtuste muutumise ja allakäigu kohta. Võtsime selle Hiinast kahel põhjusel: 1) Hiinas nii nagu Lääneski tegeleb looduse desakraliseerimisega vähemus, eriti literaadid; 2) sellest hoolimata ei ole Hiinas ega kogu Kaug-Idas desakralisatsiooni kunagi viidud viimse äärmuseni. Isegi kõige intellektuaalsemate kirjameeste jaoks omab «esteetiline kontemplatsioon» siiani religioosse prestiiži aurat.

17. sajandist alates läks Hiinas õpetlaste seas moodi savipottidesse aegade seadmine.¹ Potid täideti veega, sellest ulatusid välja mõned kivid, mis kandsid käabuspuud, lilli ja sageli majade, pagoodide, sildade miniatuurseid mudelid ning inimfiguure; annami keeles nimetati neid «Miniatuurseteks Mägedeks» ning sino-annami keeles «Kunstlikeks Mägedeks». Juba nimedes endis on varjul kosmoloogiline tähendus, sest nagu nägime, sümboliseerib mägi universumit.

Ent neil esteetide poolt hinnatud objektideks peetavatel miniatuursetel aedadel oli pikk ajalugu või isegi eelajalugu, milles avaldub sügavalt religioosne maailmatunnetus. Nende eelkäijateks olid kausid, milles olev lõhnastatud vesi kujutas merd ning kausi kaas mäge. Nende objektide kosmiline struktuur on ilmselge. Ka müstiline element oli olemas, sest mere keskel asuv mägi sümboliseeris Öndsate Saari, midagi Paradiisi-taolist, kus elasid taoismi surematud. Nii et siin on meil *eraldi*

maailm, maailm miniatuuris, mille õpetlane oma majja üles seadis, et saada osa selles kontsentreeritud müstilistest vägedest, *taaskehtestada harmooniat maailmaga meditatsiooni läbi*. Mäge kaunistasid grotid, ja koobaste-folklooril oli selliste miniatuursete aegade kokkuseadmisel tähtis osa. Koopad on salapelgupaigad, taoistlike surematute elukohad ning initsiatsioonipaigad. Nad esindavad paradiislikku maailma ning seetõttu on neisse raske siseneda («kitsa värava» sümboolika, mille juurde pöördume järgmises peatükis).

Ent kogu see taoismis märkimisväärset osa mänginud kompleks — vesi, puud, mägi, grott — oli vaid veelgi vanema religioosse kujutelma arendus: see oli kujutelm *täiuslikust paigast*, kus *täielik* (mägi ja vesi) ühines *üksildusega*, ja oli *täiuslik* seetõttu, et oli üheaegselt maailm miniatuuris ja Paradiis. Öndsuse allikas ning surematuse asupaik. Kuid täiuslik maastik — mägi ja vesi — oli vaid igiammune püha paik, kus hiina noormehed ja neiu igal tagasipöördudel kevadel kohtusid, et vaheldumisi rituaalseid laule laulda ning erootilises mängus aega veeta. Ürgalgusliku püha paiga järjest teisenevaid väärtusi on võimalik jumalikustada. Kõige varasemal aegadel oli see privilegeeritud ruum, suletud, sanktitseeritud maailm, kus noormehed ja neiu aeg-ajalt kokku said, et osaleda elu ja kosmilise sigivuse müsteeriumides. Selle arhailise kosmoloogilise skeemi — mägi ja vesi — võtsid üle taoistid ja täiustasid rikkalikumaks kompleksiks (mägi, vesi, grott, puud), taandades ta samas üliväikesesse vormi; see oli profaansest maailmast lahus olev paradiislik, müstiliste vägedega laetud universum miniatuuris, mida vaadates taoistid süvenesid meditatsiooni.

Merd ja Öndsate Saari sümboliseerivas kaanetatud nõus ja lõhnastatud vees on suletud maailma pühadus selgesti jälgitav. See kompleks oli vajalik mediteerimiseks nagu algselt ka miniatuursed aiad, kuni mood nad 17. sajandil õpetlaste jaoks kunstiobjektideks muutis.

On siiski märkimisväärne, et toodud näite puhul ei näe me maailma täielikku desakralisatsiooni, sest Kaug-Idas on see, mida nimetatakse «esteetiliseks elamuseks», ikka veel säilitanud religioosse dimensiooni, isegi haritlaskonnas. Miniatuursed aiad näitavad aga meile, millises suunas ja milliste vahenditega maailma desakralisatsioon lõpule viiakse. Meil on tarvis vaid kujutleda, mis juhtuks sada-sorti esteetilise elamusega nüüdisühiskonnas, ja me mõistame, kuidas kosmilise pühaduse kogemist

¹ Järgneva kohta vt R o l f S t e i n, Jardins en miniature d'Extrême Orient, «Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient», 42, 1943, lk 26 jj.

saab transformeerida, kuni see muutub puhtalt inimlikuks tundeks — näiteks selleks, mis avaldub kunstis kunsti pärast.

Muud kosmilised hierofoaniad

Ruumipuudusel oleme looduse sakraalsusest sunnitud käsitlema vaid mõnd aspekti. Paljudest kosmilistest hierofoaniatest oleme paratamatult mööda läinud. Nii ei ole me saanud käsitleda näiteks solaarseid ja lunaarseid sümboleid ega kultusi, kivide religioosset tähendust ega loomade religioosset osa jne. Iga selline kosmiliste hierofoaniate rühm ilmutab üht looduse sakraalsuse erilist struktuuri, või täpsemalt, sakraalse modaalsust, mis leiab väljenduse mõne spetsiifilise eksisteerimisviisi kaudu kosmoses. Näiteks tarvitseb meil vaid analüüsida kividele omistatavaid religioosseid tähendusi, et aru saada, mida kivid *kui hierofoaniad* võivad inimesele *näidata*: nad ilmutavad väge, tugevust, püsivust. Kivi hierofoania on valdavalt ontofoania; sest kivi *celköigeb on*, jääb alati isendaks, ei muutu — ja *hämmastab* inimest oma kahanematus ja absoluutsusega ning ilmutab talle sel moel analoogia teel olemise kahanematus ja absoluutsust. Religioosse kogemuse vahendusel ilmutab kivi eriomane eksisteerimisviis inimesele *absoluutse eksistentsi* olemust, ajavälilist, saamisele allumatut.²

Samal kombel näitab kuu paljude erisuguste religioossete väärtuste põgus analüüs kõike, mida inimesed on kuurütmidest välja lugenud. Kuufaasid — tema sünni, surma ning taassünni kaudu saavad inimesed vahetult teadmisi oma kosmoses olemise viisi ning ellujäämise või taassünni võimaluste kohta. Lunaarse sümboolika kaudu juhatati usklik võrdlema tohutud, näilisel seotamata faktide hulka ja neid lõpuks ühteainsasse süsteemi ühendama. On mõeldav isegi, et kuurütide religioosne väärtustamine tegi võimalikuks loodusrahvaste esimese suure antropo-kosmilise sünteesi. Lunaarne sümboolika oli see, mis võimaldas inimestel seostada ja ühendada nii erisuguseid asju kui sünd, saamine, surm ja ülestõusmine; vesi, taimed, naine, sigivus ja surematus; kosmiline pimedus, sünnieelne eksistents ja elu pärast surma, sellele järgnev lunaarset tüüpi taassünd («pimedusest esilekerkiv valgus»); kudumine, «elulõnga» sümbol, saatus, ajalikkus ja surm; ja veel teisi. Üldiselt avastati või selgitati kuusümboolika abil enamik tsüklilisuse, dualismi, polaarsuse, opositsiooni, konflikti, kuid ka vastandite kooseksisteerimise, *coincidentia oppositorum*'i ideid. Võime rääkida isegi kuu metafüüsikast kui järjekindlast «tõdede» süsteemist, mis iseloomustab elusolenditele omast olemisviisi, kõike kosmoses, mis osaleb elus, s.o saamises, kasvamises ja kahanemises, suremises ja ülestõusmises. Sest ei tohi unustada, et kuu ei ilmu-

ta usklikule mitte ainult seda, et surm on eluga lahutamatu seotud, vaid ilmutab ka eeskätt just seda, et *surm ei ole lõplik, et sellele järgneb alati uus sünd*.³

Kuu annab kosmilisele saamisele religioosse väärtustuse ning lepib inimest surmaga. Päike, vastupidi, ilmutab teistsugust olemisviisi. Päike ei osale saamises; olgu küll alalises liikumises, jääb päike muutmataks, tema kaju on alati üks ja see sama. Solaarsed hierofoaniad väljendavad iseseisvuse ja võimu, sõltumatuse, arukuse religioosseid väärtusi. Seepärast näeme teatavates kultuurides kõrgeimate olendite solarisatsiooni. Nagu nägime, kalduvad teavused jumalad jooksvast usuelust kaduma, kuid mõnel juhul elab nende struktuur ja prestiiž päikesejumalates edasi, seda eriti ajaloo tsüklisena osa etendanud kõrgtsivilisatsioonides (Egiptus, hellenistlik Ida, Mehhiko).

Paljud kangelasmütoloogiad on struktuurilt solaarsed. Heeros samastatakse päikesega — nagu päikegi võib ta pimeduse, laskub surma valdkonda ning tõuseb sealt esile võitjana. Siin ei ole pimedus enam jumaluse üheks olemisviisiks, nii nagu ta on seda lunaarsetes mütoloogiates, vaid sümboliseerib selle asemel kõike, mida jumal *ei ole*, seotetu vaenlast *par excellence*. Pimedust ei väärtustata enam kosmilise elu paratamatult vajaliku faasina; solaarse religiooni raames vastandatakse pimedus elule, kujudele, tarkusele. Mõnes kultuuris saavad päikesejumalate säravad epifoaniad arukuse tunnuseks. Lõpuks samastatakse *päike ja tarkus* niisuguse astmeni, et antiikaja lõpu solaarsetest ja sünkretistlikest teoloogiatest saavad ratsionalistlikud filosoofiad; päike väidetakse olevat maailma tarkus, ja päikeses näeb Macrobius kõiki kreeka-orientaalse maailma jumalaid, Apollost ja Jupiterit Osirise, Herose ning Adoniseni (*Saturnalia*, I, pt 17—23). Keiser Julianuse traktaadis «Päikesejumalast» nagu ka Procluse «Iümnis Päikesele» asenduvad solaarsed hierofoaniad *ideedele*, ja selles pikas mõistuspärastamisprotsessis läheb religioosne tunne peaaegu täiesti kaduma.⁴

Selline solaarsete hierofoaniate desakralisatsioon on vaid üks paljudest taolistest protsessidest, mille käigus kogu kosmos lõpuks religioosset sisust puhastub. Kuid, nagu ütlesime, looduse täielik sekularisatsioon on fakt vaid piiratud hulga praegusnimeste jaoks — neile, kel igasugune religioosne tunne puudub. Hoolimata sügavaist ja ulatuslikest muutustest, mis ristiusk teostas kosmose ja elu religioossetes väärtustamises, ei heitnud ta neid kõrvale. Et kogu kosmilist elu praegugi võib tunnetada jumaliku koodina, näitab selline kristlik autor kui Leon Bloy, kes kirjutab: «Elu on alati Elu, olgu inimestes, taimedes või loomades, ja kui saabub minut, tabamatu hetk, mida nimetatakse surma tulekuks, siis on see alati Jeesus, kes lahku ühtmoodi puust ning inimlendist».⁵

³ Vt sealsamas, lk 154—187.

⁴ Vt sealsamas, lk 124—153.

⁵ Le mendiant ingrat, II, lk 196.

² Pühadest kividest vt *Eliade*, Patterns, lk 216—238.

4. peatükk INIMEKSISTENTS JA PÜHASTATUD ELU

Maailmale avatud eksistents

Usundiloolase põhieesmärk on uskliku käitumist ja vaimset universumit mõista ja ka teistele mõistetavaks teha. Alati pole see just lihtne ettevõtmine. Nüüdismaailmas esindab ristiusk religiooni kui elamise vormi ja *Weltanschauung*'it. Tõsiselt pingutades leiab lääne haritlane vähemasti mõne võimaluse tutvumiseks klassikalise antiigi religioosse nägemusega, samuti ka mõne suure idausundi, näiteks hinduismi või konfutsianismiga. Selline pingutus oma religioosse horisondi avardamiseks, ükskõik kui kiiduväärne see ka poleks, ei vii siiski küllalt kaugemale; Kreeka, India ja Hiina juhivad lääne haritlase vaid keeruliste ja kõrgelt arenenud, rikkaliku sakraalse kirjandusega usundite sfääri. *Homo religiosus*'e vaimse universumi mõistmiseks ei piisa üksnes sakraalkirjanduse osalisest tundmisest, mõnede orientaalsete või klassikaliste mütoloogiate ja teoloogiatega tuttav olemisest. Need mütoloogiad ja teoloogiad kannavad juba liigagi selgesti õpetlaste pika töö pitsertit; isegi kui pole tegemist «raamatureligioonidega» ränges mõttes (nagu judaism, zoroastrism, kristlus ja islam), on neil olemas pühad raamatud (Indias, Hiinas) või leidub vähemasti mõjutusi auväärsetelt kirjandusgeeniustelt (näiteks Kreekas Homeroselt).

Religioosse perspektiivi avardamiseks on kasulik tutvuda Euroopa rahvaste folklooriga; nende uskumustes ja tavades, suhtumises elusse ja surmasse võib siiani ära tunda mitmeid arhailisi religioosseid situatsioone. Euroopa talupojaühiskondade uurimine annab mõninga aluse neoliitiku miinimaalsetele religioossetele maailma mõistmiseks. Paljudel juhtudel esindavad Euroopa talupoegade tavad ja uskumused arhailisemat kultuurijärku, kui on dokumenteeritud klassikalise Kreeka mütoloogias.⁶ On tõi, et enamik Euroopa talurahvast kristianiseeriti enam kui tuhat aastat tagasi. Neil õnnestus siiski oma kristluse inkorporeerida oluline osa oma kristluse-eelsest, iidsetest aegadest pärinevast usundist. Olcks vale arvata, nagu poleks Euroopa talupojad seetõttu kristlased. Ometi peame tunnustama, et nende religioon ei piirdu kristluse ajalooliste vormidega, vaid selles säilib siiani kosmiline struktuur, mis on linnastunud kristlaste kogemuses peaaegu täielikult kaduma läinud. Võime rääkida ürgsest, ajaloovälisest kristlusest; kristlasteks saades inkorporeerisid Euroopa maaviljelejad oma uude usku eelajaloolistest aegadest säilinud kosmilise usundi.

⁶ Samale tulemusele jõudis näiteks ka *Leopold Schmitt* oma uurimuses «Gestalttheiligkeit im bäuerlichen Arbeitsmythos», Vienna, 1952.

Ent usundiloolase jaoks, kes peab mõistma ja mõistetavaks tegema kõik *homo religiosus*'e eksistentsiaalsed situatsioonid, on probleem keerulisem. Maaviljeluskultuuride kõrvale jääb terve maailm — nomaadidest karjakasvatajate, totemistlike kütide, alles koriluse ja väikeulukite kütimise astmel olevate rahvaste tõeliselt «primitiivne» maailm. Et *homo religiosus*'e vaimset maailma tundma õppida, peame eelkõige arvesse võtma just selliste traditsiooniliste ühiskondade inimesi. Tänapäeval tundub nende kultuur meile eksentsentrilisena, kui mitte lausa hälbelisena, igal juhul on meil raske haarata selle olemust. Kuid ainus tee võõra vaimse universumi mõistmiseks on asetada ennast sinna sisse, päris keskmesse, et sealt edasi jõuda kõikide selles sisalduvate väärtusteni.

Niipea kui asetame end arhailiste ühiskondade uskliku perspektiivi, leiame, et *maailm eksisteerib seetõttu, et ta loodi jumalate poolt* ja jumalad näitavad end inimestele kosmilise elu kaudu.

See pärast tunnetab inimene teatud kultuuristaadiumist alates iseenast mikrokosmosena. Ta on osa jumalate loomingust, teisisõnu, ta leiab iseenest sedasama pühadust, mida ta kosmoses näeb. Siit järeldub, et tema elu on kosmilise eluga homoloogiseeritud, kosmos kui jumalik tegu saab inimeksistentsi paradigmatiliseks võrdkujuks. Toome mõned näited. Nägime, et abielu väärtustatakse taeva ja maa hierogaamiana. Maaviljelejade hulgas aga on maa ja naise homoloogia veel keerulisem. Naine samastatakse pinnasega, seeme *semen virile*'ga ja põllutööd abieluühendusega. «See naine on tulnud kui elav pinnas: külvake temasse seemet, oo mehed!» ütleb Atharvaveeda (XIV, 2, 14). «Teie naised on kui põllud teie jaoks» (Koraan II, 225). Viljatu kuninganna hädaldab: «Olen kui põld, mis midagi ei kasvata!» 12. sajandist pärit hümn, vastupidi, glorifitseerib Neitsi Maarjat kui «pinnast, mis pole kündmiseks, kuid mis kandis vilja» (*terra non arabilis quae fructum parturit*).

Proovime mõista sellise inimese eksistentsiaalset situatsiooni, kelle jaoks kõik need homoloogiad on *kogemus* ja mitte lihtsalt *ideed*. On selge, et tema elul on üks dimensioon lisaks: see pole mitte üksnes inimlik elu, vaid see on samal ajal ka kosmiline, üleilmliku struktuuriga. Seda võiks nimetada avatud eksistentsiks, mis pole inimese olemisviisiga rangelt piiratud. (Teame ka, et traditsiooniline inimene asetab oma mudeli müüti- des ilmutatavale üleilmlikule tasandile.) *Homo religiosus*'e eksistents (eriti traditsioonilise ühiskondades) on maailmale avatud; elamiseks ei ole usklik kunagi üksi, temas elab osa maailmast. Me ei saa aga Hegeli kombel öelda, et traditsiooniline inimene on «loodusesse mattunud», et ta ei erista ennast veel loodusest. Hindu, kes oma naist kallistades väidab, et naine on Maa ja tema ise Taevas, on samal ajal täielikult teadlik enda ja oma naise inimsusest. Austroaasia maaviljeleja, kes kasutab fallose ja labida tähistamiseks sama sõna, *lak*, kes

nagu paljud teisedki maaharijad samastab seemne *semen virile*'ga, teab väga hästi, et tema labidas on ta enda valmistatud instrument ja et oma põldu harides teeb ta põllutööd, milleks vajab teatud hulga oskusi. Teisisõnu, kosmiline sümbolika lisab objektile või tegevusele uue väärtuse, mõjutamata nende eriomaseid ja otseseid väärtusi. Maailma avatud eksistents ei ole alateadlik «loodusesse matunud» eksistents. Avatus maailmale võimaldab usklikul maailma teadvustamise kaudu iseennast teadvustada. Ja see teadmine on talle kallis, sest see on religioosne, sest see kuulub olemise juurde.

Elu pühastamine

Ülaltoodud näide aitab meid mõista arhailiste ühiskondade inimese ees avanevat perspektiivi — tema jaoks võib kogu elu olla pühastatud. Vahendid, millega elu pühastamiseni jõutakse, võivad olla mitmesugused, tulemus aga on alati seesama: elu elatakse kahes plaanis; see kulgeb inimliku eksistentsina ja osaleb samaaegselt üleilmilikus, kosmose või jumalate elus. Tõenäoliselt oli väga kauges minevikus religioosne tähendus nii inimese kõikidel elunditel ja füsioloogilistel kogemustel kui ka kõikidel toimingutel. See on arusaadav, sest kogu inimeste käitumine kehtestati *in illo tempore* jumalate või kultuuriheeroste poolt; nad ei kehtestanud mitte üksnes eri tööliike, toiduhankimise ja toitumise eri viise, armastamise, mõtete ja tunnete väljendamise viise jne, vaid ka pealtnäha tähtsusetuid toiminguid. Austraalia karadjeride müüdis võtavad kaks kultuuriheerost urincerimiseks erilise asendi, ja seda paradigmaatilist žesti imiteerivad karadjerid tänini.⁷ On tarbetu öelda, et profaanse elukogemuse tasandil ei leidu midagi vastavat. Mitteuskliku jaoks on kõik olulised kogemused desakraliseeritud — nii seks kui ka söömine, töö kui ka mäng. See tähendab, et kõik sellised füsioloogilised toimingud on ilma jäetud vaimsest tähendusest, seega ka nende tõelisest inimlikust dimensioonist.

Ent religioosne tähenduse kõrval, mille füsioloogilised toimingud jumalike mallide imitatsioonidena saavad, antakse religioosne väärtustus ka elunditele ja nende funktsioonidele, samastades neid mitmesuguste kosmiliste piirkondade ja nähtustega. Klassikalise näite juba toime — naise samastamine pinnase ja Ema Maaga, seksuaalakti samastamine Taeva-Maa hierogaamiaga ja seemne külvamisega. Selliste inimeste ja universumi vaheliste homoloogiate hulk on väga suur. Tundub, et mõned neist sunni vad end spontaanselt peale, nagu näiteks homoloogia silma ja päikese vahel, või kahe silma ja päikese ning kuu vahel, või siis kolba ja täiskuu vahel, või jälle hingamise ja tuule, luude ja kivide, juuste ja rohu vahel jne.

Kuid usundiloolane puutub kokku teiste homoloogiatega, mis eeldavad enamarenenud sümbolika-

kat, tervet mikro- ja makrokosmiliste vastavuste süsteemi. Selline on näiteks kõhu või üsa samastamine koopaga, sisikonna samastamine labürindiga, hingamise samastamine kangakudumisega, veenide ja arterite samastamine päikese ja kuuga, selgroo samastamine *axis mundi*'ga jne. Muidugi ei ole loodusrahvaste juures dokumenteeritud kõiki selliseid inimeha ja makrokosmose vahelisi homoloogiaid. Mõned inimese—universumi vastavuste süsteemid töötati täies ulatuses välja alles kõrgkultuurides (Indias, Hiinas, muistses Lähis-Idas, Kesk-Ameerikas). Siiski on nende lähe olemas juba arhailistes kultuurides. Loodusrahvad on uurijaile avaldanud erakordselt keerukaid antropokosmiliste homoloogiate süsteeme, mis tõendavad ammendamatu mõtlemisvõimet. Samasugused on lood näiteks ka dogonite juures Prantsuse Lääne-Aafrikas.

Need antropokosmilised homoloogiad on meile olulised eeskätt seevõrd, kui võrd nad on erisuguste eksistentsiaalsete situatsioonide šifrid. Ütle sime, et usklik elab avatud maailmas ja lisaks on tema eksistents maailmale avatud. See tähendab, et usklikul on kasutada lõpmatu hulk kogemusi, mida võiks nimetada kosmilisteks. Sellised kogemused on alati religioossed, sest maailm on püha. Et mõista neid kogemusi, peame meeles pidama, et põhilised füsioloogilised funktsioonid võivad saada sakra mentideks. Söömine on rituaal, ja toitu väärtustatakse eri usundites ja kultuurides mitmeti. Toiduaineid peetakse pühaks või jumaluse kingitusteks või ohvriteks keha jumalatele (näiteks Indias). Nagu nägime, on ka seksuaalelu ritualiseeritud ja seega jumalike toimingutega homologiseeritud (Taeva-Maa hierogaamia). Mõnikord väärtustatakse abielu kolmes plaanis — individuaalses, sotsiaalses ja kosmilises. Näiteks jagatakse omahade küla kaheks pooleks, mida vastavalt Taevaks ja Maaks nimetatakse. Abielusid võidakse sõlmida vaid kahe eksogaamilise poole vahel, ja iga uus abielu kordab ürgset Taeva ja Maa ühendust (*hieros gamos*).

Isegi kõrgreligioonides on sellised antropokosmilised homoloogiad, eriti aga neist tulenev füsioloogilise elu sakramentalisatsioon säilitanud täie elujõu. Üks näide: tarvitseb vaid mõelda prestiižile, mille seksuaalühendus kui rituaal on omandanud India tantrismis. India illustreerib tabavalt, kuidas füsioloogiline toiming võib teiseneda rituaaliks ja kuidas sama toiming rituaalse perioodi lõppemisel väärtustatakse kui müstiline tehnika. *Brihadāranyaka Upaniṣaadides* järgneb mehe hüüe «Mina olen Taevas, sina Maa» naise transfiguratsioonile veeda ohvrialtariks (VI, 4, 3). Tantrismis aga lõpetab naine Prakritiks (=looduseks) ja kosmiliseks jumalannaks Śaktiks kehastunult, kuna mees samas-

⁸ Vt Marcel Griaule, Dieu d'eau. Entretiens avec Ogotemméli. Paris, 1948.

⁹ Vt Werner Müller, Die blaue Hütte. Wiesbaden, 1954, lk 115 jj.

⁷ Vt Ralph Piddington, «Karadjeri Initiation», Oceania, III, 1932—1933, lk 46—87.

tatakse Šivaga, puhta, liikumatu, kirka vaimuga. Seksuaalühendus (*maithuna*) on eelkõige nende kahe printsipi, kosmilise loodusenergia ja vaimu integratsioon. Tantristlik tekst väljendab seda nii: «Tõeline seksuaalne ühendus on kõrgeima Sakti ühinemine Hingega (*ātman*); muud ühendused kujutavad vaid lihalikke suhteid naistega» (*Kūḷārṇava Tantra*, V, 111—112). Küsimus ei ole enam füsioloogilises toimingus, tegemist on müstilise riitusega; partnerid ei ole enam inimolendid, vaid irdunud ja vabad nagu jumalad. Tantristlikud tekstid ei väsi rõhutamast, et on olemas lihalku kogemuse transfiguratsioon. «Nendesamade toimingute kaudu, mis on põhjuseks mõnede inimeste aastatuhandete pikkusele põlemisele põrgutules, saavutab joogi igavese lunastuse.»¹⁰ Juba *Bṛihadāraṇyaka Upaniṣad* väitis: «Tema, kes seda teeb, olgugi et näikse pattu tegevat, on süütu, puhas, eatu, surematu» (IV, 14, 8). Teisisõnu, «temal, kes teab» on käsutada profaanse inimese omast täiesti erinev kogemus. See tähendab sama, kui öelda, et iga inimlik kogemus võib alluda transfiguratsioonile, et seda on võimalik läbi elada teisel, üleinimlikul tasandil.

India näide demonstreerib, millise müstilise peenuse astmeni võidakse elundite ja füsioloogilise elu sakramentalisatsioon viia. Selline sakramentalisatsioon on rikkalikult dokumenteeritud juba kõikidel arhailise kultuuri astmetel. Peaksime lisama, et seksuaalsuse väärtustamises sakraalses osalemist võimaldava vahendina (või, nagu Indias, vahendina, mis võimaldab saavutada absoluutse vabaduse üleinimlikku seisundit) peituvad omad ohudki. Indias on tantrism olnud pinnaseks hälbivatele ja häbiväärsetele tseremooniatele. Ka loodusrahvaste juures on rituaalset seksuaalsust saanud mitmed orgialikud vormid. Siiski säilib toodud näide oma paljuütleva väärtuse, sest see ilmutab kogemust, milleni desakraliseeritud ühiskonnas pole enam võimalik jõuda — pühastatud seksuaalelu kogemust.

Keha-maja-kosmos

Nägime, et usklik elab avatud kosmoses ja et ta on maailmale avatud. See tähendab, et a) ta on ühenduses jumalatega; b) ta osaleb maailma pühaduses. Sakraalse ruumi struktuuri analüüsis nägime, et usklik saab elada ainult avatud maailmas; inimene ihaldab eluaset keskpunktis, kus on võimalik jumalatega ühendust pidada. Tema elupaik on mikro-kosmos, samuti ka ta keha. Homoloogia maja-keha-kosmos ilmneb väga varakult. Peatume pisut selle näite juures, sest siit selgub, kuidas hilisemad usundid ja isegi filosoofiad arhailisi religioosse tunde ja praktika väärtusi reinterpreteerida võivad.

Rikkalikult on traditsioonilist maja-kosmos-

inimkeha homoloogiat kasutanud India religioosne mõte. Põhjus on ilmne: lõplikus analüüsis on keha, nagu kosmoski, «situatsioon», süsteem, mis tingib indiviidi poolt omaks võetavaid mõjutusi. Selgroog samastatakse kosmilise sambaga (*skambha*) või Meru mäega; hingetõmbed identifitseeritakse tuuleõhuga; naba või süda Maailma Keskpunktiga jne. Kuid homoloogiad kehtestatakse ka inimese keha ja terve rituaali vahel — ohverdamispaik, ohverdamisvahendid ja žestid samastatakse mitmesuguste füsioloogiliste funktsioonide ja organitega. Inimkeha, mida rituaalselt kosmose või veeda altariga (mis on *imago mundi*) homoloogiseeritakse, samastatakse ka majaga. Hatha-jooga tekst viitab inimkehale kui «ühe samba ja üheksa uksega majale» (*Gorakṣa Śataka*, 14).

Kõige selle põhjal võib öelda, et ennast teadlikult ette ära määratud paradigmaatilisse situatsiooni paigutades kosmostab inimene iseenast; teisisõnu, ta reprodutseerib inimtasandil rütmiliste ja üks-teist vastastikku tingivate mõjutuste süsteemi, mis iseloomustab maailma ja ühtlasi ka moodustab, mis piiritleb mis tahes universumit. See homoloogia rakendub ka vastandisuunas, templit või maja peetakse omakorda inimkehaks. *The eye of the dome** on väljend, mis esineb mitmetes arhitektuuritraditsioonides.¹¹ Rõhutamist väärib fakt, et iga selline ekvivalentne kujutus — kosmos, maja, inimkeha — toob esile avause ülaosas, mis võimaldab üleminekut teise maailma. India tornide ülaosas paiknev ava kannab muuhulgas ka *brahmarandhra* nime. See tähistab kolju ülaosas olevat ava, mis on joogas ja tantristlikus tehnikas esmasel kohal ja mille läbi hing surmamomendil lahku. Ses ühenduses võime mainida tava purustada surnud joogide kolbad, mis peab hinge lahkumist hõlbustama.¹²

Sel India taval on vasted Euroopas ja Aasias laialt levinud uskumuste näol — et surmu hing lahku korstna (=suitsuauk) või katuse kaudu ja eriti läbi selle katuse osa, mis paikneb «püha piirkonna» kohal.¹³ Pikema surmaoogia korral eemaldatakse katusest üks või mitu lauda või purustatakse kogu ni terve katuse. Tava tähendus on ilmne: *hingel on hõlpsam keha maha jätta, kui teine keha-kosmose kujutus, maja, ülalt avatakse*. Kõik need kogemused on ilmselt kättesaamatud mitteusklikule, mitte ainult sellepärast, et surm tema jaoks desakraliseeritud on, vaid ka seetõttu, et ta ei ela enam kosmoses selle sõna otseses tähenduses ega teadvustata enam seda, et keha omamine ja majas elamine on

* Sõna-sõnalt *kupplisilm*. — *Tõlk*.

¹¹ Vt Ananda K. Coomaraswamy, *Symbolism of the Dome*. *Indian Historical Quarterly*, XIV, 1938, lk 34 jj.

¹² E l i a d e, *Yoga*, lk 423, vt ka A. K. Coomaraswamy, *Symbolism of the Dome*. *Indian Historical Quarterly*, XIV, 1938, lk 34 jj.

¹³ See on osa sakraalsest ruumist, mis mõnes Euraasia elamutüübis vastab keskele sambale ja täidab seega Maailma keskpunkti osa. Vt S. G. R ä n k. *Die heilige Hinterdecke im Auskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens*. Helsinki, 1949

¹⁰ Vt teksti E l i a d e, *Yoga, Immortality and Freedom*, New York. Pantheon Books, Bollingen Series LVI, 1958, lk 262—263, 411—412. Edaspidi: *Yoga*.

ekvivalentsed eksistentsiaalse situatsiooni omaksvõtmisega kosmoses.

On märkimisväärne, et India müstilises sõnavaras on inimese-maja homoloogia ja eriti kolju samastamine katuse või kupliga säilinud. Põhilist müstilist kogemust, inimliku olukorra ületamist väljendatakse kahekordse kujutelma kaudu: katuse purustamise ja lendamisega. Budistlikud tekstid viitavad arhatilele, kes «lennates omaenda tahtest purustavad maja katuse ja läbivad selle ning rändavad läbi õhu» jne.¹⁴ Neid elavaid vormeleid saab interpreteerida kaheti: müstilise kogemuse plaanis on olemas «ekstaas» ja seetõttu hinge lend läbi *brahmarandhra*; metafüüsilises plaanis tühistatakse tingimuslik maailm. Mõlemad arhati lennu tähendused aga väljendavad ontoloogilisel tasandil läbimurret ja üleminekut ühest olemisviisist teise, või täpsemalt, üleminekut tingimuslikust eksistentsist tingimusteta olemisviisi, täielikku vabadusse.

Enamik arhailistest usunditest tähistab lendamine juurdepääsu üleiniimlikule olemisviisile (jumal, maag, vaim) — vabadust minna kuhu iganes soovitakse, seega vaimu seisundi omandamist. Sest India mõte näitab kujundlikult, et arhat, kes «purustab maja katuse» ja lendab ära läbi õhu, on üle läinud kosmosesse ja saavutanud paradoksaalse, isegi kujuteldamatu olemisviisi, absoluutse vabaduse (ükskõik mis nimega seda nimetatakse: *nirvāna*, *asamskrita*, *samādhi*, *sahaja* jne). Mütoloogilises plaanis illustreerib maailma ületamise paradigmaatilist žesti Buddha, kes kuulutab, et ta on «lõhkunud» kosmilise muna, «ignorantsuse kesta», ja on saavutanud «Buddha õnnistatud, kõikchaarava väärikuse».¹⁵

Toodud näide illustreerib inimese elukohaga seotud arhailistes sümbolilistes väljenduvava püsiva elu tähtsust. Niisugustes sümbolilistes väljenduvad ürgsed religioossed situatsioonid, kuid nad võivad oma väärtusi muuta, uute tähendustega rikastuda ja järjest keerukamatesse mõttesüsteemidesse siseneda. Inimene asutab oma keha samal viisil kui maja või kosmostki, mille ta ise loonud on (vt I. peatükk). Iga seaduspärane ja püsiv olukord eeldab lokalisatsiooni kosmoses, täiuslikult organiseeritud ja seega Loomise paradigmaatilist mudelit imiteerivas universumis. Asustatud territoorium, tempel, maja, keha — nagu nägime, kõik need on kosmosed. Ent iga sellisel kosmosel on läbipääsuava, ükskõik mismoodi seda ideed eri kultuurides väljendada võidakse (*the eye of the temple*, korsten, suitsuaug, *brahmarandhra* jne). Kosmos, kus asutakse — keha, maja, hõimu territoorium, maailmakõiksus — on ühel või teisel vii-

sil ühenduses kõrgemal asuva teise plaaniga, mis on tema suhtes transsendentne.

Võib juhtuda, et mittekosmilistes usundites, nagu budismijärgsed usundid Indias, ei kujuta avnemine kõrgemasse plaani enam siirdumist inimlikust olukorrast üleiniimlikku, vaid väljendab selle asemel transsendentsust, kosmose tühistamist, absoluutset vabadust. On tohtu erinevus Buddha lõhutud muna või arhate poolt purustatud katuse filosoofilise tähenduse ja mööda *axis mundi*'t või läbi suitsuaugu maalt taevasse mineku arhailise sümbolismi vahel. Siiski jääb püsima fakt, et ontoloogilist läbimurret ja transsendentsust väljendavate sümbolite hulgast valisid Indias nii filosoofia kui ka müstitism katuse purustamise ürgalgsliku kujutelma. See tähendab, et inimliku olukorra piiride taha pääsemine leiab kujundliku väljenduse «maja», s.o endale elamiseks valitud personaalse kosmose hävinemises. Iga kindel eluase, millesse keegi on asunud, on filosoofilises plaanis ekvivalentne elumaja poolt omake võetud eksistentsiaalse situatsiooniga. Katuse purustamise kujutelm tähistab seda, et ta on *kogu situatsiooni* tähistanud, on tagasi lükanud elamise maailmas ja valinud absoluutse vabaduse, mis India mõtteviisi järgi sisaldab igasuguse tingimusliku maailma hävitamist.

Süvenemata pikalt väärtuste analüüsi, mida meie mitteusklik kaasaegne *oma* kehale, *oma* majale ja *oma* universumile omistab, võime juba tunnistada suurt distantsi, mis eraldab teda meie poolt vaadeldud traditsionaalsetesse ja orientaalsetesse kultuuridesse kuuluvast inimesest. Täpselt samuti kui nüüdisinimese elamu on kaotanud oma kosmoloogilised väärtused, puudub ka tema kehal religioosne või vaimne tähendus. Kokkuvõtteks võime öelda, et nüüdisaja mitteuskliku jaoks on kosmos muutunud läbi paistmatuks, elutuks, tummaks; ta ei anna edasi mingit sõnumit, tal puudub šiffer. Looduse pühaduse tunnetus elab tänapäeva Euroopas edasi põhiliselt maaelanikkonna hulgas, sest nend kogeavad veel kristlusk või kosmilist liturgiat.

Mis puutub industriaalühiskondade ja eriti haritlaste kristlusesse, siis on see ammu kaotanud veel keskajani säilinud kosmilised väärtused. Tuleb liisada, et see ei pea tingimata tähendama, nagu oleks urbaanne kristlusk mandunud või halvem, vaid ainult seda, et linnarahvastiku religioosne tunne on tõsiselt väcsenunud. Modernses linnas elavatele kristlastele on kosmiline liturgia, looduse osalemise müsteerium kristoloogilises draamas muutunud kättesaamatuks. Nende religioosne kogemus ei ole enam kosmosele avatud. See on rangelt isiklik kogemus; lunastus on inimese ja tema jumala probleem; enamalt võib inimene tunnetada, et ta ei ole vastutav mitte üksnes Jumala, vaid ka ajaloo ees. kuid sellistes inimene-Jumal-maailm suhetes ei ole ruumi kosmosele. Sellest ilmneb, et isegi kristlane ei tunnetata maailma enam Jumala loominguna.

¹⁴ Vt *Eliade*, *Mythes, rêves et mystères*, lk 133 jj.

¹⁵ *Suttavibhanga*, «Parajika», I, I, 4, selle üle arutletakse artiklis: P a u l M u s, *La notion du temps réversible dans la mythologie bouddhique*. *Annuaire de l'École pratique des Hautes Études, Section des Sciences Religieuses*. Melun, 1939, lk 13.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS Mälestusi 1939—1944

Punavägi tungib Eesti piiridele

Jõulud möödusid ja algas aasta 1944 oma küllalt käreda pakasega. Rindeteated kõnelesid ägedatest tõrjevõitlustest ja vaenlase läbimurrete riivistamisest. Siis jaanuari lõpupoolel korraga — venelased Leningradi all on asunud üldisele pealetungile kogu rinde ulatuses. 1941. aasta sügisest alates oli rinne siin väiksemate edasi-tagasi kõikumistega peaaegu paigal püsinud. Nüüd paaripäevase ägeda rünnakuga olid venelased rinde sügavalt läbi murdnud ja siin kaitsel asunud kindral Lindemanni armee kiiresti taganemas. Varsti oli Narva paaniliselt taanduvate Saksa üksustega üle ujutatud ja sealt liikus neid Eesti sisemaalegi suunaga — nach Vaterland. Sakslaste järgnesid võimuhoos venelased. Sellega oli Eesti üle õõ sattumas taas sõjatallermaks ja punase invasiooni ohtu.

Kuidas rinne Narva jõe joonel siiski peatati, sellest on palju kirjutatud ja mul pole omalt poolt sellele midagi juurde lisada. Küll aga tekitas Leningradi rinde kokkuvarisemine suure paanika. Saksa tsiviilasutistes Eestis. Tartu piirkonnakomissar Kurt Meenen, kuulnud paanilisest taganemisest ja venelaste kiirest edasitungist, tahtnud kohe läbi õõ kõik linna töövõimelised mehed ja naised käsutada Tartu ümbruskonda kraave kaevama ning kindlustusi ehitama. Suure vaevaga oli eestlasist linna juhtkonnal õnnestunud talle selgeks teha, et momendil ei ole sellisel masside väljakäsitamisel mingit mõtet: ei ole nii palju töövahendeid, et taolist töötajate armaadat vastavalt varustada. Pealegi kõvasti ning sügavalt külmunud maa kaevamiseks ei ole tavalise raudlabidaga midagi peale hakata. Sellise käsu väljasaatmisega tekiks rahva hulgas ainult tohutu paanika ja selle moraalne mõju kaaluks mitmekordselt üles need nigelad töötulemused, mida primitiivsete töötamisvahenditega võiks saavutada. Nii oli siis apteekrist komissar võtnud oma käskkirja tagasi.

Eesti Omavalitsuse juht dr. H. Mäe sai Saksa võimudelt loa mobilisatsiooni väljakuulutamiseks kuuete Eesti piirikaitse rügemendi moodustamiseks. Kuna tema autoriteet hoolimata kõigist ta enese populariseerimise katsetest oli rahva hulgas madal, siis pöördus ta Eesti vabariigi peaministri prof. J. Uluotsa poole, et see omalt poolt mobilisatsiooni toetaks. Prof. J. Uluots tegigi seda, andes raadio

ringhäälingus 7. veebruaril intervjuu, milles ta Eesti mehi kutsus üles oma maad kaitsma, sest oma kodu kaitsta on iga rahva ürgne õigus ja ükski võim ei saa seda keelata või tunnistada ebaseaduslikuks.

Pärast intervjuud raadios laskis prof. J. Uluots Tartu ülikooli sekretäri II. Kauril kokku kutsuda meie seltskonna esindajad — umbes 20—30 meest. Tihe läbilõige vabariigiagsetest poliitilistest vooludest. Koosolek toimus ülikooli peahoones nõukogu koosolekute ruumis. Martin Kuldkoep oli kutsutud, samuti käesolevate ridade kirjutaja. Prof. J. Uluots andis lühidalt pildi olukorrast, kasutades umbes samu mõtteid ning argumente, mis olid olnud tema raadiointervjuus. Laskumata pikemasse diskussiooni esitas konkreetse küsimuse: kas tuleb mobiliseerida või mitte? Nagu küsimus oli lühike ning asjalik, nii pidid ka vastused olema: tuleb mobiliseerida või ei tule mobiliseerida. Ta küsitles kõiki koosolijaid üksikult. Vastused olid väga rõhuvast enamuses mobilisatsiooni pooldavad. Ainult kaks või kolm olid eitavad.

Oma salajases rahvusrühmas arutasime olukorda, kui oli selgunud, et Saksa rinne Leningradi all on purunenud. Oleva informatsiooni põhjal oli selge, et meid ähvardab uus punane okupatsioon. Üksmeelselt leiti, et nüüd on aeg Eesti meestel haarata relv ja asuda oma maa kaitsesse. Ka tuleb samme astuda, et meie pataljonid teistest rindelõikudest toodaks Eesti piiridele, samuti Eesti Leegion. Koostasime vastava lendlehe, et olukorda Eesti seisukohalt lähemalt selgitada ja eriti laial rindel hajuli olevate Eesti pataljonide kiiret koju nõudmist õhutada. Kui selle teksti olime oma järjekordsel koosolekul üksmeelselt vastu võtnud, sõnas keegi meist humoorikalt: «Tolle lendlehe levitamise võiksime anda SD hooldeks, ei oleks enesel vaeva.» See lendleht nagu kõik teisedki meie grupi poolt levitatud väljaanded kandis allkirja: Eesti Iseseisvuse Liit.

Prof. J. Uluotsa raadiointervjuul oli suur mõju. Mehi tuli kokku üle ootuste. Oli tegemist ruumide leidmisega, kuhu kõiki mobiliseerituid mahutada. Nädalad kadusid, kuid üksuste formeerimine ja vajaliku väljaõppe andmine ei edenenud nii nobedasti kui oli loodetud, ja mis peaaegu — relvadest oli suur nappus. Kokkukäsitatud meestel läks selline tegevusest olek igavaks ja paljud kippusid koju tagasi.

Õhurünnak Tartule

Arutasi me olukorda oma grupis ja tulime otsusele välja anda uus lendleht, milles mobiliseeritud manitseda mitte laiali minna, vaid veel oodata, kuni nad saavad väljaõppe ja relvad, sest Eesti seisab saatustlikkude päevade ees ja meil tuleb taas oma kaitseks relvadega võidelda. Peame mõtlema sellele, et kui sakslased Eestist lahkuvad, mis toimub varem hiljem, siis oleme samas olukorras kui 1918. aastal ja meil tuleb oma piiri kaitsta kuni läänedemokraatiad, kes nüüd Venemaad igasuguse sõjalise varustusega ja toitainetega toetavad, temalt nõuavad, et ta meid rahule jätaks, sest Eesti ega teiste Balti riikide annekteerimist Venemaa poolt ei ole lääneriigid tunnustanud de jure. Meie ei oska praegu ette näha, milliseid raskeid ning keerulisi olukordi meil tuleb üle elada, aga üks on vaieldamatult selge, nüüd on saabunud aeg, mil vajame oma isade, poegade ning vendade relvajõudu, et ei jääks tegemata midagi, mille eest tulevased põlvkonnad peaksid meid süüdistama.

Lääneriikide juhtkonnaga kohtudes oli Stalin neilt korduvalt nõudnud teise rinde loomist Saksamaa vastu. Seda oli talle ka lubatud vastavalt sellele, kuidas vajalike ettevalmistustega lõpule jõutakse. Aga kus see rinne pidi loodama, selle üle oli mitmesuguseid arvamusi. Meieni jõudis Rootsist Churchilli kavand, mille järgi läänliitlaste invasiooni üks kiil pidi tungima üle Põhja-Norra Soome, kes siis läänlastele kapituleerunuks. Sealte dessant üle lahe Eestisse ja siit edasi lõuna poole. Teine kiil aga tulnuks Balkanilt. Nii saanuks tagasi oma iseisvus Ida-Euroopa riigid, keda Nõukogude Liit ja Saksamaa Ribbentrop-Molotovi paktiga oli omavahel jaganud, sest nii Ameerika Ühendriikide president D. Roosevelt kui Inglise peaminister W. Churchill olid 1941. aasta 14. augustil kuskil Atlantil laeva pardal alla kirjutanud kokkuleppe, niinimetatud Atlanti deklaratsiooni, mille oli sõnaselgelt toetatud, et kõik need riigid, millet Teise maailmasõja kestel on iseseisvus võetud, saavad selle tagasi. Sel korral meie muidugi ei suutnud aimata, et kahe sellise suure riigimehe poolt, nagu president D. Roosevelt ja peaminister W. Churchill, pühalikult allakirjutatud kokkulepe jääb vaid vanaks paberiks ajaloo kolikambris.

Muidugi Stalinile oli selline teise rinde kava kui härjale punane rätik. See ju viinuks Moskvalt Hitleri sõpruse ajal kokkurõõvitud maad ära. Isegi äsja okupeeritud Eestis ilmunud Eesti entsüklopeedias on märgusõna all Churchill peale lühikeste elulooliste andmete märgitud, et Churchill püüdnud ennetada Nõukogude Liitu Kesk-Euroopa maade vabastamisel ja selletõttu viivitanud teise rinde avamisega. Nii tuli «isakese» nõuetele vastu tulla, et vältida separaatrahu võimaluse tekkimist Venemaa ja Saksamaa vahel. Ja anda talle võimalus Ida- ja Kesk-Euroopa maade «vabastamiseks».

1944. aasta 9. märtsi ööl teostas punane lennuvägi õhurünnaku Tallinnale. Sellest on palju kirjutatud. 26. märtsi ööl oli rünnaku objektiks Tartu. Õhurünnakute ohu suurenemisel olid paljud perekonnad kolinud linnast maale. Minu perekond sai enesele ajutise ulualuse Elvas. Nädala lõpul olin perekonnaga juures ja pühapäeva, 26. märtsi õhtul tulin Tartusse, et esmaspäeva hommikul olla tegev ajakirja murdmisel. Läksin Veerikule kälimehe juurde, kus tal oma puidutööstuse juurde oli ehitatud väike paariruumiline maja, mis oli mõeldud tööstuses töötajatele sooja toidu valmistamiseks. Nüüd, mil õhurünnakute ohtu linnale oli suurenenud, oli ta ajutiselt kogu oma perega kolinud sinna majja, sest see nagu tööstuski asetses linna servas, õigemini õelda linnast väljas. Tema kaks vanemat last elasid koos minu perekonnaga Elvas. Tartus oli kälimees ise, ta naine ja aastane poeg.

Tulles Elvast saabunud rongilt ning astudes Veeriku poole viskasin pilgu taevasse — milline hunnitu varakevade õhtu! Kogu päev oli olnud päikesepaistest tulvav ja nüüd saabuv õhtugi oli aastaaja kohaselt suhteliselt soe. Taevavõlv oli aeglaselt laskumas hämaravuse kui hiigelkatel, mille põhjas vaevumärgataval hakkasid juba ilmema üksikute tähtede helenevad kontuurid. — Nagu loodud õhurünnakuteks, sähvas peas mõte.

Jõudnud kälimehe tööstuse õuele algas järsku sireeni undamine. Lõin pilgu käekellale, see näitas täpselt kuus. Minut hiljem muutus häire kolm või neli «jõulupuud». Samal hetkel hakkas Saksa õhutõrjepatarei ägedasti tulistama leckkuulidega ja juba prahvatasid ka esimesed pommid.

Meil seal ei olnud mingit nimetamisväärsset varjendit peale keldri väikese maja all. Seegi oli kerge ehitis ja heal juhtumil võis ainult kildude eest kaitsta. Koos kälimehega ja ta naine sülelapsega läksime keldrisse. Tuli loota vaid Jumala abile. Pommide langemine ning lõhkemine muutus tihedaks. Mõned mürsud langesid meile üsna lähedale, nii et maja vappus. Närvide pinevuses aja taju nagu kadus. Kui taas oma käkella vaatasin, oli pommide lõhkemine lakanud ja aeg jõudnud südaõsse.

Väljusime keldrist. Linna kohal võrdlemisi laialt punetas taevas. Hulk maju oli süttinud põlema. Juba 1941. aasta suvel viieteistkümne ööbases lahingumõllus oli Tartu kvartaalide kaupa hävinud. Nüüd oli siis veel säilinud majadest jälle rohkesti leegitsemas. Meie ei saanud praegu nähtud tulekuma alusel veel lähemalt arvata, kus kohal kõige rohkem põleb, kui vingus uus õhualarm. Oli selge, et tuleb teine rünnaklaine. Juba hakkasidki õhutõrje kahurid klähvima ja taeva all lendlesid nende värviliste kuulide joad. Naasime keldrisse. Prauh, prauh,

prauh. . . raksusid lennukitelt heidetud pommide lõhkemised. Sel korral tuli neid rohkesti meie naabrusse. Võis eeldada, vaenlane püüdis põhjalikumalt lõhkuda raudteed ning raudteejaama.

Hommikul kella viie paiku lõppes rünnaku teine laine. Meie oma väikeses keldris olime Jumala abiga küll pääsenud, samuti kälimehe tööstushoone, aga linna kohal ei olnud vähenenud punane kuma, pigem laienenud — tuli võimutses. Kui ilm veidi juba valgenes, läksime kälimehega linna vaatama. Meie mõlemate kodud olid tulest ja pommidest puutumata. Aga siin-seal suitsesid ahervaremed ja oma kodu ning selle sisustuse kaotanud inimesi nende juures mõne esemega, mida oli õnnestunud tuleneelust päästa. Ka üksikuid tsiviilivõimude laipu kõnniteedel. Lootuse tänava algupoolel avanes jube pilt. Kahekordne puumaja oli terve, kuid aknaklaasid viimseni purustatud. Alumise korruse ühe akna avast paistis keskealise mehe laip, mis oli pika pommikilluga kinnitatud toa tagumise seina külge. Näis, et pommide lõhkemisel oli sealne elanik võimalike aknaklaasi kildude ohu vältimiseks tõusnud püsti, et ruumist lahkuda. Ent samal hetkel, kui ta oli alles minemas, tungis läbi akna pikk terav pommikild, mis läbis ta rinnakorvi ja naelutas seina külge nii tugevasti, et ta ka surnuna ei olnud langenud põrandale. Paar pommil oli kukunud Näituse tänava ja raudtee liini ristamispiirkonda ja rõõpmete vahele, lõõnud sinna sügavad kraatrid. Jaamahoonet ja pagasiaitu punastel õhupiraatidel ei õnnestunud hävitada.

Kui ma ütlen õhupiraadid, siis teen seda täie teadmise, sest Tartu tol ajal ei kujutanud enesest mingit sõjalist objekti, ega olnud seal ka suuremaid väeosi. Kõrgemad okupatsioonivõimu kandjad eesotsas piirkonnakomissari ga istusid Barklai platsi taga Ülikooli tänaval omaaegse Eesti teise diviisi staabi jaoks ehitatud betoonpunkris. Keda aga selle rünnakuga tapeti ja kelle kodusid hävitati, olid tavalised, niigi juba raskesti kannatanud Tartu elanikud.

Järgmisel päeval oli «Postimehes» lühike teade Vene lennukite rünnakust Tartule. Sõjaväe võim tavaliselt ei lubanud sellistest juhtumitest lähemalt kirjutada, mis on ka mõistetav, et vaenlane ei saaks avaliku trükisõna põhjal oma agentide kaudu lähemat pilti enese järjekordseist saavutustest. Küll oli aga lehes märgitud, et õhutõrje oli mitmed vaenlase lennukid alla tulistanud. Piirkonnakomissari kohta oli sõnum, et ta juba rünnakute ajal teinud vajalikke korraldusi tulekahjude kustutamiseks. Ja tõepoolest, istudes betoonpunkris ja saanud vaatlejailt linnast teateid tulekahjude tekkimisest, oli ta tuletõrjele saatnud käskusi — mingu sinna ja sinna kustutama, seal põleb. Tuletõrje, kes niigi oma eluga riskides oli tegev kustutamistöödel niipalju kui suutis antud oludes, oli pahane nende korralduste üle ja peagi visati härra Meeneneni arvel teravat nalja: ko-

missarihärra oma punkrist teinud tuletõrjele korraldusi — mingu sinna kustutama, kus põleb. Muidu viimaks tuletõrje oleks läinud kustutama sinna, kus ei põle, kes neid matse teab!

Meeleolupilte II

Rinne Põhja-Eesti piiril — Narva ees, Narva jõe ja Peipsi järve joonel ning Venemaal kuskil Pihkva taga oli jäänud peatuma, tänu selle kaitsejoone osalisele mehitamisele eestlasist üksustega, kaasa arvatud Eesti Legion, kes kõik omasid tugeva võitlusmoraali. Asudes rindel kõrvuti sakslasist üksustega ei jätnud meie meeste kindel võitlusvaim teatud määral mõju avaldamata ka neile. Kuid mitte ainult rinde püsima jäämine, vaid Eesti meeste julgete vasturünnakutega oli likvideeritud paar venelaste sillapead Narvajõe ääres, purustatud nende katsed tungida üle Peipsi jää.

Esialgne paaniline meeleolu, mis jaanuari lõpul ja veebruari algul sakslaste demoraliseerunud üksuste Eesti pinnale valgumisega oli nakatanud mitte ainult okupatsioonivõime, vaid mõnel kujul ka meie inimesi, oli rinde püsimisega lahtunud ja elu jälle muutunud rahulikumaks, mida aeg-ajalt häirisid peamiselt Vene lennuväe rünnakud Eesti linnadele. Ka tavalisele kodanikule, kes kujunenud olukorda vaatles kaine pilguga, oli selge, et jutt Saksamaa võidust on tühine sõnakõlks, sellepärast on nüüd meil vajalik suuremaid rahvuslikke väeosi kriitilisteks päevadeks, kui toimub Saksamaa lõplik varisemine. Elavalt oli silme ees eelmise maailmasõja vastav käik.

Mida raskemaks muutus Saksamaa sõjaline olukord, seda tugevamini töötas tema propaganda. Selles pandi rohkem rõhku uutele imerelvadele, mis olevat valmimas ja mille abil võidu saavutamine ei olevat enam mingi probleem. Seni ainult kõige jõuga vastu pidada!

Millised on need uued relvad, selle kohta propaganda midagi üldisematki ei ütelnud. Ainult — uued relvad ning väga võimsad! Kõneldi meeskondata lennukeist, mida vastavate seadeldistega võivat kaugelt ning väga täpselt juhtida, samuti kõneldi uut liiki — erakordsesse kaugusse juhitud pommidest ja muust. Keskmine eestlane on alati olnud igasuguse propaganda suhtes kriitiline ja püüdnud selliseid nähtusi lahti mõtestada oma enese mõistusega. Näitena sellisest püüdest meenub juhtum Esimese maailmasõja päevilt, kui Saksa armee tungis Belgiasse, et sealt kaudu haarata Prantsuse rinnet vasakult tiivalt. Sakslaste asudes Belgia ühe põhjapoolse Hollandi naabrusalal ranniku piirkonna vallutamisele, belglased olid avanud lüüsid ja teatud osa sellest piirkonnast, mis oli evakueeritud tsiiviilelanikest ja sõjaväest, üjutati veega üle või nagu

tol korral ajalehed kirjutasid: lasti vee alla. Mäletan, kui tookord minu kodutalus suvilinemees arutas, kuidas niisugune vee alla laskmine on võimalik. Ja tuli järeldusele, et vesi peab asuma kõrgemal kui maa. Muidugi ta ei teadnud, et Hollandis ja osalt ka Belgias on mõned madalamad rannikualad kaitstud tugevate vallidega mere tujukuse ja vee võimaliku kerkimise eest ranna piirkonas tormide puhul. Järelikult maa oli seal tõesti suhteliselt madalamal kui vesi.

Nii jäi keskmine eestlane kriitiliseks ka Saksa uute imerelvade kohta üha tulvavas propagandas. Samal ajal aga levis arusaamine, et nüüd tuleb meil kõik teha, mis meie võimuses, et meie väeüksused saaksid korraliku ajakohase väljaõppe ning varustuse. Viimasega, eriti relvade osas oli lugu täbar. Nüüd, mil rinne oli jäänud Eesti idapiirile peatuma ja meie mehed ka oma puuduliku relvastusega võitlesid ennatsalgavalt, ei olnud sakslastel enam kiirust väljaõppele ja reservis olijatele meestele ajakohase relvastuse soetamiseks. Esmajoones pidid saama hea relvastuse muidugi Saksa väeosad. Kuid tol korral meie inimesed veel alasti selgusega ei teadnud, et sakslastel enestelgi olid relvade ning laskemoona osas näpud põhja ulatumas. Lääneliitlaste pidevad õhurünnakud, mis nüüd päevil ja ööl jagasid Saksa sõjatööstusele ranke hoope, olid suutnud saavutada hävitavaid tulemusi. Ka taganemisel, näiteks Lenini gradi rinde kokkuvarisemisel, oli palju relvi maha jäänud. Oma võidukäigul 1941. aasta suvel olid sakslased saagiks langenud Vene relvi ning laskemoona kui «tarbetud rämps» hävitanud. Nüüd oluks need hädava hendiks, aga oma võidujoovastuses ei osatud seda ette näha.

Et relvade puudust vältida, asuti Saksamaal hiigekiirusega hoolimata purustavatest lennurünnakutest laiendama sõjatööstust ja seda maskeerima. Näiteks Münchenist mõnikümmend km lääne poole Geretzriedi metsa alla oli ehitatud suur lõhkeainete tootmise tööstus. Kuuse- ja männimetsas oli hajuli ühekorruseline hoonestik. Lamedatele katustele maskeerimiseks istutatud kahe-kolme tollise läbimõdduga kuused ja männid paari jala sügavuse mullakorraga, mis pealt kaetud samasuguse väikse tai mestikuga ning samblaga nagu muu metsaalune. Selline maskeerimine pidi tegema võimatuks tööstuse avastamise õhuvaatluste abil. Geretzriedi tööstus oligi jäänud liitlaste lennuväel avastamata ja oli täiesti terve nagu võisid seda näha 1946. aasta suvel pagulaseks Saksamaal. Tol korral Ameerika sõjaväevalitsus kasutas selle vabriku tööliste jaoks ehitatud elamuid (need olid samuti maskeeritud puudega) pagulaste paigutamiseks, kuna tööstuse seadmed monteeriti teatud osas lahti ja valmis lõhkeaine (kahjuks ei mäleta, mis liiki see kuulus) hä-

vitati. Säherdust sõjatööstuste maskeerimist ja hajutamist ka väikestes küladessegi oli Saksamaal rohkesti. Kuigi reageering läänest tulevate õhurünnakute läbi saadud kahju kõrvaldamiseks just sõjatööstuse osas oli kiire, ei suutnud see siiski sammu pidada üha paisuvate hävitusrünnakutega, kus rohkesti hukkus tavalisi elanikke, mis tugevasti halvas meeleolu nii talgas kui ka rindel.

Selline olukord, millest tõin näite ette rutates, ei olnud meile teada 1944. a kevadel. Kuid et kiiruga mobiliseeritud kuue Eesti piirikaitse rügemendi relvastamine osutus nigelaks, siis võis siit kindlasti järeldada Saksamaa relvade nappust eriti moodsate võitlusvahendite nagu tanki- ja õhutõrje kahurite ja teiste sääraсте osas.

Kaalusime kõiki neid küsimusi oma rahvusrühma koosolekul ja mõnigi selgitav lendleht allkirjaga «Eesti Iseseisvuse Liit» läks rahva hulka. Nende üldiseks juhtmõtteks oli: on saabunud aeg, kus meil tuleb igakülgsest valvel olla ja kõik teha mis iganes võimalik, et rinne Eesti piiridel ei laguneks.

Juba mobilisatsiooni üle ootuste õnnestumine ja rahva laialdane arusaam uuest ning hullemast punasest ohust, mis on meid ähvardamas, ei jäänud teadmata Moskvale. Loomulikult siis sepietseti seal plaane, kuidas eestlaste võitlusmoraali laostada — eeskätt eestlasi ja sakslasi ning sellega ühes ka eestlasi omavahel tülli ajada, et rinde hoidmiseks vastastikune usaldus eestlaste ja sakslaste vahel häviks.

Nagu juba eespool märgitud, olid sakslased algul oma võidujoovastuses nagu pimedusega löödud — ei tahtud Eesti omariikluse taastamisest mingisuguselgi kujul üldse kõneldagi. Hiljem, kui Saksa rinde olukorra halvenedes hakati poolametlikult otsima kontakti Eesti riigivõimu esindajatega, eeskätt prof. J. Uluotsaga, siis nendelgi kõnelustel antud lubadused olid ebamäärased.

Sellest hoolimata, et ametlikus korras ei olnud võimalik Eesti omariikluse huvides teostada midagi reaalist peale eesti rahvusväeosade, kelle võitlusmoraal ning vaprus lahingutes punaväega oli sakslastele samavõrd vajalik kui Eesti rahvale, 1944. a märtsis meie välisesindajate algatusel Rootsis ja Soomes ning prof. Uluotsa vaikselt kaastadmisel kujundati Tallinnas põranda all Eesti Vabariiklik Rahvuskomitee, mille koosseisu kuulusid esindajad kõikidest Eesti demokraatlikel alusel olevatest poliitilistest vooludest.

Tartu jõudnud teate kohaselt pidi see komitee koordineerima meie üksikute rahvuslike rühmade tegevust ja olema ülemineku astmeks Eesti vabariigi põhiseaduslike organite tegevusse asumisel.

17. või 18. aprillil tulid Tartu Eesti Vabariikliku Rahvuskomitee esindajad, endine «Postimehe» ja hilisem «Päevalehe» toimetaja O. Mänd ja Akadeemilise Kooperatiivi juhataja E. Kull, kes töötas

nüüd ka Tallinnas, kirjastuses «Agronoom». Ma ei tea, kui paljudega neil Tartus oli kontakte ja ma ei suvatsenudki seda küsida teades, et konspiratsiooni huvides on alati parem, mida vähem teatakse teistest lülidest.

Mina olin nende poolt kutsutud hommikul kella üheteistkümneks adv. Herman Sumbergi korterisse. Meie lühikesel ning asjalikul jutuajamisel andsin ülevaate rahva meeleoludest Tartust. Nimelt sain korralduse võtta kontakt omaaegse Tartu linna-
pea Karl Luik'iga ja olla valmis temaga kaasa tööta-
ma, kui Eesti Vabariikliku Rahvuskomitee poolt tuleb korraldus asuda teatud riiklikke ülesandeid täit-
ma. Enesestmõistetavalt saab see toimuda vaid siis, kui Saksa võim hakkab lagunema ja cestlastel, kas

kokkuleppel sakslastega või teisiti on võimalus asu-
da võimu ülevõtmisele ning korraldada rinde püsi-
mist piiril. Aga tuleb ette näha ka halvimat — kui
meie ei suuda punaväge kinni pidada. Selleks juhtu-
miks tuleks Tartu piirkonnast koostada nende isiku-
te ja perekondade nimistu, kes tahavad maalt lahku-
da, aga kellel enestel selleks võimalus puudub.
Rootsi valitsusega olevat käimas läbirääkimised
evakueerimiseks vajaliku laevaruumi osas.

Enne veel kui ma sain Karl Luik'iga, kel oli elamu Tammelinna osas, võtta mingit kontakti, tuli Saksa poliitilise politsei poolt eesti rahvuslaste mas-
siline arreteerimine.

(Järgneb)

VALTER RAND

Kodu

(Katkeid ettekandest Austraalia Metsaülikoolis 12. jaanuaril 1989)

/— — —/

Käsitlesin oma kirjutise esimeses osas kodumõiste mitmesuguseid tõlgendusi ja rõhutasin armastuse tähtsust seoses koduga. Tõin näiteid kodu ruumilisest iseloomust ja väitsin, et kodu on loominguine struktuur. Vaatleme järgmisena koduruumi ulatuse tähendust.

Kui ulatuslik võiks olla kellegi koduruum, kui selle all mõistame seda abstraktset ruumi, mille kohta inimene t u n n e b , et selles ollakse kodus? Sellega seoses, mis on kodutus? New Yorgi linnas on tuhandeid nn kodutuid. Mõni neist on nii räpane ja haisev, et vastik on tema lähedusesse sattuda. Isegi ta keha nagu ei kuuluks ta koduruumi, sest ta ei hoolitse selle eest. Kodu eest ju hoolitsetakse, kuid päti vaim on selleks võimetu. Aga siiski, ta on endale leidnud sooja nurga kusagil linnaaluse raudtee sügavas tunnelis ja on sinna kogunud vanu ajalehti küljealuseks. Tal on kaasas komps mingi varandusega. Tal on ehk kodutunne, heites puhkama oma tunnelinurka, komps pea all? Kodutu päti väike loominguine säde on siiski loonud talle kodu, kuigi nii minimaalse, et selle koduruumi abstraktses tähenduses ei saa me ta räpast keha sellesse kuuluvaka lugeda.

Mis on siis täielik kodutus, kodumõiste ja koduruumi nullpunkt? See esineb, kui inimese vaimusegadus teeb tal võimatuks kodu kõige algelisemalgi viisil tunnetada, igatseda ja luua. Selliseid õnnetuid on olemas. Elukoht võib neil olla, kuid kodust ei suuda nende vaim mingit ettekujutust kujundada.

Koduruumi abstraktse mõtte suurenevas suunas võime järgmisena inimese keha sellisena käsitada. Inimesel on sel juhul kodu loomiseks vajalikku hoolt ja armastust, mida ta aga suunab ainult oma kehale. Ta hoolitseb selle eest, arendab seda, ilus-

tab ja lõhnastab ning riietab mockohaselt. Aga see ei ulatu kaugemale. Ta eluase on erinev. See on korratu ja hoolitsematu. Sel puuduvad kodu tunnused, nii nagu olen püüdnud neid määratleda. Isik elab ehk rohkem väljas, töötab või lõbutseb. Kui tal on elukutse, mis nõuab palju ringiliikumist, võib see elukoht olla mõni hotelliruum või üks järjekordsest üürikorteritest, millele ta vähe isikupärast lisab. Vahe päti ja selle isiku vahel võib tunduda tohutuna, eriti kui viimane on rikas ja maailmakuulus. Tal on liikuv elu ja palju sidemeid. Päti on ta aga koduruumi piiratuse mõttes ainult sammu võrra ees.

Jõuamegi nüüd koduruumi ulatuse juurde, mis sobib tavalise kodu mõistega. Inimene muudab oma eluaseme tõeliseks koduks, olgu see siis üürikorter või oma maja. Tal on sellega hingeline side, ta hoolitseb selle eest, hoiab puhtust, püüab saavutada otstarbekust ja ilu. Ta keha ja isiksus kuuluvad sellesse kodustruktuuri, mida ta loob. Aga ta kodutunne võib lõppeda otse uksevälvel. Selle taga on võõras ruum, mille vastu pole armastust ega hoolimist. Sinna koduruum ei ulatu.

Viimase kohta toon näite ühest oma kogemusest Lõuna-Itaalias. Liikusin piki räpast tänavat, mille keskset nõgu mööda voolas sogane ja haisev solginire. Paar maja minust eespool avanes aken ja sellest lennutati välja ööpoti sisu. Mis inimesed need küll on? Jõudsin maja kohale ja mul oli võimalus vaadata lahtijäetud aknast maja sisemusesse. Mu üllatus oli suur, kui nägin korralikult ülestehtud voodit ja ilusat puhast tuba, mis oli kaunistatud iluasjadega ja käsitöödega. See oli tõeline kodu, kuid tänav selle juurde ei kuulunud.

Meie ja paljude Põhja-Euroopa maade kodumõiste ja -tunne nihutavad koduruumi kaugemaleulatavaks, kui see oli eelnenud näites. Tuntakse, et koduruumi kuulub ümbrus, võibolla lähem ümbrus, kuid siiski palju sellist, mis on väljaspool isiku legaalset eluruumi. Belgia väikelinnades, munakividega sillutatud tänavatel, võib näha perenaisi küürimas kõnniteid seebi ja harjaga. Munakividel ei leidu ühtegi paberitükikest või suitsuotsa, muust rääkimata. Tuntakse armastust oma kodu ja selle ümbruse ning linnaosa vastu. Kodu ja selle loomine ulatuvad väljapoole eluaseme piire.

Tundub, et nüüd jõuame teatava piirini. Otsene kodu, kogu loomingulise, mida sellesse paigutame, on ju piiratud oma eluasemega ja selle lähema ümbrusega. Kusagil peaks algama võõras maailm. Siiski, kodutunne võib ulatuda palju kaugemale ja ühtlasi võtta abstraktsema tähenduse. Ühele rahvusele võib ühine maa-ala tunduda koduna — nende kodumaa. Sellegi ehitamisele aidatakse kaasa soojusega südames, selle loodust, kultuuri ja mineviku armastatakse, selle eest jäetakse elu. Kodumaalt lahkunu võib tunda end kodutuna, eriti kui lahkumine on sundoludest tingitud. Põgenikud tunnevad end kodutuna, kuid nad pole kodutud nagu pätid. Nende võime kodu luua jääb enamasti püsima.

Koduruum võib olla kodumaastki laiem. Olen oma reisikirjeldustes kasutanud sõna *k o d u m a n n e r*. Selleks on mul Euroopa. Seal leidub palju, mis on lähedane meie kultuurile või on seotud meie teadmistega ja üldharidusega. Leiame mitmel pool samu kombeid ja eluviise kui eestlastelgi. Mulle on Euroopa ikka veel kodusem kui Ühendriigid, kuigi ka siin olen loonud endale kodu, mis täidab paljusid kodu nõudeid.

On inimesi, kes *t u n n e v a d*, et nende koduruum on veelgi laiem. Astronauudid räägivad koduplaneedist. Kord varem kuulutas üks mees end maailmakodanikuks, lahkus Ühendriikide kodakondsusest ja püüdis seejärel oma koduplaneedil ringi liikuda omatehtud ÜRO passiga. Tal oli sellega muidugi raskusi. Koduarmastus kogu maailma vastu tundub ka nagu fookuseta. See kodu pole ju oma looming, selles ei kehti ainult oma tahe, seda jagatakse kogu ülejäanud inimkonnaga. Siiski, selline kodutaju on võimalik. Eelnenust tuleneb seega teatav koduruumi skaala, mis ulatub täielikust kodutusest kuni meie koduplaneedi haaramiseni sellesse. Selle skaala piirides on võimalikud lugematud kodu vormid. Milliseid eelistada ja taotleda? Kuidas neid luua? Väitsin ju, et kodu on looming. Kas algab see looming koduruumi valikuga? Ei. See algab koduruumi *a s u k o h a* valikuga, nii-võrd kui seda valida saab. Asukoht, mis ootab ees inimest ta sündimisel, on ta vanemate kodu. Valik on sel juhul võimatu. Hiljem võib inimene ise valida oma asukohti vastavalt võimalustele ja eelistustele. Mõned asukohad on sundolukorralised, näiteks seoses sõjaväeteenistusega, või viibimine põgenike- ja sunnitöölaagrites. On praktilisi valikuid, tingitud tööst või muudest kohustustest. Kui-

das ka keegi oma asukohavaliku on teinud või sellega leppinud, mida saatus on talle annud, koduks saab see koht alles siis, kui ta selle oma koduruumi paigutab. See nõuab tahet, pingutust ja aega, et koduruumi avardada oma elukohale ja selle ümbrusele ning abstraktsemas mõttes veelgi kaugemale, nagu ma seda määratlesin oma koduruumi skaala abil. Kõige aluseks on aga isik, kes oma kodu ehitab. Lähtume nüüd temast.

Tundub, et inimene loob kodu ja kujundab koduruumi oma näo järgi. Ta ei ehita aga ainult kodu, vaid oma elu vältel ka iseennast. Ta loob endale teatava emotsionaalse, intellektuaalse, eetilise-moraalse ja kultuurilise koe. Tal on printsüübid, eelistused, armastatud isikud ja esemed, eluvormid ja -stiil, tema karakter. Mida sisukam on isiksus, seda laiem ja sisukam, seda huvitavam ja väärtuslikum on ka see struktuur, mida ta koduks peab. Kodu on isiksuse üheks väljenduseks, ta on nagu osa inimesest endast.

Sellest lähtudes saame aga täielikuma arusaamise minu poolt eelpool kujundatud koduruumi ja selle skaala tähendusest. Konkreetset kodu ei saa ju luua väljaspool oma keha ja eluaseme omandiõigusega määritletud legaalseid piire, väljapoole oma maja või maa-ala. Juba tänav värava taga on sel juhul võõras piirkond ja koduruum jääb piiratuks kellegi omandialaga.

Kui aga inimene on arendanud oma isiksuse sisukaks ja laiahaardeliseks, kui tema huvid ja teadmised seovad teda ümbritseva maailmaga, kui tema võimed on rakendatavad ühiskonna loovaks käekäiguks väljaspool tema otsese kodu piire, siis saab tal areneda *t u n n e*, et tema kodu ulatub kaugemale, et too koduruum hõlmab ta elukohta ümbrust, *k o g u* linna ja kogu kodumaad. Nende vastu on armastust, neile osutatakse teeneid, neid hoitakse. Neisse suhtutakse ka usaldusega, neis tuntakse end julgena, nende kaudu avardub koduruum ja liigub skaala suurenevas suunas.

Koduruum, nagu siin määratletud, ei saagi olla ainult geograafiline. Pealegi on ümbrusi, näiteks suurlinnade allakäinud linnaosades, mida keegi täiel määral oma koduruumiks pidada ei saa. Seal saab väheseid usaldada, seal puudub julgeolek. Peale geograafilise ruumi võib koduruum seega haarata abstraktsemaid ruume, näiteks kellegi keelelist või kultuurilist ruumi (ka sfääriks või keskonnaks nimetat), milles end «kodus tuntakse».

Eelnenust on küllalt, et visandada mitmesuguseid kodu kujundamise võimalusi, ka meie globaalse eestluse kultuuriruumis.

/— — —/

Ka ümberrahvustumise küsimus saab eelnenuga seoses uue tähenduse. Inimene, kes p o l e v õ i m e l i n e säilitama oma kodutunde pidevust, võib võõrsile sattudes kaotada tunde oma eelmisest kodust või seda maha suruda, et pääseda kaotuse valust. Ta võime kodu luua aga säilib ja seetõttu on ta võimeline otsast algama. Ta ei jää kodutuks. Ta ehitab uue kodu, mis matkib ta uut ümbrust. Ta taotleb uude rahvusesse sisseelamist, tahab isegi tunnet sünnimaa vastu asendada kuuluvustundega oma uuele kodumaale. See võib olla inimesele vastuvõetavam kui kodutuks jäämise tunne. Harva õnnestub see aga täiuslikult, sest isegi kui keegi tunneb end lõpuks uue rahvuse liikmena, tunnustatakse teda sellisena harva pärisrahva enda poolt. See on näiteks venelaste probleem Eestis.

Tulengi lõpuks eesti kodu mõiste juurde seoses eestluse ja mitmekultuursuse küsimustega. Täiusliku kodu loomine Eestis, oma kodumaal, on eestlastel kõige encestmõistetavam ja kergem. Isegi puuduliku kodu puhul on seal üks koduruumi element, kodumaa, väga reaalne. Praegu on aga eestlaste pere globaalse ulatusega. Milliseks võiks kujuneda eestlase kodu väljaspool Eestit?

On loomulik, et iga kodu kuulub mingisse rahvuskultuuri, kas või osaliselt. Olen ka väitnud oma kirjutistes (näiteks «Mana» 45, 47, 49, 50), et Eestist lahkumisega ei lahkuta mitte eesti kultuurikehast, s. o. k u l t u u r i l i s e s t j a r a h-

v u s l i k u s t k u u l u v u s e s t . See toimub vaid siis, kui inimesel on põhjusi i s e eestlusest võõrduda, selle keel ja kultuur unustada ja sellega oma eestluse määra langeda lasta. Ühtlasi on see pikaajaline protsess, mis harva on täiuslik, ning eestlusesse tagasipöördumine jääb alati võimalikuks.

Kui keegi on ehitanud oma kodutunde ja psühholoogilise koduruumi nii, et sellesse kuuluvad ta sünnikodu ja kodumaa, ning kui ta selle pidevas täienemises elu kestel on säilitanud eestlusele kuuluvuse, siis võib see kodu jätkuda väljaspool kodumaad inimest rikastavana ja rahuldavana.

/— — —/

Millised kodud on neil eesti päritoluga inimestel, kes on sündinud väljaspool Eestit või kes pärinevad segaabielludest? Eesti pole ju nende sünnimaa ega kodumaa ja erinevast rahvusest vanemate puhul ei peeta neid isegi «päris» eestlasteks. Selle kohta olen kirjutanud, et iga rahvus ja ka eestlus on rahvuskultuuriliselt defineeritavad ning et eestlaseks saab kujuneda ja kasvada, kui selleks on huvi (kui oskame sellist huvi kellelgis tekitada). On paratamatut, et meie globaalses peres on väga mitmesuguseid eestlasi. Ja see rikastab meid, kui osa neist on mitut keelt rääkivad ja paljusid kultuure tundvad mitmekülgsed inimesed. Ja kodud, mida nad loovad oma näo järgi, võivad sisaldada olulisi eestluse komponente oma rikkalt mitmekesisises struktuuris.

Rahvusena on meil aga ainult üks kodu, Eesti. See asub meie ajaloolisel kodusel, mida oleme kujundanud oma näo järgi. Ta on meie ühislooming.

MEIE INTERVJUU

LENINISMIST ROHIELISTENI

Kohtusin Tampere Lenini muuseumi direktori AIMO MINKKINENIGA 22. juunil. Muuseum on peaaegu ainus omataoline maailmas, Pariisi vastav asutus on avatud üksnes valitud külalistele. Tampere muuseum on oma ampluaad laiendanud, tegeldakse Liidu ja Venemaa temaatikaga üldse. Sel suvel võib seal vaadata näitust putšipäevist Moskvas.

Üllatasin AM-i sellega, et ei tahtnudki rääkida «kurioosset» muuseumist, vaid püüdsin arendada vestlust vasakpoolsusest üldse. Mõõda ei pääsenud küll ka AM-i isikuloost. Tõepoolest, tegemist on päris. aatelse kommunistiga, kes ei ole siiani loobunud oma ideaalidest!

BP: Rääkige kõigepealt iseendast: kuidas Te sellisele tööle sattusite?

AM: Pärast sõjaväge tulin õppima Tampere ülikooli poliitilisi teadusi (valtiotiede). Siin valitsesid 1967—68 väga tugevad vasakpoolsed meeleolud: Vietnami sõja vastane hoiak, Lewis Mao õpetus. Samal ajal olid Pariisis ja ka Ameerika ülikoolide juures üliõpilasarhutus. See tõmbas mind kaasa. Olin Tampere üliõpilaskonna juhatuses, korraldasime ülikoolis streike ja olin muidu ka aktiivne. Jõudsin arusaamale, et minu õpingutest ei tule midagi välja. Ühelt poolt võttis poliitiline tegevus aja ära, teisalt sattusin nn mustade lammaste nimikirja. Teaduskonna nõukogu otsustas nn mustade lammaste õppimise ülikoolis võimatuks teha, et säilitada normaalne õhkkond. Kuigi õppisin korralikult, ei saanud ma enam eksamil läbi.

BP: Kas ülikool kartis, et organiseerite rahutusi, või kardeti mingeid sanktsioone ja kõva korra siseseadmist teie ettevõtmiste tagajärjel?

AM: Jaa, terrorismi ja vägivalda; kardeti, et hakkame organiseerima mingit nõukogude tüüpi ühiskonnakorda Soomes. Korda kõvendati niikuinii. Kuna mind hakati süüdistama kommunismis — ma ei olnud siis kommunist — hakkas mind huvitama, mis see kommunism õige on. Lugesin Lenini raamatuid ja need tundusid päris põnevad.

BP: Mida Te tollal veel lugesite ühiskonnateadusest?

AM: Lugesin Sartre'it, Marcuset, Frommi. Garaudy «Marksism ja 20. sajand» oli ka üks oluline raamat. Tampere oli ka kohapeal ühiskonnateadlasi, kes mind huvitasid: prof. Antti Eskola, noor õpetaja Seppo Toiviainen, Uolevi Arosuo. Siis sattus mulle kätte Lenini «Riik ja revolutsioon», mis oma õpetusega riigimasina lammutamisest jättis

mulje. Hiljem muidugi selgus, et Venemaal tehti kõik täiesti vastupidi.

BP: Mis Soome ühiskonnas oli sellist, et tekkisid mõited selle riigimasina lammutamisest? Mis Teid häiris ülikoolis ja Soome atmosfääris üldse?

AM: Sel ajal oli majanduslik võim keskendunud väga kitsa ringkonna kätte. Aga peamist rolli mängis vist põlvkond. Minu põlvkond oli Soomes esimene (olen sündinud 1947), kes pääses ülikooli õppima vaatamata klassipäritolule. Meid oli aga nii palju, et me mingil juhul poleks kõik jõudnud «härade» hulka. Olen pärit töölispererkonnast, maalt Hankasalmilt ja vanemad muidugi ootasid, et minust tuleks kirikuõpetaja vms. Keskkooli ajal huvitas mind tõesti selline religioosne leht nagu «Etsijä» («Otsija»), Terho Puusiainen kirjutasid. Hiljem sai Puusiainen punase kirikuõpetaja tiitli. Ta oli kirikuõpetaja, aga ka Soome Rahvademokraatliku Liidu (SKDL) rahvasaadik.

BP: Seletage pisut mõistet «punane kirikuõpetaja», see tundub eestlastele praegu kindlasti imelik?

AM: Kristluse ja kommunismi ühendab sotsiaalse õigluse nõue. Et inimestel oleksid oma võime teatavalt realiseerimiseks ühiskonnas võrdsed võimalused.

Hiljem tuli veel nn ülemaailmne solidaarsus vaesemate rahvastega. Vietnami sõja ajal näis, et just N Liit ja Hiina on reaalsed jõud, kes toetavad vietnamlaste võitlust USA imperialismi vastu. Siis muidugi Kuuba: tundus, et seal suudetakse leevendada karjuvaid ühiskondlikke vastuolusid; Angoola ja Etioopia.

BP: Selles oli küll palju idealismi?

AM: Loomulikult. Ka suhtumine N Liitu oli idealistlik. Tundus, et NL võis aidata vaesed kolmandaid maid. Oli paha imperialism ja hea N Liit, kes selle vastu võitles.

BP: Mis Teile siiski konkreetselt Soome ühiskonnas närvidele käis? Mis võrreldes NLiiduga või mõne muu maaga tundus muutmist väärt? Kas Te üldse tahtsite Soome ühiskonda muuta?

AM: Ei, meie suhtumine oli väga idealistlik. Muidugi tahtsime ülikoolis rohkem võimu ja otsustusõigust üliõpilastele. Aga peamine oli ikka solidaarsus kolmanda maailmaga. Hiljem märkasime klassivastuolusid ka Soome ühiskonnas. Minu kodukohas näiteks olid tööliste ja kodanlaste spordiseltsidki eraldi ja olid oma poedki. Tööliste laste tee oli selge: rahvakooli kaudu saeveskisse tööle, kodanlaste lapsed — eraldi kooli ja edasi õppima. Praeguses Soome ühiskonnas neid vahesid enam ei ole.

BP: Soome on ju üsna demokraatlik ühiskond?

AM: On muidugi. Kindlasti on ka meie liikumine selle heaks oma töö teinud. Nüüd, kui vasakpoolsus on jälle nõrk, tundub, et liigume tagasi sinna,

kus kunagi olime. Räägitakse jälle õppemaksust keskkoolis ja on ka muid ebademokraatlikke tendentse. Muidugi ei lähe need muutused nii lihtsalt läbi.

BP: *Kuidas Te Sartre'i ja Marcuse järel ikkagi Lenini juurde jõudsite?*

AM: Tõepoolest, jõudsin nende nn revisionistide juurest Leninini! Vasakpoolne vaimulik kirjandus oli minu jaoks samuti oluline, eespool mainitud Antti Eskola sidus samuti kristlust ja marksismi. Tampere ilmunud vasakpoolses ajalehes «Hämeen Yhteistyö» («Häme Ühistöö») kirjutas sellal Mauri Sirniö, ilmus Pentti Saarikoski «Aikalainen» («Kaasaegne»), Jarmo Pennanen «Tilanne» («Olukord»), kus käsitleti ka kultuurikäsimusi.

BP: *Kas kultuur oli sel ajal kuidagi vasakpoolsesega seotud?*

AM: Kultuur oli seni olnud eriti parempoolne ja nüüd esimest korda näiteks Pentti Saarikoski näol tuli uus vasakpoolne lähenemisviis.

BP: *Miks parempoolne kultuur Teile ei sobinud, kas see oli liiga isamaaline ja Soome-keskne? Piiratud?*

AM: Jaa, mingi rahvusvaheline solidaarsus seal puudus. Kultuur oli väga elitaarne, kivistunud.

BP: *Kas kultuur oli kuidagi teatud klassi privileeg? Saarikoski ju tegeles kõrgkultuuriga, kui tema tõlkeid silmas pidada?*

AM: Saarikoski lõhkus mitmeid jäiku reegleid näiteks tõlkekultuuris ja luules. Teistest võib nimetada Hannu Salama «Juhannustanssi» («Jaanipäevantsud»), Väinö Linna «Tuntematon sotilas» («Tundmatu sõdur») muidugi oli üks suuremaid kultuuriskandaale. Siin rünnati traditsioonilist nn isamaalist arusaama Soome sõdurist. Romaan «Täällä, Pohjantähden alla» («Siin, Põhjätähe all») käsitles 1918. aasta kodusõda uut moodi. Näidati, et tavalised saunikud, kes punaste poole üle läksid, ei olnudki venkude käsilased. Siitamaani oli üksnes Vabadussõda, kus soomlased Mannerheimi juhtimisel venelaste vastu võitlesid, aga see ei olnud kogu tõde. Tegelikult püüdsid tavalised inimesed tihti lihtsalt oma majanduslikku ja sotsiaalset olukorda parandada.

Saarikoski oli tegelikult see, kes vasakradikaale vaimselt juhtis. Tema eluviis oli väga radikaalne, ta murdis igasuguseid tabusid, käitumisreegleid, ühiskonnas valitsevat kodanlikku või väikekodanlikku moraali. Temast me võtsime eeskju ka ülikoolis, just käitumises ei arvestanud me endisi moraalireegleid.

BP: *Millal Te Moskvasse läksite?*

AM: 1970. Siin ei saanud ma enam õppida. Mind hakkas ka NLiit huvitama. Läksin Soome KP ringkonnaorganisatsiooni kontoris. Küsisin, kas saaks NLiitu õppima, ja mulle öeldi, miks mitte, aga peab astuma liikmeks. Astusingi ja läksime koos pruudiga Moskvasse. See oli väga romantiline aeg. Meid läks päris palju, 30 sel aastal, filmire-

žissööre, teisi kultuuriinimesi: tõlkija Jukka Mallinen, režissöör Raimo O. Nieminen, ajakirjanikke. Kõik eriti ei taha enam, et nende Moskva-aastaid meenutatakse. Seepärast ma ei tahagi nimesid nimetada. Paljud ei ole saanud näiteks *Yleisradiosse* tööle sellepärast, et on Moskvas õppinud. Mina läksin Moskva ülikooli filosoofiat õppima. Peale selle läks üle 20 inimese Komsomolikooli, ka Partei-koolis õppis illegaalselt kümneid soomlasi.

BP: *Illegaalselt?*

AM: Nad ei tulnud Moskvasse ametlikult, ega tahtnud rääkida, kus õppisid.

BP: *Kas neil oli radikaalseid plaane Soome ühiskonna suhtes?*

AM: Küllap neil oli plaane, see oli SKP kaader.

BP: *Soome kommunistlik liikumine ei olnud ju ühtne. Mis osa selles on taistolastel?*

AM: Taistolased, oma juhi Taisto Sinisalo järgi nime saanud liikumine, ei ole ise ka ühtne. See on radikaalne tiib, SKP vasaktiib. Teine tiib, revisionistid, tahtis jõuda valitsusse, et selle kaudu tegutseda. Tagantjärele paistab kõik muidugi teises valguses. Tõllal näiteks leidsid taistolased, et see, mida NL tegi Tšehhoslovakkias, oli kahe maailmasüsteemi vahelises võitluses vältimatu.

BP: *Mis informatsiooni Te nendest sündmustest Soomes üldse saite? Informatsiooni tuli ju ka Läänest?*

AM: Meie usk oli väga tugev. Tundus, et kuna see samm oli nii äärmuslik, pidi see olema vältimatu. Et võeti ette midagi nii jõhkrat, pidi selleks olema mingi tõsine põhjus.

BP: *Te uskusite siis, et NLiit tumistab mingeid üldisi moraalireegleid?*

AM: Pigem nii, et NLiit pidi neid üldisi moraalireegleid rikkuma, sest oli üllamaid eesmärke, mida tuli kaitsa: sotsialistlikku süsteemi.

BP: *Kuulustite ka ise taistolaste hulka?*

AM: Jaa. Meil oli Moskvas Akademiiline Sotsialistide Ühing.

BP: *Kas Teil oli vene ühiskonnategelastega kamingeid vastuolusid? Te ju kindlasti märkasite, mis teie ümber toimus?*

AM: Muidugi. Bürokratia ja parteilaste privileegid jne. Meil olid kaks korda koosolekud, kuhu me palusime venelasi esinema ja selgitama. Poleemikat küll sündis, aga me uskusime küll enam-vähem kõrge. Metsik sinisilmsus, ja mitte ainult soomlaste hulgas.

BP: *Kust veel rahvast oli?*

AM: Soomlasi oli kõige rohkem, peale selle oli rahvast arengumaadest. Ka see aitas lummatav atmosfääri luua, et meie kõrval õppis tõelisi vabadusvõitlejaid Nikaraaguast, Kongost, Sudaanist, Vietnamist.

BP: *Kas rahvusvaheline atmosfäär lõi pähe?*

AM: Lõi küll. See tunne, et kuulud mingisse tohutusse üksmeelsesse kollektiivi. Kuna NLiit aitas kolmandaid maid nii palju, siis ei võinud see õpetus olla vale.

BP: Kas see, mida Moskvas filosoofiana õpetati, rahuldab Teid?

AM: Tõtt öelda, Moskva ülikooli filosoofiateaduskonnas oli ka lääne filosoofia õpetamisel tugev põhi, Vana-Kreekast alates. Õpetajate hulgas oli tõeliselt intelligentseid inimesi.

BP: Kuidas Teile see lääne filosoofia kriitika tundus? Kas Teile räägiti ka lääne vasakpoolsetest midagi, Marcusest ja Sartre'ist näiteks, keda olite varem lugenud?

AM: Siis olime isegi selle suhtes kriitiliselt häälestatud. Võtsime seda nii, et ahaa, neil venelastel on siis niisugused arusaamad, küllap ka see on võimalik. Uskusime oma õpetajaid, sest nad tundusid asjatundlikud.

BP: Millal tulite Moskvast ära?

AM: 1980. Olin kolm aastat ettevalmistusosakonnas, viis aastat MRÜs ja kolm aastat partei keskkomitee ühiskonnateaduste akadeemia juures, kus kaitsesin väitekirja teemal «Kahe maailmasüsteemi rahumeelsest koosseksisteerimisest». See põhineb Lenini mõtetel, et üks maailmasüsteem peab praktiliselt tõestama oma paremust.

BP: Aga stalinism? Kas seda puudutav informatsioon oli ka Soomes tsenseeritud?

AM: Mitte päris nii, aga see oli poliitiliselt niimoodi esitatud, et pidasime seda paremääruslikuks propagandaks. See oli liiga emotsionaalselt esitatud.

Me tõesti uskusime tollal Brežnevi kõlavaid sõnu teaduslik-tehnilisest revolutsioonist, maa üleschitamisest jne. Ega 70ndail ju Moskvas elul materiaalses mõttes midagi viga polnud, tuli igasugust uut kaupa, uued autod jne. See lummas, süsteem näis toimivat.

BP: Kas te reisimas ka käisite?

AM: Käisin Siberis, olin Kasahstanis ehitusbrigadis. Lääne-Euroopas siis ma ei käinud. Lugesin venekeelset perioodikat ja minu jaoks toimus kõik maailmas Moskva rakursi alt. Me kõik uskusime Moskva tulevikku, ja me ei olnud ju ainsad — CIA-ni välja peeti Moskvat arvestatavaks jõuks. Vaimustusin ka Gorbatšovist ja perestroikast — siis olin juba Soomes ja uskusin nüüd, et demokraatlik kommunism on ikkagi võimalik.

Muidugi tekkis mul väitekirja tegemise juures palju kahtlusi. Käisin paar-kolm korda aastas Soomes ja näiteks Eestis ja Soome olid 70ndate lõpus juba nagu õõ ja päev. Soome hakkas sel ajal kiiresti rikastuma. Selles valguses tundus NLIidu olukord lootusetu, ikka oldi majanduslikus mõttes kuskil 60ndate Soome tasemel. Tundus, et sotsialism ei näitagi oma paremust.

BP: Oma töös saite muidugi nõutavad järeldused?

AM: Muidugi.

Ja Moskva oli ju suur kultuurikeskus, maailmalinn Soome eluga võrreldes. Minu tuttavate hulgas oli ka neid, Jukka Mallinen näiteks, kes suhtlesid nn *undergroundi* ringkondadega, aga ma arvasin tõesti, et neil peab midagi viga olema. Olin kohu-

setundlik üliõpilane ja mõtisklusteks ei jäänud palju aega. See oli tegelikult rikas aeg. Õppisin tunda vene kultuuri ja inimesi. Eestlastega kokku puutudes nad küll rääkisid, kuidas asjad nende meelest on, aga me ei võtnud neid tõsiselt.

BP: Tulite Soome tagasi. Mis siis edasi juhtus?

AM: Olin alguses töötu, sest mul oli mõnes mõttes vale haridus. Olin paljude jaoks ajuloputuse saanud KGB-mees. Oma arvates olin saanud hea hariduse. Käisin Tampere ülikoolis ennast pakkumas, siin olid aga omad koolkonnad. NLIit oli nende jaoks nagu kuum kartul, seda ei võinud puudutada ega ka ilustades käsitleda. Uuriti muid asju, kas või Tiibeti munkade kogukondi, Aafrika hõime jms ohutuid küsimusi. Tuntud ühiskonnateadlane, sovetoloog, praegune välispoliitika instituudi doktor Jyrki Iivonen oli uurinud minu väitekirjaga sarnaseid teemasid ega pääsenud Tampere Ülikoolis löögile. Hiljem sai ta Helsingi Ülikooli.

Ka mina olin mõnda aega Helsingis ühes vasakpoolses inimõiguste eest võitlevas organisatsioonis. Puutusin kokku ka *Amnesty International*'iga, aga see tundus mulle kuidagi hämar. Tundus, et neil on kontakte CIAga. Mind huvitas ka inimõiguste probleem NLIidus, sellest oli vasturääkivat informatsiooni.

BP: Kas tegite ka mingeid konkreetseid katseid uurida inimõigusi NLIidus?

AM: *Amnesty* inimesed ütlesid, et nemad meiega NLIitu ei tule, NLIidu saatkonnas asi muidugi summutati lõplikult. Meie jaoks olid inimõiguste probleemid tegelikult pisut teised. Näiteks tundus, et Afganistanis aitas NLIit viia läbi kirjaoskamatusel likvideerimise kampaaniat, kaitses naiste õigusi islami eest jne. Vietnamis puhul, et Vietnam ajas Pol Poti Kampucheast minema.

See meie organisatsioon oli üldiselt NLIidu meelne. Tegime koostööd ka Maailma Rahunõukoguga ja neil oli raha, mille eest sai reisida. Käisin Kampucheas, Vietnamis; meil oli ka Salvadori-rühm. Andsime välja oma lehte. Kogu tegevus oli kolmandasse maailma suunatud. Tohtu majanduslik ebavõrdsus tundus meile tõelise inimõiguste rikkumisena, paarikümne inimese tapmine kuskil NLIidu mõjupiirkonnas ei tundunud nii ränk.

BP: Kas Te olete hiljem kahelnud Lenini teoreetilistes vaadetes? Kas Te olete lugenud uuemat vasakpoolset mõtet? Kirjutanud ise artikleid?

AM: Olen olnud kaua Leninile truu. Ma ei sallinud küll seda kultust, mida NLIidus viljeldi. Aga Lenini ideed ja õilsad pürgimused on mind lummanud. Viimasel ajal muidugi olen muutunud kriitilisemaks, näiteks ei ole mulle vastuvõetav Lenini käsitust terrorismist.

Tulin muuseumi 1983 (muuseum on loodud juba 1946). Olen olnud Soome riigi palgaline Leniniuurija. Põhienergia on kulunud küll praktiliseks tööks, tutvustasin vene turismirühmadele muuseumi. Olen küll uurinud kõike, mida Lenin on kirju-

tanud Soomest, üle kolme ja poolesaja viite. Olen kirjutanud artikli Lenini välispoliitilistest vaadetest kogumikku «Lenin ja Soome», mis ilmus Soome haridusministeeriumi väljaandel. Lühemaid artikleid on olnud vasakpoolses ajakirjanduses.

BP: *Missugune on olnud vasakpoolsete roll suhetes Moskva? Soome on ju olnud NLiidust teatud mõttes sõltuv. Nüüd on paljastatud, et ka Soome teised parteid on saanud Moskva raha. Kas vasakpoolsed sõltusid «saatkonna juhtnööridest» rohkem või vähem kui teised? Või olid vasakpoolsed rohkem Euroopa kommunistidega seotud?*

AM: Tuleb kõigepealt meele pida, et vasakpoolsetel on olnud väga suur roll inimeste sotsiaalsete õiguste tagamisel: palgad, sotsiaalkindlustus, lasteaiad, naiste õigused, töötu abirahad. See on olnud vasakpoolsete peaülesanne turumajanduslikus ühiskonnas.

Suhted Moskva tulevad alles pärast seda. Soomes on vasakpoolsetel olnud muidugi eriline roll scoses idakaubanduse korraldamisega. See andis Soomele tööd, kliiringsüsteem võimaldas NLiitu viia kaupa, mis mujal maailmas polnud konkurentsivõimeline: tekstiil, jalatsid, toiduained. SKP pidas NLKPga otseläbirääkimisi, saadi ehitusobjektide jne. Taistolased muidugi püüdsid ellu viia ka NLiidu välispoliitilisi ideid ja said selleks ka raha. Raha said ka sotsiaaldemokraadid ja väidetavasti ka teised. Siin käis Vladimir Fjodorov Soome—NLiidu sõprusühingust, kes rääkis, et raha on antud näiteks trükikodadele, aga Soome kaudu on viidud raha nn vabadusvõitlejatele kolmandates maades. See on ju tegelikult kõige moraalsem, mida moraalitu NLKP juhtkond on teinud.

Nüüdseks on *taistolaisuus* peaaegu kokku kuivanud, «Tiedonantaja» küll veel ilmub.

BP: *Missugune on vasakpoolsus tänapäeva Soomes?*

AM: Meil on praegu *Vasemmistolitto*, see on puna-roheline partei, mis koondab endasse kõik kapitalistlikku turumajandussüsteemi kriitiliselt suhtuvad liikumised ja jõud. *Vasemmistolitto* on moodustunud Soome Rahvademokraatlikust Liidust (SKDL) ja SKP-st. See on väga heterogeenne liikumine, mis praegu alles otsib oma identiteeti. Olukord on Soomes praegu selline, et vasakpoolsuse järele on sotsiaalne tellimus. Soome sotsiaalkindlustuse süsteemi hakatakse lammutama. Soomes ei toimi küll ka kapitalism korralikult, näiteks konkreetselt. Kodanlased on olnud arvamusel, et kui NLiidus sotsialism laguneb ja kommunistidest saadakse lahti, siis muutub ka Soomes elu paremaks. Tegelikult on juhtunud vastupidi. Elu Soomes on muutunud kehvemaks: tööpuudus on kasvanud, pangad on kriisis, hiljuti andis riik pankadele 50 miljonit marka toetust. Idakaubanduse kokkukukkumine on Soomele suurem löök, kui tahetakse tunnistada. Praegu toetatakse konkurentsivõimetut eksporttoodangut, uut tehnoloogiat — näiteks

«Nokia», «Tampella» toodangut tohutute krediididega. Samal ajal on tekstiili- ja jalatsitööstus välja surnud.

BP: *Mis see puna-roheline täpsemalt tähendab?*

AM: Mitmed endised kommunistid on liitunud rohelistega, sest nende seisukohad sobivad postindustrialaalsesse ühiskonda rohkem kui traditsioonilised vasakpoolsed ideed. Rohelistel on näiteks progressiivsed poliitika läbiviimise meetodid, nad ei ole traditsiooniline partei nagu teised, sajandi alguses sündinud hierarhilised parteid. Traditsiooniliselt peab juhtkond nõu omavahel ja seejärel partei liikmed peavad otsuse heaks kiitma. Rohelised usaldavad oma liikmeid, neil ei ole sellist distsipliini, mis sunniks kõiki olema ühel meelel. Ka avalikkuses arutletakse kõiki probleeme julgelt, ka oma parteisiseseid. Traditsioonilistel kodanlikel ja ka töölisparteidel on hierarhiline, industriaalühiskonda sobiv mall, mis tänapäeval ei toimi enam üldse.

Industriaalühiskonna traditsiooniline tööliikumine on mõnes mõttes maha jäänud, näiteks mis puutub naise positsiooni, looduskaitsesse, uue tehnoloogia kasutuselevõtmisse. Tööliiklask võib niisuguseid protsesse pidurdada ega olegi progressiivsetest muutustest alati huvitatud. Ainult majanduslikud eesmärgid ei kõlba enam postindustrialaalsesse ühiskonda.

BP: *Kuidas nüüd siis rohelised ja leninismi rüpest võrsunud vasakpoolsed Soome ühiskonnas koos tegevavad?*

AM: Kommunistid on alati põhimõtteliselt kriitiliselt valitseva ühiskonnakorra suhtes. Sotsiaalkriitika mis tahes ühiskonnakorra suhtes on vasakpoolsuse liikumapanev jõud. Nagu Marx on öelnud: midagi ei saa olla ühiskonnas püha, keegi ei tohi olla avaliku kriitika eest kaitstud. Peab olema ajakirjandus, mis ei allu mingisugusele parteilisusele. Soomes on ajakirjanduses veel palju jäikust. Näiteks kui avastatakse, et mingi minister on kuidagi toetanud oma firmat, organiseerides sellele kasulikke tehinguid — see minister jätkab rahulikult oma ametipostil. Vasakpoolsus põhimõtteliselt võitleb igasuguse võimu kuritarvituse ja onupojapoliitika vastu jne. Näiteks andis meie peaminister nagu muuseum pool miljonit marka jaanipäevapidustuste läbiviimiseks oma kodukandis!

BP: *Niisii korruptsioon on võimalik ka turumajandusühiskonnas ja käib alati võimuga kaasas?*

AM: Õnneks annab turumajandussüsteem vahendid selle kontrollimiseks — avalikkuse, vaba ajakirjanduse. Iseasi on see, kas ajakirjanduses paljastatud korruptpeeritud poliitikut vastutusele võetakse. Rohelistel on hea põhimõte — nn poliitikute ringlus. Roheliste parlamendisaadikute rühma esimees näiteks vahetub pidevalt igal aastal. Keegi ei jää oma kohale igaveseks.

BP: *Missugune on vasakpoolsuse tulevik turumajandusühiskonnas? Kas vasakpoolsus jääb igavesiti kestma?*

AM: Kapitalistlik süsteem sünnitab pidevalt vasakpoolsust kui vastandjõudu. Kui vasakpoolsus võimule pääseb, siis võib muidugi juhtuda nii nagu endises NLiidus. Venemaal on mõistet parempoolsus ja vasakpoolsus täiesti segi läinud. Traditsiooniliste vasakpoolsete ideaalidega pole N Liidus kehtinud süsteemil midagi pistmist. Seal võitis uus punane kodanlik lihtsalt privileegid endale.

Läänes ei ole ükski mõistlik karjerist vasakpoolsetega liitunud. Kui Soomes tahetakse karjääri teha, liitutakse kesk- või koonderakonnaga, äärmisel juhul sotsiaaldemokraatidega, mitte mingil juhul aga vasakpoolsetega. Võimule pääsenud vasakpoolne poliitik võib muidugi ka demoraliseeruda.

BP: *Mulle on jäänud mulje, et Soome vasakpoolsete hulgas on palju intelligente. Kas vasakpoolsus on tänapäeval intelligentsi liikumine?*

AM: Kindlasti. Praegu on *Vasemmistoliitto* juht kirjanik ja psühhiaater Claes Andersson, parlamendis on ajakirjanik Esko Seppänen, ajakirja «Kulttuurivihkot» toimetuses kirjanikud Marja-Leena Mikkola ja Aulikki Oksanen. Kirjanikest võiks nimetada veel Alpo Ruuthi, Hannu Salamata. Kultuuris on olnud teatud vasakpoolsete hegemoonia tõepoolest. 80ndate kultuurielu oli väga vasakpoolne, naeruvääristati kodanlikku elulaadi televisioonis, raadios, kritiseeriti parempoolset väärtusi. Raadios oli selline programm *Reporadio*, tegutses *Kom-teater*; nimedest võib nimetada näitleja Heikki Kinnuneni, helilooja Kaj Chydeniust jt.

Praegu on selle vastu teatud reaktsioon.

BP: *Kas vasakpoolsusest saadi mürgitus? Milline see reaktsioon välja näeb?*

AM: Nüüd kui NLiit on kokku kukkunud, on koos kommunistlikega vasakpoolsedki ideaalid kõrvale heidetud. Kõik on ühte patta pandud. Vasakpoolseid on süüdistatud selles, et nad varem ei rääkinud midagi kriitilist NLiidu kohta.

Pendel on praegu teises äärmuses — 30ndate ideid tõstetakse jälle esile. Moes on «Lotta Svärd» — naiskodukaitse, Kaitseliit jne. NLiidulagunemisest on tehtud argument paremäärmuslaste õigustuseks. Nende liikumiste ühiskonnakäsitus on aga ka kitsas, väga ebasotsiaalne, peaaegu fašistlik, põhinedes ainult antikommunismil. Varem pole nad saanud ennast Soomes vabalt väljendada.

Mannerheim on jälle palju avalikkuses. See on ka omaette müüt. Tegelikult oli Mannerheimi põhiidee truudus tsaarile ja võitlus bolševike vastu. Ta pole Soome isamaalust kunagi eriti rõhutanud; ta oli kosmopoliit, kes ei osanud korralikult soome keeltki.

BP: *Kas Ida-Euroopas võib vasakpoolsus veel esile kerkida? Kui kaua seda suudetakse vältida?*

AM: Praegu on emotsionaalne tõrge selle vastu muidugi väga tugev. Ilmselt peavad terved põlvkonnad enne vahetuma. Turumajanduse loogika on igal juhul selline, et ta loob pinna liikumisele, mis protestivad sotsiaalse ebavõrdsuse vastu. Mitte niivõrd võrdõiguslikkus kui just nimelt õigluse idee on tähtis. Ida-Euroopas mõni aasta tagasi sündinud uued vasakpoolsed liikumised, demokraatlikud rahvarinded ja lagunesid. Gorbatšovi demokraatlik kommunism kukkus läbi. Ma ei ole selles suhtes optimist.

Tõenäoliselt tulevad vasakpoolsed ideed uuesti välja rohelise või mõne muu liikumise kaudu. Venemaale tuleb praegu kapitalism kõige tooremas vormis, see on ju kapitalismi esmase akumulatsiooni periood koos kõikide negatiivsete kõrvalnähtustega — kuritegevus, laste töö kuritarvitamine — nagu Inglismaal 19. sajandil. See omakorda loob pinnase, ütleksin, militantlike liikumisele, mis on kapitalismi vastu ja võivad ette võtta meeletikke tegusid terrorismini välja. Sellised liikumised on Soome-taolisele demokraatlikule ühiskonnale täiesti võõrad. Žirinovski on näiteks selline nähtus.

BP: *Niisiis — kui ei tagata teatud tasemel võrdõiguslikkust ja õiglust, on põhi sellistele liikumistele loodud?*

AM: Saksamaa 20—30ndate areng näitab seda selgesti, natsionaalsotsialism arenes ju töörahva liikumisest. Aegsasti sündiv terve vasakpoolsus hoiab ära ebaterved sotsiaalse protesti ilmingud, mis kasutavad meetodina populismi ja demagoogiat.

BP: *Õige vasakpoolsus on niisiis ühiskonna tasakaalustamiseks palju ohutum variant?*

AM: Euroopa kultuuritraditsioon on selline vasakpoolsus olnud vältimatu, kas või Inglismaa või Prantsusmaa ajalugu vaadates. Ungari on võib-olla esimene maa, kus vasakpoolsus uuesti esile kerkib. Seal ollakse kuuldavasti juba tüdinud parempoolsetest kodanlikest parteidest.

Vasakpoolsusel on praegu ka uus roll rahvuslike huvide kaitsel Euroopa Ühenduses. Kapital on ju rahvusvaheline ega tunnista rahvuslikke piire, see paigutatakse sinna, kus on odavam tööjõud ja saadakse kõige suurem kasum, igasugustest rahvuslikest huvidest mööda vaadates. Vasakpoolsete liikumiste ülesanne on rahvusvahelise kapitali liikumist ohjeldada.

Praegu räägitakse juba EÜ direktiividest ja komissaridest, Brüsselist oleks nagu sündimas uus bürokratlik keskus. On oht, et Soome nagu ka muud EÜ ääremees jääb lihtsalt provintsiks, kubernanguks.

Vestles Barbi Pilvre

VAATENURK

MARIN ROOSE

Ettevaatust — kuri koer!

KARL MARTIN SINIJÄRV. SÜRWAY. «St. Odessa», Tallinn, 1992. 94 lk.

Mida kirjutada luulekogu kohta, mille arrogants ja programmeeritud skandaalsus on sisustanud mu vabu tunde juba arutult pika aja? Kuidas kõnelda autoriga, kelle tekstid on sõnanud kummituslikesse fraasidesse mu temast endast nõnda väsinud meeled ja teinud oma mõttetusega segaseks vaimu, mo mohäärhäärberry hill?! Ja kes ometi on hakanud ilmuma mu unenägudesse kui kõige sarmikam salaarmuke?

Ometi ei olekski selleks kõigeks justkui põhjust, sest Karl Martin Sinijärve kolmas tekstikogu «Sürway» ehmatas oma ligipääsmatuse ja loiuvõitu plärtsumisega ainult esialgu, meenutades puuri pandud njuufoundlast, kelle värava peale on kirjutatud «kuri koer». Just nõnda mõjuvad ka «Sürway»-raamatu pildikesed, mille autorit ei õnnestunudki tuvastada. Kui aga kogu julgust kokku võttes õnnestub siiski see luulekogu tiitellehestki ettepoole asetunud värv läbida ja antud aadressil edasi astuda, leiad eest üpris rahumeelse, mänguhimulise elaniku, kes — olles natuke infantiilne ja liig suure varaküpsuse tõttu ühtlasi veidi seniilne — ajab taga omaenese saba ja uriseb maailma peale sellepärast, et see on ümmargune. Sest supersõnumina on «Sürway» ju tõesti ootamatult maine (maalähedane). Ehk on poeedi palvet lihtsalt kuulda võetud: *el diabolo crucify my heart/ ja lase mul minna läbi kogu selle pahnal/ mis mu teele on heidet ilmlise pahnapuisturi poolt* («sinu riik mingu», lk 48).

Reetes uudishimulikele intervjuerijatele oma edevuses eelmise kogu «Varju ja viisnurga» (Tartu, 1991) ning «Sürway» loomelise samaaegsuse, tegi Karl M. Sinijärv kirjastajana kindlasti (EKS) õigesti, kuid autorina ilmselt mitte. Igati elegantsem oleks olnud jätta nii kirjandusajaloole kui ka lugevale publikule vähemalt mulje oma luulemeisterlikkuse tõusust ja kasvavast kodanikujulgusest. Tegelevad ju «Sürway» tekstid — peale mõne erandi (nt lk 21, 33, 34), kus juttu lapsest ja lapsepõlvest —, valdavalt ümbritseva elu peegeldamisega läbi

autori madala valuläve ning terava kriitikusilma. See on luule, mis ühendab omal kummalis-osaval moel nii (kubo)futurismi, absurdi kui ekspressio-nismi väljenduslaade. Mitmelgi juhul põimuvad lausa «jalustrabava» ja raskesti loetava gongoristliku sürriga üllatavalt selgeid aforisme sisaldavad värsid, kujunditüpsed lühiluuletused ja epigrammid: *kes patustaks moraalituse vastu/ julgeks olla pisut ka moraalne* (lk 76) või: *elu on igal pool elu/ ainult mõnel pool/ darvinistlik/ ja mujal pool/ jumalik* (lk 26). «Sürway»-ga võrreldes oli kriitikute poolt juba küllalt kiidetud «Varju»-kogu lausa kaunis, kuid samal ajal peenen, subjektiveeritud, inimkesksem ja selleski varjundirohke, nauditav oma heas vormis algusest lõpuni. Õeldu ei pea tähendama seda, et kolmas kogu oleks igav. Pigem häirivad kohatised nii stiililised kui ka sisulised lõtvused ning kogu kui terviku kunstiline ebaühtlus. Samas oli aga lugeda täiesti põnev, avastamisrõõmu jätkus isegi mitme- ja mitmekordset ülevaata-misel. Kui «Varju ja viisnurga» autorit on võrreldud igasuguseid hääli võtva torupilliga (M. Unt), siis «Sürway» Sinijärv tundub puhuvat fanfaari. Kõvasti, valesti ja ühtainust joru, aga selle eest läigib toru toredasti igasuguse ilmaga.

1992. aasta kevadel, «Sürway» ilmumise aegu, on luuletuste tähendusi mõjutamas ka üha kiiremas tempos kulgev ühiskondlik aeg. Sellest kontekstist ei saa mööda vaadata isegi absurdi filtrist läbitulnud sõnavalgute puhul. Kõnelemata noist tekstidest, kus autor otsesõnu kuulutab oma seotust ümbritseva, riigiga, nt:

*värsshaaval võtan vajutada teisse
süsteem & riik
(aeg olgu tänane või olgu ta antiik)
ma omi kurje antipaatiid* (lk 84).

On ju iga päevaga üha enam tuntav, kuidas aeg meie ümber muutub aina konkreetsemaks, nõuab ellujäämiseks boheemluse asemel täpsust, ökonoomsust ja selget pead. Mõttetuid sõnu, fraase ja värsse kuhjavate tekstidega, mis tervikkujundeina oleksid hästi kaasa mänginud nii nõukoguliku elu agoonias kui ka veel «laulva revolutsiooni» laine-tuses, on praegu juba tunduvalt raskem läbi lüüa. Õnnestumist peaks mõjutama ka see, kuidas on autoril läinud korda Sõnaga lävida päevakajalisu-

sega minceritud informatsioonilvas. Selles mõttes on Karl M. Sinijärvele tema kolmanda kogu *post priori* sahtlipõhjast ilmutamine olnud proovikiviks, mis uputanuks või mitte autori luulelaeva Ajakirjanduse ja Kirjanduse vahelisel veelahkmel. Näiteid sellel piiril balansseerimisest võib aga «Sürway'st» tuua mitmeid: *laske ometi nõukogude luulel/ öitseda/ siis ta ju närtsib/ küremini* (lk 29, vt ka lk 27, 28, 30). Ja veel — ka sõnadega, mis varem kas ei tähendanud mitte midagi või siis vastupidi, tähendasid kõike võimalikku, juhtub nüüd midagi põnevat. Saades teistsuguse, distantseerituma ajalise tausta, luues oma semantika uuesti nii geograafiliselt kui ajaliselt avaramas õhuruumis, sõlmuvad nende (ja kogu olnu tervikuna) mõistmiseks vajalikud seosed sellises luules uuesti. Võib väita, et paljudel juhtudel on Sinijärv olnud siin häid kordaminekuid. Pean silmas ennekõike neid «lenini», «stalini», «beria», «komsomoli», «brezhnevi», «sotsialismi», «edgari», «rahvarinde» ja «ceestluse» ning mitmeid ümber ütlevama kujundikeelega luuletusi, mis andsid täiesti ootamatu ja positiivse ahaa-elamuse. Eriti üllatasid oma tõsidusega raamatu lõpupoole kolm pikemat teksti, mis on pealkirjastatud lauludena (lk 79—83). Äärmiselt asjatundliku autorina näitab Sinijärv end ka kogu kõlavamate tekstide hulka kuuluvates luuletustes «ma naeran. vabadust ja iseoma armu» (lk 72) ja «nyyd armu» (lk 84).

Jälgides «Sürway» parimate luuletuste kujunditehnikat, aga ka õhtrat mitme ja mittekeele kasutamist ei saa lahti kiusatusest viidata kriitika viljastavale mõjule. Võibolla ongi nõnda, et lisaks oma isiklikule heale ninale peab Karl M. Sinijärv «Sürway» õnnestumises süüdi tunnistama ka tige-da kriitiku Kärt Hella. Just tema oli see, kes «Varju ja viisnurga» hinnanguliste poeeside hulka poetas ka mõne iroonilise tõkatitilga. Peab koguni tsiteerima, sest muidu läheks kaduma see nõnda harva ettetulev kooskõla kriitiku nõudmiste ja autori suutlikkuse vahel: «See luule oleks minu meelest veelgi kõrgem, kui ta oleks väljapeetumalt kosmopoliitne. Manifesteerida end kosmopoliitise mängurina ja anarhilise esteedina võiks olla autori peamine trump» («Keel ja Kirjandus» 1992, nr 2). *Vrd wallsbroken forever/ masohhist/ revelation mis pahim/ miks ma armastan max laossonit? sest ta raisk on veel elus/ ellips — rehnut — ellips jne* (lk 90).

Igal juhul tundub, et meie esipoeediks nimetatud Karl M. Sinijärv on siiski kõigiti omi tiitleid väärt ja kaitseb edaspidigi edukalt oma diktaatoritrooni.

On ta ju leidnud luulelaadi, mis jääb alati viljakaks ja samas ka kättesaamatuks paljudele teistele.

Kuid «Sürway» tõlgendus jääks ühekülgsesks, kui kõrvale jätta pisut isiklikum vaatenurk. Tõsi, selles väljaandes puuduvad «Varjus» leidunud hardad ja õrnad pöördumised naiseliku ja müstifitseeritud ürgallika poole. See ei tähenda aga, et Sinijärve luulemina peaks dialoogi ainult sellesinatse maailmaga, kõiksusega või ekstravagantseid trükimärke tootva arvutiga. Kuigi noor autor on püüdnud profiiti lõigata terve plejaadi vanemate kolleegide vaimude väljakutumisega nii otseselt kui kaudselt (vt lk 46—47, 55, 57, 58), sisaldab kogu siiski ka soojemaid ja südamlikumaid toone, mida võib võrrelda «Erato lüüra» parimate tekstidega. Sama andeka ja varavanana, nagu oli seda Kristjan Jaak, tuleb ka Karl M. Sinijärv siia tülgestav-tõlpi tõelusse ja leiab oma Alo, Sven Kivisildniku —

*Sellesama päeva valgus
paistmas on sel päeval
mulle ja armsale Alose:
ja seesama sõbraduse
lilleke kena lõhnaga
on ikka öitsemaies
meie kahe keskeella.*

EDUARD PARIHOMENKO Ühe exhibitsiooni retsensioon

*«Mina Diktaatorimperator»
Karl Martin Sinijärv*

Kunst on võim. Seda aimasid juba eesti rahvusliku ärkamise ideoloogid. Nii või teisiti lähtus sellest arusaamast nooreestlus. Äsja asus kunsti kui võimu teostama nn loovintelligents.

Kunst on türannia. Rahvuslik loovintelligents ei näi seda taipavat. Ega see õieti nooreestlastegi teadvusse jõudnud. Seda hoolimata nende õpetaja Friedrich Nietzsche sõnust: «Die moderne Kunst als eine Kunst zu tyrannisieren.» «Man muss tyrannisieren, um überhaupt zu wirken.»

Nüüd aga tõdetakse tänu Kostabi Seltsile lõpuks ka Eestis, et moodne kunst on türannia. Ent oma viimases luulekogus «Sür Way» esineb Karl Martin Sinijärv lausa lõmastava paljustusega (exhibitsioon

<lad k *exhibitio* — väljapanek, näitamine): kunst on tyra-nnia.

Maakeelne Nietzsche käriseb, veel veidi ja traageliidist sidekriips puruneb: «Moodne kunst kui kunst tyra- - n n i s e e r i d a .» «Tuleb tyra- - n n i s e e r i d a , et üldse m õ j u d a .»

Oi seda kohtlast häbelikkust — traageldada tyra taha sidekriips, katta end türannia viigilehega. Kuningas on ikkagi alasti! Sidekriips ei lahuta ega varja, vaid exhibeerib — osutab olemuslikule ühtsusele. Siin tuleb ilmsiks maakeele tohtu vägi. Ja see lahvatab, kui esitsa vaid euroopalikku klantsi ihanud maakeel ja -meel ükskord sügavuti ristub kreeka keelega. See hukutab maailma. See on palju kordi ohtlikum kui Hölderlini, Heideggeri ja Nietzsche katsed ühendada germaani vaimu kreeka omaga.

Avagem Karl Martin Sinijärve «Sür Way». . . Rebigem esikaas! EXhibeerigem! . . . Mysteriumi sõnatus. Tyra-nnia.

Seda kõike ei suuda seletada ega oimata. Sõnatus. Karl Martin vakatab. Ta näib olevat unustanud 700aastase saksa keele õppetunni — vaid gooti kirja vrvendus; unustanud Kristjan Jaak Petersoni — ning kreekat, hellenide keelt ta ei mõista õieti iha tagi. Tõsi, ta lallab küll keeleanalüütikute steriliseeritud *fuck-off*-inglist, puistab barokselt loodevat, rokokoolikult pealiskaudset hispaaniat — see kõik aga eksitab maailmakultuuri labürindis. Pealegi on nendes keeltes liiga palju ladinat, mis taagana katab kreeka sõnu ja mõtteid, enamgi — asjade päristist olemust. Nii on see ka maakeele ladina laenudega. Siin ei avita *diktaatorimperaator*'i, võimu katkematu diskursus. Võimu olemus jääb varjule. Jääb kammitsetuks maakeele ja kreeka keele, maameele ja kreeka meele sügava ühtsuse hukutav vägi.

Ent kõigest hoolimata nagu päristises tragöödias toimib vastupandamatu saatuse ja ettemääratuse tahe — unustus on vältimatu, varjatus paratamatu ja siis sõnatu exhibitsioon.

Võtkem Friedrich Nietzsche «Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik», asetagem selle kõrvale tema «Der Wille zur Macht», avagem sealt, kus võimutahtest saab kunst. Sealt tantsib vastu Karl Martin Sinijärv — *salatanze ruumityhi*, dionyyslik orgiasm (<kr k *orgia* — salatoiming, ohverdus <*orgē* — tung, kirg) ja joovastus. See on kunsti ürgallikas. Siin pakatab võimutahe, võrsub *tyrannos*, maakeeles tyra-nn.

«salatanze ruumityhi»:

salat tanzuruumi pyhi! veel tund — kujul

virmafimalisin pudel — vaasi põhjatoop ident täht-kroon

kui sa mu kajatammu lajajää auruund näed at-mosfääris väära

ent kus vaja — kyllap nähti % + : : ; + + : !

Justkui Karl Martin Sinijärve silmas pidades kirjutab Nietzsche: «Im dionysischen Rausche ist die Geschlechtlichkeit und die Wollust» — «Dionyyslikus joovastuses on sugu ja kiim.» Sellele vihjab vaid mõni uje sidekriips või hüüumärk — *Udenja Adudenka ajujäänus tanz-sex*. Ent jõulisem on rütm ja riim — *ru miriim! ru miriim! tyhinäit. . .* Otsustab tühjus — sõnatus sõnade, märgitus märkide vahel. Sõnatus sõnab, märgitus märgib. Keel enam ei loe, olgu see vene, inglise (*walls broken forever*) või kreeka. Ilmutus ei mahu enam sõnasse. Purustus, katastroof. Sõnatus sõnatustab, märgitus märgitustab. Paljastus. EXhibitsioon.

Nietzsche: «Der Lustzustand, den man Rausch nennt, ist exakt ein hohes M a c h t gefühl.» Paraku ei suuda seda kõike maakeeli ümber öelda. Midagi jääb vajaka, kaugeks jääb Kreekamaa. «Naudinguseisund, mida nimetatakse joovastuseks, on exakt üks suur võimutunne.» Dionyyslik joove või joovastus ei ole pohmell, peapööritus ega ruineeritus. Vastupidi. See on jõu, väe, potentsi — kõigi võimete ülim täius.

valin mõne aatomi välja

kuulutan pühakuks

ja saadan kogu maailma

seada otsima

(. . .)

tegelikult

oleme kogu maailma

poetide diktaatorid

mina ja sven

ja kõik teised

on kõik teised

(. . .)

Mina Diktaator-imperaator

Mina Diktaatorimperaator

Ent ometi on expressioon ahistatud, võim kängitsetud — ladinlaste kaine mõistus: *dictator, imperator*, karske *sexus*.

Pole midagi parata, jääb üle vaid paljastus, sõnatu exhibitsioon.

Selle võimutäiuse paistel varisevad kokku kõik praegused ja senised režiimid ja kraatiad, käivad alla religioonid ja ideoloogiad. Rooma on varemeis, N Liit on lagunenu ning *eestin on anarhia*. Ainult Karl Martin kõrgub tyra-nnina maadliki kõnnide keskelt. Ta žongleerib, lennutab neid *plämahämarusse: napoleon, homeini, edgar, beriapoeeg, pististalin, caligula, lenin, washington, levitaan*.

On pidev varing, permanentne revolutsiooniline situatsioon. Ainus mees, kes võidutseb koos Karl Martiniga on Sven Kivisildnik. Kõik ülejäänud poeedid on ruineeritud või tapetud.

Jumal on surnud.

On tõeline kaos ja anarhia. Karl Martin Sinijärvi juubeldab. Ent ta pole anarhist Proudhoni, Bakuni ega Kropotkini mõttes, kelle kohta Nietzsche on öelnud, et Kristus ja anarhist on üks ja seesama *décadence*. Karl Martin on *metaanarhist* ning ta ei kirjutaks ealeski nagu Kropotkin: anarhismi kõlbelised alused.

Või siiski:

kes lunastaks kõik hubertid mu vangist

kes patustaks moraalituse vastu

julgeks olla pisut ka moraalne

Oo õudust! See sõnatu paljastus ning rõõgatu sõnade määrul.

Näib, et isegi kogu maailma poeetide diktaator, kaose artistlik imperaator ei suuda välja kannatada *plämähämaruse*, *lasuhunnikvirnade*, *määratupöörase* sühitust, *mõtetusevabaduse* ängi. Kust muidu see *Diktaatorimperaator*’i häbelik soov *olla pisut ka moraalne*. Ta meeletuõnne salamis küsib: MIKS? KUIHU? MILLEKS? Ta vajab tuge, *ilmutust, õiget ja valet poolt, suunda alla ja üles* («Sür Way»), *maailma mõtet ja telge, taevast kuhu me iial ei jõua* («Vari ja viisnurk»).

valupärlid kahtlase ideoloogiaga massin

logiseva summana liiguvad valele poole

märja viktori jälge veen ei märka

mis näitaks õiget suunda allapoole

päranduse poole mis mudan mädand

valupärlid logisema summana

märja viktori jälge veen

Paraku, seda suunda ei ole, taevast on kummuli keeratud — *plämähämarus*. Pole enam midagi teha. Jääb üle vaid paljastus. Sõnatu karjatus. EXhibitsioon.

«Varju ja viisnurga» ligimene Sina, intiimne Sina, lüüriiline Sina, kelle lähedust huultega mõõdeti, on purustet, vägistet.

Taheti olla talle lõputult lähedal, taheti olla üks. Ent ta jäi tabamatuks *unistuseks sinust*, kellest lahutas ületamatu *kaksindusevahk*. Anarhia mu arm, mis «Varju ja viisnurga» näis armatuse *kaose tormis* ühte liitvat Sind ja Mind, on «Sür Way’s» alla neelanud Sinu.

sinuta eladen hääbume

pimedusse ja surma

et vaikida kuni

meid uuesti luuakse,

veel kord et tulla —

kuldseil siis tiivul kui sina

EXhibitsioon. Tyra-nnia.

Taevast sulab kokku, maa kaob jalge alt. On vaid üks *plämähämarus* ja sõnatu paljastus. Sõnatus! Paljastus! Nagu enne maailma loomist.

En arché hèn ho logos. Alguses oli sõna. (Joh, 1, 1)

Sõnaks sõna, väega sõna — vägisõna. Päristiselt ürgse, päristiselt ropu.

MATI UNT

Mis juhtus siis Remsu nooruses?

OLEV REMSU. ARMASTUSEGA OXFORDI. Tallinn, «Eesti Raamat», 1991. 224 lk.

Lugesed Remsu noorpõlvejutte ärkab lootus, et saab ehk teada, mis nn stagnaajal (siis kui «tähen-dus veel polnud tulnud» ja vabaduski alles teel) õieti toimus. Mina ise küll ei mäleta mitte üks raas, mis nn kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel toimus. Näüd oleks siis hea tutvuda silmanägija tunnistusega! Seda enam, et varasel Remsul on olnud realistlik maine. Tema vaenlased on teda ka grafomaaniks sõimanud, mis antud juhul ei peaks olema puuduseks, sest grafomaan registreerib tihti hoolikalt oma aja palgejooned. Mina küll ei arva, et Remsu on grafomaan, aga sellest hoolimata asusin lugema ta noorpõlvekogu.

Lauliku lapseõlv, klassiku noorus... kunstniku autoportree noore ahvina? Alustasin raamatut tagantpoolt. Pean aga kohe tunnistama, et lõpus oleva kinostsenaariumi vastu oli mul raamatu kättevõtmisest peale mingisugune vastumeelsus. Olen hiljemgi seda oopust alustanud, vähemalt viis korda, mõni kord lisaks ka keskelt, kuid pean tunnistama: ma ei taha seda stsenaariumi lugeda ja võin vanduda, et ma ei loe seda kunagi läbi. Juba esimene lõik Arturi «sisemonoloogist» tekitab võitmatut vastumeelsust. Milles võib olla asi? Võib-olla selles, et ma ei tea siiaamaani, miks viidi loomi vagunites lõunaosaariikidesse. Kas sellepärast, et leidis aktiivseid viijaid? Või oli islamiriikides vähe liha?

Olukord ise on niivõrd võõrastav, et mu meeled tõr-
guvad. Küllap oli inimesi (ja küllap elavad nad veel
praegugi), kes selle eluvaldaga intiimselt tuttavad
olid. Mulle aga on kogu olukord täiesti ulmeline.
Miks on need inimesed rongis? Jah, see *road mo-
vie* ei lähe mulle korda: mis on seda imelikum, et
veel mõni aasta tagasi avaldas «Edasi» Remsu Lii-
vi-ainelise stsenaariumi, mis küll filolooge vihas-
tas, aga mis see-eest oli jõuline, huvitav ja eesmär-
gipärane. (Ei tea, miks sellest siis filmi ei tehtud,
kui oli veel nõukogude võim ja filme võis teha?)

Filmile eelneb omal ajal laineid löönud jutustus
«Homme karikakar». Millega ta laineid löi? Eks
ikka vist kultuurivaenulikkusega, sest kirjeldatud
esteetid ei meenuta küll esteete. Ka nende ikono-
klastilised programmid on küllalt jõuetud, naljad
pärit rohkem purjus buršide repertuaarist. Küllap
see häiriski teose ilmumisajal tõelisi esteete. Nüüd
ei torka see kõik silma. Peategelane jätab väga õr-
nahingelise ja lüürilise mehe mulje. Mõni õlu või
veerand pudelit viina ei anna talle enam seda roh-
makust ja barbaarsust, mida omal ajal ehk taotleti
ja ka saavutati. Subtiilse nooruki rähklemine üli-
kooli ümbruses on päris huvitav. Mõned meelcolud
on väga täpsed ja dramaatilised. Omal ajal nalja tei-
nud Viisjaagu stseeni lugesin nüüd naudinguga.
Aga — arvustuse alguse juurde naastes — mingit
pilti ajastust küll ei saa! Näerme suhete põnevapool-
set närvilikkust ja heitlikkust, sibamist ja sebimist,
kuid sotsiaalne foon puudub peaaegu täiesti. Mis
maa, mis riik, mis süsteem, mis inimesed? Ei saa
aru. Võib-olla ongi hea, et ei saa. Ega Remsu argu-
sest pole ühiskonnakriitika välja jätunud! Küll ta mi-
dagi oleks saanud ikka tsensuuriväravaist läbi su-
ruda! Ta ilmselt ei tahtnud. Ses mõttes on tema
tegelased tõesti «esteetid». Nad elavad elevandi-
luust tornis ja sel on oma väärtus. Kahjuks on sõna-
massist mõnikord raske läbi süüa. Häirib mõninga-
ne literatuursus, kirjanduspärasus. Kirjanduses
üldiselt ei öelda otse, vaid kaude, ja Remsu kipub
seda võtet kuritarvitama. Vahel peab asjata mõtle-
ma, mis nüüd öieti toimub või mis siis jälle lahti on.
See puudus süveneb Remsu loomingus, kui liigume
mööda kogu ettepoole. «Teekond Oxfordi» on
isenesest huvitav psühholoogiline portree, ja lõ-
puosa ka jõuliselt kirjutatud. Kuid õppejõudude
kemplemised ei haara. Ega nad peagi haarama.
Harva kohtab maailmakirjanduses huvitavaid pro-
fessorite komplemisi. (Üks erand tuleb küll pähe —
Albee «Kes kardab Virginia Woolfi».)

Veel eespool on kolm lühemat juttu pervetidest.
Kleptomaaani lugu oli neist ehk heas mõttes kõige
hai glasem. Pahelisus on selles ehk kõige haaravam.

Nukumaja-tüdruk oli ka päris naljakas kuju. Peale-
kaebamisest orgasmi saav psühhiaater mõjus aga
kuidagi üksikjuhtumina, ehkki Remsu vaevalt nii
mõttes. Jäi mulje, et Remsule ei meeldi pealekae-
bamine ja ta on kirjutanud jutu selle teesi illustree-
rimiseks. Baleriini ümber hiilivad mehed jäid sa-
muti kaunis ühemõtteliseks.

Kaks kõige esimest juttu olid «juttudena» hoopis
nõrgad. Teisest ei saanud ma üldse aru. Aga mõle-
mas jutus on materjali Remsu-uurijatele. Seal lei-
dub psühhoanalüütilisi ja ilmselt autobiograafilisi
motiive, mis asjatundjatele on olulisemad. Miski
sunnib mind meenutama Heinrich Bölli (mõelgem
juba tema jutu «Noorusaastate leib» pealkirjale),
Vassili Aksjonovit («Neljakümne teise aasta hom-
mikueined»), Jevgeni Jevtušenkot (noorpõlve kä-
sitlev film), Nikolai Gubenko lastekodufilmi...

Nii et kogu läks ettepoole halvemaks ja üks vii-
mane lugu (stsenaarium) jäi (ja jääbki igavesti) lu-
gemata. See tähendab muidugi seda, et Remsu on
muutunud järjest paremaks. Aga nüüd, «küpsuse»
ajal (vt tagakaas) peaksin siiski välja ütleva oma
siira arvamus: Remsu tugevaim külg ei ole psüh-
holoogilised teosed. Ega ta inim- ja armusuhete kir-
jeldamisel halb pole! Aga see on kuidagi tüütu ja
tuleb mõnikord nagu tuttav ette. Remsu tugevus on
tema p u b l i t s i s t i k a s (mis on paari viimase
aasta parimaid Eestis), k r i i t i k a s, iseäranis
m ä l e s t u s t e s (häbi neile, kes pole ostnud
Moskva-mälestusi*, mis on tõesti küps teos, ja häbi
neile, kes pole veel lugenud Tartu-mälestusi ega
nõua lisa) ja muidugi ka seda tüüpi teravalt
s o t s i a a l f i l o s o o f i l i s t e s t e o s t e s
nagu «Kurbmäng Paabelis» (kui nad oleksid veidi
ökoonoomsemalt kirjutatud).

* Ostke vähemalt nüüd, ta maksab ju ainult 50 senti! Mees
ju laskis selle ise trükkida, kandis ise poodidesse laiali, ja
ta on selle läbi elanud ka!

TÕNIS KAIHU Pühast veelgi ebapüham

MARKKU KOSKI. BEATLES: ÜHE ANSAM-
BLI ANATOOMIA. Soome k tlk V. Salumets. «Ees-
ti Raamat», Tallinn, 1992. 208 lk.

Meil pole vähimatki põhjust teeselda, et üht tavalist
rocki-biograafiat peab ilmtingimata lugemise teel
manustama. Piisab sirvimisest, piltide piidlemisest,

lihtsalt omamisest. Jutt on ju põhimõtteliselt sekundaarsest kirjasõnast, mille turutähendus ligikaudu võrreldav posterite, kleepsude, T-särkide ja muu säherduse memorabiiliaga. Meie tundlik fänniego, ei muu, peab nõnda riivatud saama.

Selline oleks norm. Siin kõneks sattunud biitli- raamat aga sobib märkima erandit — totaalselt illustratsioonivaba ning sellisena paratamatult lugemist nõudvat. Mida selline kohustus biitlitega seoses tähendada võiks? Kas ehk mõnd Paul McCartney kontsertkolmik-LP mõdotu luupainajat, mis mu ajus veel nüüdki protestivat mullistust sünnitab?

Tuleb tunnistada, et lugeda on seda raamatut tõesti raske. Raskem, kui ma lootsin, ning päris kindlasti raskem, kui Markku Koski raamat seda tegelikult on. Niipalju siis tõlkest, ja jäägu see teema nüüd sinnapaika (chkki salamisi tahaksin siiski teada, mis asi on «viitetööstus» või miks on Marshall McLuhan ühtäkki just nimelt «medium-filosoofiks» ristitud). Sooviksin lihtsalt tülikad miinused lõppresultaadist võimalikult kiiresti maha lahutada, et õelda ära peamine: sel raamatul on rõõmustavalt teistsugune ilme kui meie kohalikul nostalgiaterroril.

Selgub, et Koski on pretensioonikas, haarab kaugele, kergitab küsi musi, vastab neile ja ei vasta neile hoopiski. Igatahes ei nõua ta, et me peaksime biitleid — ja rocki üldse — armastama üksi sellepärast, et tema oma mõttelaiskusega neist üle kasvada ei viitsi. Koski ei varja mõistagi oma fanatismi, ent ka oma paratamatut distantsi mitte. Ta pole ju kuidagi *insider*. Oma raamatu on Koski eemalseisjana kokku tajunud — kuulanud, vaadanud, lugenud ja uuesti lugenud. Tõelise provintslasena saab ta alustada alles siis, kui müüdi piirjooned juba paigas ning biitlid ise omajagu literatuursed ja paberlikud. Ning tõelise provintslasena oskan ma taolise autoripositsiooni celiseid hinnata — ei mingeid fakti ja fiktsiooni vahekorra probleeme. Ta naudib seda, et tal on tegevusruumi, ning mina koos temaga.

Kui pisut juba loetud ja selgeks saanud, et seda kõige halvemat enam kuidagi karta ei maksa, tulevad uued ja mõneti «saatuslikumad» hirmud. Näiteks küsimus — mis oleks see celdus, et biitlitest üldse maksab raamatut kirjutada? Nüüd tuleks kujuteldaval huvitundjal ära kuulata hulk tüüpvastuseid. Osa neist kõneleb statistika keeles — «nõnda palju», «nõnda kaua». Biitlid teatavasti on ju mõõdetavad: kuulajate arv, plaatide läbimüük, *cover*-versioonide hulk, sajad neist mõjustatud bändid... Ühesõnaga, kõlab resümee, neid on võimatu vältida. Teine loogika on rafineeritum — see kõneleb

biitlite ajatust kvaliteedist, erilisest loomisvõimest, kõrgemast kunstitunnetusest. Nagu Bach, nagu Mozart... Isegi veel enne, kui 80ndad hulga kunagisi suursi mineviku tegusatest taustsüsteemidest eemaldasid, olid biitlid oma jõulisest kontekstist mingisse monokromaatilisse igavikku sulatatud. See kõik tehtud, jäi järele tõesti vähe lahtikirjutamisväärselt.

«Olen olnud tahtlikult võimalikult «ebapäha»,» kirjutab Koski, ilmselt mõistes, mis tal teha tuleb — leida biitlitele kontekst, panna nad resoneerima ja tähendama, siduda nad uuesti rockimaailma alateadvuse taustsüsteemidega. Olles ülevoolav ja kõrgeleennuline ning järgides rockžurnalisti tulusamaid seaduspärasusi, vöidab ta hulga väikesi, kuid põhimõttelise tähtsusega lahinguid. Ta ei soovi oma kirglikke väljamõeldisi pelgalt tavasotsioloogia põhjuse-tagajärje-mudelile taandada. Koski raamatus valitseb arengu üle too mitmekihiline *Zeitgeist*, kuhu biitlid sisenevad, mida kommenteerivad ning millest uueks sammuks valmistudes lahkuvad. Nõnda antakse neljale liiverpoollasele tagasi nende kõnevõime ja -võimsus. Ja mõistagi ei räägi nad nüüd ainult oma kaasaegse maailmaga, vaid ka mineviku (*music-hall* jpm) ja tulevikuga (kas või näiteks punk). Konkreetseid ajalooliseid isikuid siin raamatus kogunevad mingiks «Sgt. Pepper»-LP originaalümbrist meenutavaks inimsu- maks ning oma mõistusepärasest genealoogiast ilma jäetud ideekatkendid hõljuvad ja pörkuvad esmapilgul üsna omasoodu ja meelevaldselt.

See pilt on ilus, ja biitlid olen ma juba peaaegu et unustanud. Kuid Koski ei loo ainult pociasiat, vaid ka süsteemi. Ja nõnda siis paneb ta meid märkama, et kõikide väljapakutud kujundite, ajahetkede, isikute ja ideede formaalseks ühisnimetajaks on nendetarbitavus, konkreetseks tarbitavaks ühikuks aga ansambel «The Beatles». Neist saab mingi võlutoime ja supersisaldusega kaup. Ning Koski enese jaoks on ta lihtsalt rakendusliku tähendusega — sel moel stabiliseeritakse ja korrastatakse rockiajalugu, vormitakse sellest tormiliste kõrghetkede rütmiline vaheldumine. Rockimineviku teise või kolmanda tasandi tippni mesid sobib tunnustada nende laulude, plaatide ja kontsertide puhtemotsionaalse toime pärast. Biitlite-taolised fenomenid on midagi teistsugust — neile omistatakse võime representeerida maailma endi ümber. Kui olin kusagil raamatu keskpaigas sellise järelduseni jõudnud, tuli tahtmine kohe oma teise-kolmanda tasandi rocki juurde tagasi pöörduda ja kuulata näiteks «Velvet Underground'i» või «Stooges'it» — kui vaid biitlite kaasaegseid nimetada. Raamat hakkas mulle

selgeks saama ning mina temast tasapisi «maha jääma». Koski oli biitlid oma eesmärkidele allutanud ning nüüd võis juba aimata, et ta suudab nende kaudu kommenteerida mida ja kuidas tahes. Või pagan teab, ehk ei ole Koski oma universaalsuspüüetes tegelikult ise üldse osaline? Võib-olla on hoopis tema see allutatu? Selle viimase oletuse tarbeks leidub tõendeid küll. Omaaegne eliitkriitik Nik Cohn on leidnud biitlitele niisuguse pikema määratluse: «Ent kõigele vaatamata ei ole ma kindel, et nad popmuusikale kasuks tulid. Aiman juba lugeja meelepaha, kuid ärge siiski kiirustage mind hukka mõistma. Jah, on tõsi, et biitlid teevad head muusikat, kuid õelge, millal on popmuusikal hea muusikaga midagigi pistmist olnud? Tal pole ju oma mõtlemist. Ta haarab moodsaid suundumusi ja meeleolusid, noorte harrastusi, ning külmutab need kujunditeks. Ta on loonud gigantseid karikatuure kirklikkusest, vägivallast, romantilisest armastusest ja mässust ning need karikatuurid on meie ajastu kõige täpsemad ja jõulisemad väljamõeldised (. . .). Kogu asi on selles, et ilma popmuusika labasuseta, ilma tema võltshiilguse ja müütideta kaotavad nad oma võlujõu ning muutuvad samasugusteks tavalisteks inimesteks nagu teisedki.»

Ütlen siit kohe edasi oma salasoovi, mis raamat minus tekib: et Koski raamatubiitlid oleksid vähem rocki muule maailmale (ja vastupidi) vahendavad kultuurisangarid ning rohkem lihtsalt popstaarid. Popmaailm tolles Cohni tähenduses jõuab meieni aga harva. Ja sellega pole biitlid minu arvates seotud mitte kui 60ndate kõikvõimsad muusikaloojad, vaid hoopis kui tasakaalutud muusikatar-

bijad 50ndatest. Ja nad on peaaegu et ainsad meelde jäävad fännikujud kogu selles loos. Nemas, ja muidugi ka püstolikangelane Mark Chapman. Biitlid võisid ju mõndagi enda ümber aimata ja veel enam osata, kuid lõpptulemusena paneb Koski nad mõjuma ajastule, kuid mitte reaalistele lihast-luust fännidele. Muidugi kaitseb Koski oma optimismi «aktiivse tarbija» osas (lk 155), kuid raamatust endast tulvab vastu siiski vaid biitlomaania labasemaid kujundeid — kiljuv tüdrukutemass ja muu seesugune.

Loomulikult ei huvita mind mitte üksikute fännide kunstipärased portreed, vaid popfanatismiga kaasas käivad dünaamilised võimalused — ära kasutada, tüdineda, hüljata. . . Ühesõnaga, nood kapi riissed maailmad, millesse biitlid küll ehk tunginud on, ent mida vallutada ometi suutnud ei ole. Koski sõnavaras küll leidub midagi päästvat, mis lubab tal sellest probleemist mugavalt mööda vaadata — ikka seesama müütiline «ühtsus». «Kuuekümmendad,» kirjutab ta, «olid kui üks suur rokkiv kongress» (lk 175). Ja biitlid, järeldan ma siit, ei kesta omas jumalikus suuruses mitte meie soovide ja vajaduste tahtel, vaid lihtsalt paratamatu mälestusena tollest «ühtsuseajastust». Biitlid on seega midagi rockmuusika krambi või narkoosi taolist.

Küllap ka Koski esituses. See on põhjus, miks tema teravmeelsed tekstianalüüsid pikapeale enam ei toimi ning miks kirklik kontekstiloome isegi koormavaks muutub. Ei üks ega teine pole «vale», kaugel sellest. Asi on nende varjatud sõnumis ja see ütleb, et tuleb jätta oma fänniihalused, rebida end lahti popkultuuri lärmakast argitoimest. Et ainult nõnda võib märgata, kuivõrd biitlid seal kusagil olemas on. Võib ju küll, aga ma ei taha ometi.

KALEIDOSKOOP

JÜRI TALVET

WLT 1991 — Ivariga ja Ivarita

«Maailmal ei ole käepidemeid, et inimene saaks ta selga tõsta ja ära minnes kaasa viia» — selle kreeka mõttetarkusega lõpetab ajakirja «World Literature Today» viies toimetaja, eestlane **IVAR IVASK** oma lahkumiskõne (WLT 1991, sügis), andes oma elutöö rikka vilja — 24 aastat ja 96 ajakirjanumbrit avatust kogu maailmale ja armastust kõigi rahvaste kirjandusloomingu vastu — hooldamiseks ja arendamiseks edasi teistele.

Nüüd on ta ise, Oklahoma ülikooli professor *emeritus* ja «World Literature Today» toimetaja *emeritus*, tõmbunud oma «Balti eleeegiate» esimese, paljudesse keeltesse tõlgitud tsükli sünnipaika Iirimaale, et seal juba täielikult pühenduda oma südamete peakutsumusele — luulele ja kunstile.

Baltikumini moodsast kirjandusest jõuti tema toimetamisajal retsenseerida 853 teost (eesti kirjandusest 316), ilmus Balti kirjanduste erinumber («Books Abroad» 1973, sügis) ja baltlaste 37 pikemat käsitlust oma kodumaise materjali põhjal. Rohkem kui ühegi teise suurkeelse väljaande kaudu küündis Balti kirjandus seal, «Books Abroad'i»/«World Literature Today» veergudel — aina tänu Ivarile! — maailmalise publiku ette.

Kodumaale jõudis Ivari erruminek ootamatu ja vaiksegi teatena mullu kesk vabaduse saabumise vaimustusi-segadusi. Oleme praegu liiga haaratud-hõivatud lähedasest, et kaugemaid silmapiire näha. Kui aga ümbruse tormid vaibuvad, siis olgu meie kohus mõelda ka sellele, kuidas tänada neid, kes meie rahvale kõrgemaid vaatevälju on visandanud.

Miski pole igavene, ja võib oletada, et koos Ivari lahkumisega saab ümber ka eesti kirjanduse hiilgeaeg WLT-s. Pole küll kahtlust, et Ivari mantlipärija küproslane **DJELAL KADIR** —

kauaaegne USA Purdue ülikooli kirjandusõppejõud, kelle põhitööd on eelmine sajandite hispaania-, portugali- ja ingliskeelse kirjanduse alalt — ajakirja avarat, europotsentristmist hoiduvat joont jätkab. Kuid ikkagi: enam ei ole seal oma püsiva kohaloluga, iga ajakirjanumbrit sissejuhatavate esseedega, oma reisirjadega ja kujundusega Ivarit, ja ei tea, kui kauaks jätkub jõudu ka sel siiski üsna ahtakesel väliseesti kirjanduskriitikuteringil, kes seni eesti kirjanduse pöögeldamise eest ennast-salgavalt (ja muuseas honorarilt) on hea seisnud.

Sissejuhatus on tehtud, meile ette antud väljastpoolt, nüüd tuleb midagi lõpuks teha ka meil endil. Ma ei mõtle niivõrd seda, et kodueesti kriitikud päevapealt võimeliseks muutuksid inglise keeles miniretsensioone kirjutama nii elegantselt kui Jüri Kurman või kirjandusteaduslikult nii haritult kui Tiina Kirss. (Muidugi oleks tore, kui nad end tasapidi selleni arendaksid.) Pigem tuleks nüüd kirjanduses eneses näidata end sissejuhatust väärivana, luua uusi teoseid, mis laiema maailma tähelepanu köidaksid. (Kanaleid on ju tekkinud muidki, ja kui üks teos on ikka tõeliselt hea, ei jää ta eales üksnes oma rahvuse ja keele piiridesse.)

Kuigi alates 1991. aasta süvenumbrist ei saada WLT-d enam Ivar Ivaski harjumuspärane nimi, kannab siiski kogu aastakäik tema käekirja ja vaimu. Avanumbri (talv) *miscellanea*'s moodustavad taas kaaluka osa **LÄHIS-IDA** kirjandused. Tegelikult ei olegi asi nähtavasti Ivari järglase käekirja oletamises. Ajakirja üldsuund ei saa teistsugune olla, sest «kolmas maailm» tõestab järjest rohkem oma kõrget kirjanduslikku kvaliteeti (mille kinnituseks omakorda on väga arvukad tõlked neist kirjandustest suurtesse keeltesse). Nõukogude kultuuripoliitikat võime õigusega siunata, selles oli silmakirjalikkust ja kuritahtlikkust. Loosungite taga varjusid tihti teistsugused, tumedamad kaugsihid. Kuid loosung oli siiski maailma ette viidud — loosung maailma rahvaste vabadusvõitluse õilsusest, arengumaade kultuuride tähtsusest jne —,

ja vähemalt avalikult ei saanud sellele lisatingimusi seada. Sel viisil ideoloogiliselt suunatud tõlkeprotsess tõi meile loomulikult mõndagi nõrka ja teisejärgulist, kuid ärgem unustagem, et sinnasamama «kolmandasse maailma» jäid ka näiteks ladinameerika noored kirjanikud, kes praeguseks Lääne enda hinnangul kuuluvad moodsa kirjanduse «esimesse maailma». Nii et kõik on üsna suhteline.

Mis maailmakirjanduse praegust seisu puudutab, siis kaldun küll arvama, et eelarvamused Aasia ja Aafrika kirjanduste vastu, mis meil visalt püsivad, on ajast-arust. Oht maailmakirjanduse protsessist eemale, kolklusse jääda, ei varitse praegu nii võrd selles, kas me prantsuse või inglise kirjandusest veel midagi juurde saame või ei, vaid selles, kui me jätkuvalt mitte midagi ei tõlgi ega tea näiteks arabi keelsetest kirjandustest, India ja Hiina paljude rahvaste kirjandusest jne. Ja nüüd ei ole abiks ka enam nõukogulikke kas või poolsilmakirjalikke loosungeid.

Sama talvenumber teeb juttu tänapäeva kirjanduse «esimese maailma» mehe kolumbialase **GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZE** viimasest kahest romaanist: «Armastus koolera ajal» (*El amor en los tiempos del cólera*, 1985) ja «Kindral oma labüridis» (*El general en su laberinto*, 1989). Neid ei ole saatnud nii üksmeelne ülistushüüd kui «Sadat aastat üksildust» või novelle, ja ka arutlus WLT-s kõlab ebalevamalt. Pärast kuuluse toonud suurromaan ja juba omandatud stiile näib García Márquez hiljem otsekuu esitavat varasema terviku üksikuid fragmente, neid, tõsi küll, lihvides ja laiendades. Seda, et ta erinevaid väljendus- ja tunnetuslaade meisterlikult valdab, tõendavad kaks viimast romaani veel kord. «Armastus koolera ajal» ülistab armastust teispool koolerat ja vanadust, muuseas väga maist armastust, ürgallikat, millest armastuse kõik muud varjundid algavad. «Kindral oma labüridis», Ladina-Ameerika suure vabastaja Simón Bolívari demütiseeritult inimlik (ja muuseas päris proosaline, ilma garcímárquezliku hüperboolita ja koguni huumorita) lugu võib kergesti peita endas viite meie aja paljude ideaalide kokkuvarisemisele. Oletan, et

«Armastus koolera ajal» võiks kaasaclamist leida siin Eestiski (lõpuks on koolera ülekantav ruumis), Bolívari loo masendav moraal ei lisaks aga küllap midagi erilist sellele kogemusele, mida me iga päev, just praegu ja siin, läbi elame. LRI hiljutise eestinduse, «Merehädalise jutustuse» kohta oligi kuulda väikest nurinat. Olen nõus, ka mina ei oleks seda tõlkimiseks soovitanud. Mõnikord me otsekuu ei taju oma võimalusi ja piire, pillame seal, kus eriti tuleks kokku hoida. Suured maad võivad endale lubada kõike tõlkida, Läänes tõlgitakse nii, et olgu ükskõik mis teos, peasi kui autor on kuulus. Väikese rahva imperatiiv: valida ja veel kord valida. Siis tuleb kultuur ja tuleb armastus.

Kevadnumber refereerib **ALVIN KERNANI** esseeraamatut «Kirjanduse surm» (*The Death of Literature*, New Haven, 1990). Retsensent vaidleb autorile vastu: massikultuurist, tasandumisest ja muudest pahedest hoolimata pole kirjandus veel sugugi surnud. Ja tõesti, pigem vastupidi: aastal 1990 on itaallanna **MARIA LUISA SPAZIANI** maha saanud prantsuse kangelanna Jeanne d'Arci loo uusversiooniga, mitte lihtsalt jutustusega, vaid tervelt 14 tuhat värssi pika poemiga, olles vist samas üldse esimene daam, kes seni meeste (Voltaire, Schiller, Shaw jt) privileegi olnud ainest puudutab (vt WLT, talv). Vormis võtab autor eeskujuks Ariosto: poem on oktaavides, tõsi küll, meie sajandile sobivamalt blankvärsis.

NAISTE aktiveerumine kirjanduses näib olevat XX sajandi kultuuri olulisimaid märke. See pole ka mingi ime, sest filoloogiatudengid on enamikus maades kõikjal noored daamid, ka õppejõudude seas hakkab jämedam ots ikka enam naiste kätte minema. XX sajandi kirjanikud — erinevalt varasemast — tulevad aga peaaegu eranditult ülikoolidest. Niisiis siingi avaldub täiel määral XX sajandi kultuuri üldine tasandumistendents.

Ka WLT 1991. aasta kõigest neljast numbrist leiame külluslikult teateid naiskirjandusest, olgu Hiinast, Araabiamaadest, Lõuna-Aafrikast või mujalt. (Kes teab, ehk ei tõuganudki lõuna-aafrikanale Nadine Gordimerile Nobeli preemiat andma niivõrd tema teosed — milles veel preemia

eelõhtul kunstilist lünklikkust leiti (vt kevadnum-ber) — kuivõrd tema mõjuka soosijanna, muuhul-gas ka Neustadti preemia žüriis olnud Susan Son-tagi arvamused?) Saame teada, et Indiana ülikooli väljaandel on ilmunud mahukas antoloogia araa-bia naiskirjanike tekste (*Opening the Gates*, 1990), New Yorgis samasugune kogumik India kirjanaiste omi (*Women Writing in India*, 1991; alates 600. aastast eKr), et soome poetesside suu-rem esindus astub ingliskeelse lugeja ette (Kirsti Simonsuuri koostatuna ja õige ligimeelitava peal-kirjaga: «Võluvad loomad» — *Enchanting Beasts*, London, 1990), et Indias on (lõpuks ometi!) välja ilmunud esimene lesbiline kirjutav daam (Suniti Namjoshi) ja et moodsa Jaapani juhtivaid kaunist soost kirjanikke Taeko Kono, Agutagawa preemia ja *Prix Femina* omanik, lõbustab oma viimases ro-maanis ennast (ja lugejat?) kirjeldustega sade'i-li-ke seksuaalriituste kohaldamisest nelja-aastastele poeglastele.

Kirjutavate naiste eneseteadvuse ja osatähtsuse kasv on seaduspärane. Kuid igasugune ülepingu-tatud moe järgi jooksmine muutub pisut koomili-seks. Kui nüüd aina ridamisi ilmub «*feminist wri-ting*'u» lugemikke, monograafiaid, artiklikogusid, dissertatsioone, vahest koguni õpikuid (muide, Tiina Kirss WLT kevadnumbri ülevaates leiab *fe-minist writing*'u idukesi ka noorte eesti daamide kirjatükkides «Vikerkaares»), siis tuleb vägisi peale sama tunne, kui loed möödunud sajandi USA kirjanduslugu: pärast Beecher Stowe'i lai-neid lõõnud «Onu Tomi onnikest» puhkes seal lausa sõda orjusevastaste (abolitsionistlike) ja or-just pooldavate kirjanike vahel. Mis oleks, kui nüüd algataks uue moe: maskulinistliku (ehk his-paaniapäraselt matsistliku ja eesti päraselt matsist-liku) kirjanduse (ja selle teooria), mis oleks niisiis *masculine writing*, *literatura machista*, ehtne mat-sikirjandus — ilma naisteta, kui tahes hästi nood ka ei kirjutaks!

Sisuliselt ei tähenda *feminist writing*'u segre-geerimine muust kirjandusest midagi muud kui kirjanduse suhteliselt teisejärgulise, teemafaktori

ületähtsustamist. Näib, et kesk tänapäeva Lääne ühiskonna ühtlast ainelist õdu tasandub ka tead-vus: ei ole enam midagi tõsisemat uurida (õigemi-ni, puudub see eksistentsiaalne tõke, mida loo-ming paratamatult vajab), nii otsitakse iga hinna eest intellektuaalset mänguruumi aina mõttetuma-tes valdkondades, olgu siis selleks seesama *femi-nist writing* või spekulatsioon humanismi ja val-gustuse vastandlikkustest.

Õnneks kostab ka naiste endi poolt arukamaid hääli. WLT-s refereeritakse puertoriiko kirjandus-teadlase ROSARIO FERRÉ vaimuka pealkirja-ga raamatut *El coloquio de las perras* (1990) — Cervantese jutustuste tsükkel kandis nimelt tiitlit *El coloquio de los perros*, «Koerte kõnelus», nõn-da siis tuleks Ferré teost nimetada: «Emakoerte kõnelus». Ta järeldab just seda, mida mina ees-pool: kirjanduse olemuse määrab tema esteetiline kvaliteet; nii nagu ei ole õigustust naiste eemale-hoidmisele vaimuelust (mida varasemate sajandi-te ühiskonnad ju Lääneski tõepoolest praktiseeri-sid), ei ole mõtet teoorial, mille ainus olemuslik lähtekoht on sooline apartheid.

WLT suve- ja sügisnumber on temaatilised: keskendatud vastavalt hiina kirjandusele ja argen-tiina kuulsuse Manuel Puigi loomingule. Suurtest kirjandustest tundub IIIINA olevat kõige tradit-sioonilisem, lesbilisi ja Sade'i-kumardajaid sealsest kirjandusest küll veel otsida ei ole. Pere-stroika algusaasta'il oli muide siin Eestiski võima-lik tellida heakvaliteedilist ajakirja «Chinese Lite-rature», nüüd on see lõpetatud, nii nagu on kurvalt kokku kuivanud kogu meie raamatuvahetus maailmaga. Meie valitsejatele on raske selgeks teha, et eesti kultuuri isolcerimine käsikäes maise äri soosimisega ei tähenda midagi muud kui rah-vuse lõppu.

Varalahkunud MANUEL PUIG (1932—1990) ei jõudnud küll kirjutada rohkem kui kahek-sa romaani ja mõned näidendid, kuid need said pal-jutõlgituiks ja -diskuteerituiks — nii seetõttu, et Puig oli Ladina-Ameerikas vähesed, kes pöördus otseselt pühhoanalüütilise laadi poole (ühtlasi taaselustades juba Cervantese-aegadest tuntud

hispaaniakeelse dialoogromaani), lisaks rõhutas ta oma teostes moodsale publikule «pealeminevat» heteroseksuaalsuse kontseptsiooni. WLT Puig-number (Puigile oli pühendatud ka viimane Puterbaugh' konverents) esitab terve hulga varem ilmumata materjale (sealhulgas pikema intervjuu Puigiga).

Kirjandus ei ole surnud. Kirjutavad edasi esperantokeelsed luuletajad, inglise keele ülemaailmsest imperialismist hoolimata jätkub seegi, nagu on tabavalt öelnud meie Ain Kaalep, vabamüürlik idealism. «Surnust» on ärganud koguni mõni kunagine «noor vihane mees», nagu inglane Alan Sillitoe (romaan *Last Loves*, London 1990). Üldmainitud itaallanna Spazianiiga sarnaselt kirjutatakse «mammutlikke» värssteoseid ka põhjapoolsemates regioonides (taanlase Klaus Hoecki Loomise loo uusvariant «Heptameron», Kopenhagen 1989). Kirjutatakse kõigest — elu lõpututest ebaõiglustest, massikultuuri masendusest ja muust — hoolimata. Kirjutatakse ka siis, kui õiglast tunnustust õigel ajal ei saabugi. Kevadnumbri nekroloog (kirjanduse 1990. aasta kaotuste kohta) tuletab meelde, kui paljud kuulsused vanaduses unustatakse (ikka aina uusima, «viimase moe» järele ahmides, nii poliitilise konjunktuuri kui ka massikultuuri lõa otsas), kuni nad vaikselt kaovad: Nobelita rändasid tol aastal igavikumaile Alberto Moravia, Friedrich Dürrenmatt, Lawrence Durrell, Nobelliga läks Patrick White — kuid lõpuks, mis vahet see a l sellel on?

WLT kevadise, Ivari lahkumisega sobivalt kooskõlalise **IDA-EUROOPA** numbri avab muide eesti noore andeka kirjandusuuriija **TIINA KIRSI** hõlmav ülevaade siinsetest vabanemiseelsetest (meele)oludest: *Circumnavigation and Transplantation: Reflections on Estonian Literature and Revolution*. Väga ilus essee (lootkem, et avaldatakse ka Eestis ja eesti keeles), ainult, et jah: see «revolutsioon», nüüdsest taas vabast Eestist vaadatuna, kõlab juba tsipake groteskselt. Isegi osal vaimuinimestest, võimumeestest rääkimata, on revolutsioonidele ürgvajalikku idealismi välja vahetamas maisele õdule sihitud pragmatism (st

varasemat loosungit «Edasi humansema ühiskonna poole!» asendab üleskutse: «Igaüks ainult Iseenda eest, edasi Suure Kõhu poole!»).

Tegelikult polegi see vist midagi muud kui pöördumine sümboli juurest tagasi literaarsuse juurde (veel üks pragmatismi aspekt): sõna-sõnalt tähendab «revolutsioon» ju «(ümber)pöoret», ja kuna inimene (inimkond) bioloogilisest olust tingituna loomulikult liigub vaid edasi, siis ennast ümber pöörata ei saa ta kusagile mujale kui vaid tagasi.

Tiina Kirss kirjutab kenasti ja teraselt, kodu-Eestile kõiges head soovides ja kaasa elades, siinsetest intriigidest ja pisikiusudest üle olles, kirjutab vajalikult — sest nagu sügisnumbris Jaan Kaplinski ja Johannes Salminenil kõneluste rootsikeelset väljaannet arvustades märgib G. D. Schoofield, ei ole Ida-Euroopas ükski piirkond Läänele nii tundmatu kui Baltikum. Vabanemise kõrgel laincharjal kerkisime viivuks tähelepanu keskmesse, aga mida enam tüürime nüüd «normaalse Lääne eluviisi» poole, seda silmapaistmatumaks taas taandume. Veel kord: kui me tahame silma paista — ja väikerahval, kes muidu, niisama, oma kehaga, silma paista ei saa, on see tahtmine loomulik tung, ja võib teda ka kaitsta —, siis seda saame oma vaimuga, oma kultuuriga — üksnes eneseületuse teel.

Moodsa tarbimismaailma loiduse torkimiseks läheb vaja ka teatud teravust. Kui Tiina Kirss loetleb pikalt üles meie varakult hingusele läinud «Wellesto» liikmeid, siis ei ütle need Lääne lugejale rohkem, kui ütleks meile terve plejaad serbia või hiina kirjanikke. Küll aga tekitanuks seoseid näiteks Jüri Lotman (kes oma loominguga ja vaimuga on rohkem eesti kodanik kui mõnigi eestlane) ja võiks tasapisi tekitada Jaan Kross (keda Tiina Kirss mõistagi ka mainib ja kellest on WLT tagakaanel pilt).

See tähendab, vaja oleks akent, majakat. Muidugi loodame kõik, et Jaan Kross Nobeli kord saab. Läinud aastal, kui vabanesid korraka kõik kolm Balti saatusekaaslast, võinuks ühe erilise esiletõstmise teisi riivata. Nüüd, juba väikese va-

hema tagant, peaks olema võimalik suurem objektiivsus, esteetilise kvaliteedi kui peateguri juurde naasmine. Kuid reaalselt: kuigi Krossi viimasel ajal Läänes tõlgitakse, palju enam tõlgitakse seal ja näiteks tšehh Kunderat, rumeenlast Maneat ja albaanlast Kadaret, ja ka Rumeenia ja Albaania ootavad pikisilmi oma esimest Nobeli.

Kui aga kodumaal praegune arengutendents jätkub — kultuuri alahindamine, arusaama juurutamine kultuuri «ülalpeetavusest» jne —, siis varsti pole tõesti võib-olla muud teed väljapaistmiseks kui individuaalne ja teise keele kui emakeele kaudu. WLT kevadnumbri rootsi-seksiioonis **MAARJA TALGRE** raamatut *Leo: Ett estniskt öde* (Stokholm, 1990) retsenseerides mainib Jaan Puhvel teisigi eesti «teise põlvkonna» pagulasi, kes uuemasse rootsi kirjandusse oma märgi on jätanud: Enel Melberg, Mare Kandre, Sirje Kaerma. Seega siis juba celkõige rootsi kirjandusse. Võib-olla ootab sama tee taastatud Eesti Vabariigi «teise» või «kolmanda põlvkonna» haritlasi; teadusartikleid inglise keeles juba kirjutatakse, siis läheb inglise keelele üle ka kirjandus. Oleme maailmale korrapealt «kättesaadavad», meid hakatakse tõlkima, hakkame «inimese kombel» teenima ja elama jne. (Ja tõsiasi on: viimase aastakümne enimtõlgitud luuletükk eestlasest luuletajalt on Ivar Ivaski ingliskeelne *Baltic Elegies*.) Ma mõtlen endagi peale: narrusest ma olen vaeva näinud kõigi nende eestikeelsete tõlgetega ja eessõnade-järeلسõnadega, kui algusest peale oleksin võinud siirduda täielikult hispaania keelele. Sel juhul võinuksin hoopis vähem pettuma panna Jüri Allikut: minu välismaal ilmunud artiklite hulk võinuks mitmekordselt suurem olla, võiks olla «kõrgelt koteeritud» rahvusvahelisel teadusskaalal. Võiks hispaanlane olla. . .

MARIANNE VOGEL

Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist. Mai—juuni

Suvi on peaaegu käes. Kõik Leideni kõrtsid on umistanud kõnniteed laudade ja toolidega ja tudengid ei söö õhtust enam oma umbses toas, vaid karnali kaldal maja ees. Mõnel seisab sohvagi väljas. Ka televisioon näitab pisut kergemat suveprogrammi. Aga enamik suvisid kultuurisündmusi toimub niikuinii väljaspool televisiooni.

Nüüd alustuseks vastused kahele küsimusele. Esiteks: missugune kirjanik võitis 12. mail *AKO kirjanduspreemia* (vt aprilli-mai kultuurikirja)? Ajakirjakontserni *AKO* preemia on 50 000 kuldnat. Nii nagu paljud põhjaliku diskussiooni järel televisioonis ja raadios lootsid, valiti välja Margriet de Moor oma romaaniga *Eerst grijs dan wit dan blauw* («Esmalt hall, siis valge, siis sinine»). Lõbus küll, aga tol tagasihoidlikul daamil polnud auhinna kätteandmisel midagi sügavamõttelist öelda ja ta igatses silmnähtavalt rahu ja oma kirjutuslaua järele.

Teiseks: kuidas möödus dirigent Geert van Tijn *Korenslag*, veretu «koorilahing» (vt märtsi-aprilli kirja)? Ta kavatses ju 16. mail Amsterdami olümpiastaadionil 80 000 koorilauljaga kogu Amsterdami värisema panna ja Guinnessi rekordite raamatusse jõuda. Van Tijn, kes kavandas vaimus anarhistlikku *happeningi*, ei saanud aga loodetud lauljate hulka kokku. Sponsorite otsimine, koosolekud ja raamatupidamine osutusid liiga raskeks. Kokku tulnud 15tuhandeline koor laulis siiski idapoolses ülikoolilinnas Nijmegenis. Van Tijn: «Kee-ruline organiseerimistöõ võõrandas mind mu enese vaimusünnitistest. Salajas olen ma natuke rõõmuski, et *Korenslag* ebaõnnestus.»

Praegu on tähtsaim kultuurisündmus *Hollandi festival*, mis toimub 45. korda Amsterdamis. Festival kestab 1.—30. juunini, igal õhtul toimub erinevais paigus kaks kuni viis etendust: kontserdid, balletid, ooperid ja sõnalavastused. Võib vaadata praegu juba unustatud saksa komponisti Franz Schrekeri ooperit, iisraeli trupi mängitud *Hamletit* või osaleda festivalikohvikus intervjuudel ja loen-

gutel. Valisin ühel õhtul *Nederlands Dans Theater*'i balleti meie esmaklassilise Hans van Maneni koreograafiaga. Tantsunumbrid, kostüümid ja orkester olid tõesti kaasakiskuvad.

24.—28. juunini võis Amsterdams käia rahvusvahelisel feministlike raamatute messil *International Feminist Bookfair*. Mess toimub 1984. a saadik igal aastal. Mitusada kirjustust 30 riigist esitab naiskirjanike teoseid. Paljud autoridki viibivad messil, et oma töid esitada, nende üle vaielda, neid signeerida. Kuulsatest nimedest Germaine Greer, Marilyn French ja ka Shere Hite, kelle ebatavalist raamatut *On male sexuality* (1981) tahaksin ma väga soojalt soovitada niihästi naistele kui ka meestele.

Hollandi režissöör *Frans Weisz* on filminud Simon Westdijki romaani *Op afbetaling* («Järeilmaksga»). Vestdijk, «mees, kes kiiremini kirjutas, kui Jumal lugeda suudab», kuulub selle sajandi parimate hollandi kirjanike hulka. Weiszi filmi näidati kolmeosalisena juba televisioonis, hiljem tehakse sellest lühem kinovariant. Film on viiekümnendates aastates abielupaarist: mees karistab oma naist, kuna see on talle truudust murdnud. Nende ängistavatele, sadomasohhistlike joontega suhetele tuleb ka sellekohane lõpp. See on film tõsise, peaaegu kalvinistlikult raskepärase maitsega inimestele.

Kõrvuti Vestdijki filmiga oli mai lõpus kavas ka palju rõõmsam fantastiline dokumentaalfilm *Maarten Biesheuvelist* (s 1940), meie parimast lühijutukirjanikust. Biesheuvel, kes koos oma naise Eva ja 12 tänavalt korjatud kassiga elab oma Leideni kodus *Sunny Home*, põeb ravimatut maniaakaal-depressiivset psühhoosi. Tema jutustab oma hirmudest, igatsusest usu, mõistuse ja korra järele ja ka mitmesugustest otse uskumatutest juhtumistest, mida ta on oma imestavate sõprade kinnituses nagu magnetiga näib ligi tõmbavat. Dokumentaalfilm *De angstkunstenaar* («Hirmukunstnik») näitab häbenevat Biesheuvelit läbivaatusel psühhiaatriakliinikus, külaskäigul ravilas elava venna juurde, kodus valjul häälel Schubertit laulmas ja pirsarsilmil ütlemas: «Ma armastan Evat nii väga!» Põhjalik, koomiline ja õrn portree.

Kultuuri- ja kirjandusteemalised telesaated on selleks hooajaks lõppenud. Parim neist oli ilmsel-

gesti kirjanik *Adriaan van Disi* programm. Kaks korda kuus pühapäeva õhtuti intervjueris ta kolme kodu- või välismaist kirjandus-, kultuuri- või poliitikaalase teose autorit. Erakordne saavutus oli ta tunniajaline vestlus Salman Rushdiega, keda peetakse intervjuerijatele kättesaamatuks. Van Dis lobises oma vestluskaaslastega kord tõsiselt, kord naljatades, nii et ma vaatasin lausa suu lahti, kuidas see kõik tal õnnestus. Van Dis, kelle homoseksuaalsus on üldiselt teada (ma tean, et Eestis sel teemal veel avalikult ei räägita) on teinud oma saatesarja 1983. a alates. Nüüd pühendub ta esialgu jälle kirjutamisele.

6. juunil korraldati Dordrechi teatris *Nacht van de vrouwelijke stem* («Naishääle öö»). Kõrvuti AKO laureaadi Margriet de Mooriga esinesid paljud hollandikeelsed naiskirjanikud meie maalt ja Flandriast. Välismaalased imestavad, aga Flandrias, Belgia põhjaosas, räägitakse samuti hollandi keelt, kuigi lõunapoolse aktsendiga. Tuntuim flaaumi naisautor on praegu Monika van Paemel, kes samuti viibis Dordrechtis.

Augusti alguseni võib Hollandi Arhitektuuriinstituudis Rotterdams imetleda näitust arhitekt Morris Lapidusest *Happiness and delight*. Veel 1980. a 420-le New Yorgi arhitektile korraldatud ankeedi põhjal peeti seda nüüd 90aastast ameeriklast maailma tagant teiseks arhitektiks — halvim oli anketeeritute arvates natsiarhitekt Albert Speer. Lapidus alustas vaateakende kavandamisest ja on alates 1943. a ehitanud umbes kakssada meeletut ja võlvat hotelli. Vastaste arvates on tema stiil vulgaarne. Lapidus: ma ehitan templeid, kus valitseb *fun* ja *entertainment*. 80. aastate alguses hakkasid kolleegid Lapiduse ekstravagantsust juba hindama. Õnn, et ta ei surnud noorelt.

Lõpuks:

Maailmakuulus austraalia sopran *Joan Sutherland* sai mais Amsterdams Edisoni-eripremia kogu oma heliplaatidel salvestatud loomingu — 40 ooperi eest. Auhinna andis üle Pierre Audi, Hollandi ooperi kunstiline juht. 31. detsembril 1990 oli Sutherland «Nahkhiire» külalisetendusega Londonis Covent Gardenis oma 42aastase karjääri ametlikult lõpetanud.

Kõik 250 Hollandi avalikku raamatukogu olid pühapäeval, 17. mail erandlikult avatud, sest nad pühitsesid avaliku raamatukogu sajandat aastapäeva. Vanima Utrechti raamatukogu direktri korraldada suure peo muusika, nukuteatri, küllakutsutud kirjanike ja diskussioonidega.

Juunist augustini on kogukonnamuuseumis *Stedelijk Museum* Amsterdams näitus *Suur utopia*: vene 1915.—1932. a avangardi parimad tööd Ida ja Lääne kogudest. Kes tahab näha neid tänapäeval meistritöödeks peetavaid teoseid, peab juba esimesest päevast peale järjekorras seisma — selle detaili sügavama tähenduse üle tuleks rahulikult järele mõelda. Oma isiklikul soovil vesiroosidesse kasvunud kanali ääres, käes kann külma õlut.

Juuni-juuli

Pärast kahte kuud päikest on ilm nüüd vahelduv. Talupojad rõõmustavad vihma üle, enamik inimesi on niikuinii päikesepaistel välismaal ja need, kes ei puhka, naudivad tänavamuusika ja -teatriga suvefestivale ja külastavad suvelaatu, kus muuhulgas tutvustavad oma traditsioonilisi tööskusi puukingsepad, lambaniitjad, ketrajad, kangrud, klaasipuhujad jne. Ka minu elukohas Leidenis oli 9.—19. juulini linapidu (Leiden oli vanasti tähtis villa- ja linakeskus). Pühapäeval, 12 juulil, toimus keskaegne sööming ja igal õhtul esinesid kõrtside ees purjehiidest katuste all *live*-bändid. Siingi on mõnus oma suve veeta.

Samuti arvavad ilmselt ka turistid, sest praegu võib kõikjal näha inimesi, reisijuht käes, kanaleid (*grachten*) ja trepikujulisi katuseviile uurimas. Sama lugu on naaberlinnas Delftis. Seal pesitseb kesk samasuguseid kanaleid ja katuseviile 1650. a. asutatud *Porceleynse Fles* (Põrtselanpudel). See väike maailmakuulus ettevõtte vormib, maalib ja põletab oma delfti keraamikat tõepoolest ikka veel vana kombe järgi käsitsi. Kui üks jaapani turist kahe aasta eest tellis 15 000 jõulukellukest, tõusis paanika. See oli küll kümnendik aastateenistust ühe korraga, aga 150 töötajat pidid ka õhtuti hoolsasti ametis olema, et kõik õigeks ajaks valmis saaks. . . . Ja selgi suvel kuulen ma rahulolevaid teateid sellest, et jaapanlased pöörduvad koju tagasi hinnalis-

te sinivalgete vaaside, taldrikute ja muude nõudega.

Kuid mitte kõigil ei ole rahuloluks põhjust. Kultuuril on rasked ajad. Meie kultuuriminister Heidy d'Ancona avaldas selle aasta algul kultuuripoliitika kava aastateks 1993—1996, mis koosneb eelkõige kokkuluuimeetmetest, toetuste likvideerimistest ja kunstiasutuste tsentraliseerimisest. Et meie kandis alati virgalt ühiseid vastuaktsioone korraldatakse, asutasid kunstinimesed, kes olid mõistetavalt šokeeritud, protestigrupi *Kunstid 1992*, millega liitus 135 institutsiooni ja seltsi. Eelmine kultuuriminister jättis sisulised asjad spetsialistide hooleks ja küsis neilt nõu, d'Ancona otsustab meelsamini ise. Seda näitab ka tema armetu kultuuripoliitika-projekt.

28. augustist 6. septembrini peetakse Utrechti üheteistkümnendat korda vana muusika festivali — *Holland Festival Oude Muziek*. Seal domineerivad seekord hispaania ja portugali muusika 1600.—1750. aastaist, senegali, maroko, jaapani, mongoolia ja indoneesia muusika. Iga päev toimub viis kuni üheksa kontserti, esinejateks muusikud ja lauljad kodu- ja välismaalt. Programm paneb lausa suu vett jooksuma. Huuvtav, et nagu tänapäeval sageli, on paljude kontsertide sponsoriks mõni pank või lennukompanii. Tänu kultuuriministrile praktiseeritakse niisugust varianti lähiaastatel häda sunnil üha enam.

Uute kitsaste aegade näiteid leiab ka teatrilavaldelt. Praegu on kõik võrdlemisi rahulik, aga juba mõeldakse tulevikule: Rotterdams kavandatakse aastaiaks 1993—1996 nelja suurt ooperilavastust (Verdi *Nabucco*, Bizet' *Carmen*, Mozarti *Don Giovanni* ja Wagneri *Lendav Hollandlane*), mida ei subsideerita. Iga aasta alguses tuuakse lavale üks ooper, etendused on hiigelsuures Ahoy-hallis, mis mahutab 6000 pealtvaatajat ja mille lavaruum on 30 meetrit lai. Tänu sellisele suurejoonelisusele peaksid ooperid oma kulud ise tasa teenima. Ka piletid on tavalisest pisut kallimad: *Nabuccole* 55 ja 115 kuldna piires. Ma olen väga põnevil etenduste kvaliteedi suhtes.

Palju väiksema publiku ees musitseeriti rahvusvahelisel orlifestivalil Haarlemis. 118 professio-

naalset organisti 24 maalt näitasid 4.—28. juunini St. Bavo kiriku kuulsal orelil oma oskusi. 7.—9. juunini võis kaasa elada improvisatsioonivõistlusele etteantud teemadel. Järgmisel päeval oli kontsert, kus žürii liikmed ise mängisid improvisatsioone ja üht Bach'i suurt koraali. Žürii on alati neljaliikmeline: sel aastal kuulusid sinna Rupert Friedberger (Austria), Naji Hakim (Prantsusmaa), Oleg Jantsenko (SRÜ) ja Jan Jongepier (Holland).

Juuni lõpus võis Den Haagis esmakordselt külastada tähelepanuväärset erimesi *ERO 1992*. Üks reklaami- ja trükiettevõtte tahtis pisut lisa teenida, organiseerides erootikamesi, seega ei läinud raha seksi ja porno jaoks. Mind isiklikult huvitab just erootika, aga seni, kuni mehe ja naise seksuaalne ebavõrdsus on nii ilme (mõelge näiteks ainult meeste teatud erootilisi teleprogramme), ma pigem boikoteerin selliseid ettevõtmisi. Ma ei saa austatud eesti publikule seega kahjuks oma kogemuste põhjal midagi jutustada.

Uudis pisut vähem ilmalikust sfäärist: Prantsuse kultuuriminister on palunud kunstnik *Jan Dibbetsi* kavandada Blois' gooti katedraalile 47 tinaraamidest akent. 50aastane Dibbets on laialt tuntud fotokonstruktsioonide ja ruumiliste objektide autorina.

Hollandi kunstnikke võib leida ka Kasselis, ühel tuntumatest rahvusvahelistest moodsa kunsti näitustest *Documenta*. Belglasest näitusekorraldaja Jan Hoeti poolt väljavalitud 190 kunstniku hulgas on küll vaid neli hollandlast, kuid ühe neist on ta siiski võtnud oma «augaleriisse». See on väike kaheksa pildiga näitus ja neid pilte peab Hoet tänapäeva kunsti võtmeteosteks, selle kollektiivseks mäluks. Kõrvuti James Ensori, Paul Gauguini ja Joseph Beuysi maalidega ripub seal ka hollandlase René Daniëlsi töö.

Vincent van Goghi muuseumis Amsterdams saab oktoobri alguseni külastada huvitavat näitust, mis ei ole kujutava kunsti vallast: kaastundekirjad perekonnale pärast Vincent'i enesetappu. Siin on kirjad kuulsatelt maalijatelt nagu Toulouse-Lautrec, Gauguin, Pissarro ja Monet. Ühes näitusepublikatsioonis tõestatakse veenvalt, et Van Gogh oli juba aastaid enne oma surma tunnustatud kunstnik.

Legend laimatud ja tunnustamata kunstnikust on seega (kahjuks?) minevik.

10. juulil algas Den Haagis jälle kord mürarikas *North Sea Jazz Festival*. Kolm päeva mängisid ja laulsid kongressihoones 13 laval sajad muusikud, teiste hulgas Herbie Hancock, Dianne Reeves, Rachelle Ferrell, Wynton Marsalis ja Gerry Mulligan. Hilisest pärastlõunast sügava õõni.

Ja siis toimus juuni keskel veel üks lõbus sündmus, mida ma välismaalastele nii lihtsalt seletada ei oska, kuid mida pean väga hollandipäraseks. Laialt tuntud karikaturist *Peter van Straaten* avaldab suures poliitika ja kirjanduse nädalikirjas juba aastaid järjejuttu pealkirjaga *Agnes*. Agnes on kena lahutatud pisut üle neljakümne naine, tal on alacaline poeg. Agnes on vabakutseline, ta armastab liialt valget veini, vihkab majapidamistöid, tal on sageli lühiajaline vahekord mõne mehega ja enamasti on tal depressioon. Mõned mehed on juba teravmeelselt märkinud, et Agnese käitumine on tegelikult väga mehelik. Nüüd pidi see paljude lugejate poolt armastatud Agnes ka kehalise kuju võtma. Pühapäeval, 14. juulil valis ülimalt respektabel ja literatuurne žürii Amsterdams Peeter van Straateni juhtimisel aasta *Agnese*. Küsitleti Agnese-kandidaate, et kas neil on ka ehtne Agnese-tunnetus. Analüüs ja diskussioonid olid väga lõbusad, väga kirjanduslikud, ja väljavalitu oli väga Agnes.

Lõpuks:

Rotterdams on lastel hea. Nende jaoks on ühe linnasüdame *Boekieboekie*-nimelise hoone ülakorrusel ('boek' tähendab raamatut, 'boekieboekie' on vihje bugi-vugi muusikale) 5. septembrini lastenäitused, raamatud, *workshop*'id, jututunnid, nuku-teater ja palju muud. Sissepääs on tasuta.

Maastrichtis, meie lõunapoolseima provintsi lõunapoolses pealinnas, võib augusti lõpuni külastada laineidlõõvat näitust aafrika kunstist *Aafrika kuningad*. Enamasti sajandivahetuse bantu kuningatelt pärinevad ehted, trummid, maskid, istmed, kujud ja muud maagilised esemed on oivaliselt eksponeeritud. Koos põhjaliku kataloogiga.

Ja veel üks ostusoovitust neile, kes on huvitatud hollandi kirjandusest: feministlikul raamatumessil, millest ma eelmisel korral kirjutasin, pakuti selleks

puhuks avaldatud raamatut *Women Writers from the Netherlands and Flanders* (Artikleid 28 naiskirjanikust. Väljaandja Lucie Vermeij, kirjastus An Dekker, Amsterdam, 1992). Muide, hollandi kirjandus on ka 1993. a sügisel Frankfurdi raamatu-

messi dominant; viimasel minutil on meie kitsi ministeerium selleks vajalikud summad kokku kraapinud.

Saksa keelest tõlkinud Tiina Lias.

FOORUM

Väga austatud «Vikerkaar»!

«Vikerkaares» 6/1992 ilmus Jaan J. Leppiku artikkel (ettekanne) «Uususundid Eestis». . . Paraku leidsin sellest ebatäpsusi. Leheküljel 55 on lause: «Peab aga märkima, et Eestis on Jehoova tunnistajate kogudused erimeelsuste pärast lahku läinud ning on välja kujunenud Jehoova tunnistajate ja jehovistide kogudused.» Sellist väidetavat lõhenemist pole aga tegelikult toimunud. Jehoova tunnistajaid küll kutsutakse mõnikord (isegi ENE 4. köites) jehovistideks, kuid tegelikult on jehovistid täiesti erinev, mittekiristlik liikumine põhiliselt Venemaal. Jehoova tunnistajad aga on kristlik organisatsioon. On ka arusaamatu, miks näiteks uusapostellased on usundite loetelus paigutatud «Mittekiristlike usulahkude» hulka. Võimalik, et leidub ka teisi vigu (näiteks, kas baptistid ja evangeliumi kristlased pole mitte ühinenud kogudus?), kuid ma kirjutasin nendest, mis mulle kohe silma jäid.

Lugupidamisega

«Vikerkaare» lugeja A. Reho

Lisandusi «Elu Sõna» asjus

Olles lugenud juunikuu «Vikerkaares» Jaan J. Leppiku ettekande teksti uususunditest Eestis, tuli tahtmine teha mõningaid parandavaid ja selgitavaid märkusi, eriti mis puudutab «sekti» «Elu Sõna».

«Elu Sõna» kui kogudus sai loodud 1987. aasta septembris Hubert Jakobsi ja Rein Metsa juhtimisel Tallinnas. Mõlemad olid eelnevalt olnud Oleviste baptistikoguduse ja Tallinna metodistikoguduse liikmed. Kronoloogiliselt oleks õigem öelda, et ususõna õpetus hakkas kõigepealt levima Tallinna Oleviste koguduse kaudu, kus Hubert Jakobs alates oma pöördumisest ristiusku 1981. aasta kevadel liikmeks oli, kuuludes Leppiku poolt eelpool mainitud Rein Uuemõisa karismaatilisse ühendusse. Alles 1986. aastal, mil tekkisid vastuolud ortodokssete baptistidega ja seoses Rein Metsa poolt al-

gatatud noorteliikumise metodisti kirikus, lahkus Jakobs Olevistest ja liitus metodisti kogudusega Tallinnas, kust küll mõlemad aastavahetusel 1986/87 välja heideti. Arvata võib, et selle taga seisid «tumedad jõud», kes kogu aeg kirikuid ja usuühinguid ohjes hoidsid ja oma tahtmist mööda manipuleerisid. Nii et areng oli vastupidine Leppiku poolt väidetavale.

Tagantjärele vaadates näen ma «Elu Sõna» kui usulis-rahvuslikku liikumist. Kuigi suur rõhk pandi õpetuslikule küljele, mis omakorda rajanes Kenneth E. (mitte A.) Hagin'i, Kenneth Copeland'i ja mitmete teiste tollal revolutsioonilisena tundunud raamatutel (tõlkisin isiklikult üle kolmekümne õpetusliku teose eesti keelde), ei olnud meie eesmärgiks siiski mitte mingi uue liikumise või «sekti» liisamine teiste taoliste hulka, vaid üha enam kerkisid rahvusliku vabanemise eesmärgid meie tegevuse keskmesse. Meie põhitões oli, et kui Jumal on kõikvõimas ja kui Ta on võimeline lahendama kõik probleemid, olles andnud usklikule meelevalla, siis oleks ju absurdne, kui Ta ei oleks võimeline vabastama meie maad nõukogude okupatsiooni ikkest. Sellest teesist lähtudes ka tegutsesime.

Meie programm, kui nii võib öelda, oli kokku võetud dokumendis «Harta 87», mille saatsime 19. oktoobril 1987 Ronald Reagan'ile (õieti viisime isiklikult USA konsulaati Leningradis), Mihhail Gorbatšovile (viisime NLKP KK kantseleisse Moskvas) ja Arnold Rüütlile (Kadriorus). Selle sõnum oli järgmine: kuna Nõukogude Liit kui ateismi kants on tallanud jalge alla eesti rahva iseseisvuse, vabaduse ja sõltumatus ja kehtestanud siin inimvaenuliku režiimi, püüdes eesti rahvast moraalselt ja füüsiliselt hävitada — olukord, mille edasikestmist me ei pea enam võimalikuks — ja kuna Jumal meile on ilmutanud NL-i edasisi inimvihakalikke plaane, milles osalemine meie jaoks on võimatu, siis, olles sõnakuulelikud sellele ilmutusele ja mitte pidades enam kaucem võimalikuks selle riigi ja tema eesmärkidega samastuda — ütleme lah-

ti NL-i kodakondsusest ja soovime olukordade lahendamiseni välja rännata mõnda sellisesse riiki, kus tõde ja inimõigused sellisel kombel jalge alla ei ole tallatud. Käesolev dokument ei jäänud muidugi vastukajata. Ajalehes «The Washington Post» ilmus mitu artiklit, rääkimata raadiosaadetest, aga ka vastaspool asus kiirelt tegutsema. Eesti ajalehtedes (eriti «Õhtulehes») avaldati lühikese ajaga kümme-kond laimuartiklit «Elu Sõna» ja tema juhtide kohta, toimus selleteemaline televisioonisaade ja koolides ning tööpaikades hakkas ringi käima kõiksuguseid «lektoreid», kes oma arust paljastasid «Elu Sõna». Me ei löönud kartma. Kirjutasime ja levitasime mitmeid uusi dokumente ja üleskutsesid, nagu «Deklaratsioon Ameerika Ühendriikide presidendile, Ameerika Ühendriikide Kongressile, Ameerika rahvale», «Jõulusõnum eesti rahvale», «Märgukiri», «Pöördumine seoses kodakondsusest lahtitütle misega ja eelseisva Eesti Vabariigi aastapäevaga» jne.

Ma ei mäleta, et tol ajal oleks leidunud ühtki religioosset gruppi või kirikut, kes oleks valmis olnud sellisteks sammudeks, mida «Elu Sõna» tol ajal astus. Kui mõned meie liikmed paigutati vaimuhaiglasse, ähvardasime demonstratsiooniga tollasel Võidu väljakul, poisid vabastati päevapealt; kuna me ei pidanud õigeks, et eesti noormehed teenivad okupatsiooniarmees, siis astusime kõikvõimalikke samme, et neid sinna mitte lasta, tegevus, mille tõttu Jakobsi ja Metsa vastu algatati kriminaalasi, aga enamik poistest pääses; kuna võimud püüdsid teha kõikvõimalikke takistusi, et «Elu Sõna» ei saaks teostada oma nägemust ja protesti märgiks okupatsiooni vastu maalt lahkuda, siis ähvardasime nõukogude passide ja konstitutsiooni avaliku põletamisega, mis pani teatud ringkonnad kibekähku tegutsema; 1988. aasta veebruaris õnnistasime sinimustvalge lipu ja kuulutasime, et kes astub välja inimeste vastu, kes selle lipu all ühinevad, astub vastu Jumalale ja saab tunda Tema kätt, tõime lipu ka avalikult välja, 24. veebruaril 1988 heiskasime lipu Hiie tänaval asuvas kogunemispaigas, hiljem käisid elusõnalased selle lipu all ühest Eesti paigast teise ja kuulutasid vabadust. Kui kõike seda religioosseks fanatismiks pidada, siis see, mis toimus nn «laulva revolutsiooni» nime all veidi aega hiljem, peaks olema religioosne fanatismi musternäidis.

Mina küll ei mäleta, et oleksime kuulutanud III maailmasõja tulekut. Kuulutasime, et kuna Süüria valmistub Iisraelile kallale tungima ja Süüria on Nõukogude Liidu sõjaline satelliit, siis kistaks ka Eesti, kui ta püsib NL-i koosseisus, selle okupandi avantüüridesse kaasa ja kannab koos temaga vastutust. Et seda vältida, nõudsime okupatsiooni kohest lõpetamist ja mobiliseerisime nii paljusid kui võimalik selle vastu julgelt välja astuma (just julguse ja meelevalla sisendamist inimestesse loen meie

üheks viljakamaks saavutuseks, seda näitas ka hili-sem sündmuste kulg). Muidugi on öeldud, et meie prohveteerung oli vale, kuna Süüria ei ole Iisraelile kallale tunginud. Aga see oht ei ole siiani välistatud. Kui viibisin 1988. aasta septembris Iisraelis, õnnestus mul näha Iisraeli kaitsejõudude filmi valitsevast sõjalis-poliitilisest olukorrast. Seal näidati üsna detailselt, kuidas ja kelle abiga Iisraeli ümbritsevad Araabiamaad eelolevaks sõjaks valmistuvad ja üks kaitsejõudude kõrge ohvitser kommenteeris, et kõige suurem oht ähvardab neid Süüria poolt, kelle sõjaväe Nõukogude Liit lühikese ajaga on üsna lõõgivõimeliseks muutnud, ja et võimalik sõjaline kallaletung võib sealpoolt tulla iga päev. Mis puutub NL-i relvajõudude ossa selles lavastuses, siis tahaksin ma teada, kellel on tegelik ülevaade sellest, mida nõukogude sõjardid oma peas kaheksakümnendate aastate lõpul haudusid. Kellel seda pole, sellel ei maksa ka diskussiooni alustada. Meie ainus viga oli see, et esitasime daatumeid, millal üks või teine sündmus pidi toimuma — sellest oleks pidanud hoiduma. Põhjuseks vast oli meie suur agarus, senine edu ja kindlasti ka need sõnumid, mis tulid USAst ja mujalt (mida Leppikki mainib) ja mida me püüdsime omandatud üldpilti sulatada.

Mis puutub meie lahkumisse Eestist (pean eelkõige silmas enda ja Rein Metsa peret), siis otseseks põhjuseks oli eelpoolnimetatud kriminaalasi, mille prokuratuur algatas meie vastu 1987. aasta 18. novembril Eesti NSV KrK § 201¹ lg. 1 tunnustel, kus meid süüdistati, et oleme mõjutanud «äärmuslik-religioosse grupi «Elu Sõna» nime all» noori «keelduma oma kodanikukohuse täitmisest — teenimisest Nõukogude Armees». Sellega kaasnemast tagakiusamiskampaaniast võiks kirjutada rohkesti, puudutas see ju peaaegu kolmesadast inimest, kes olid «Hartale» allkirja andnud, lisaks nende vanemad, töökaaslased jne. Kuna meie mingeid järeleandmisi ei teinud, vaid vastupidi, jätkasime üha suurema julguse ja meelevallaga, siis esitati meile 1988. aasta algul ultimaatum: kas lahkume Eestist või tuleb protsess. Kuna meie lahkumine oli kooskõlas meie ilmutusega ja me leidsime, et oleme oma ülesande Eestis täitnud ning on aeg utel juhtidel esile astuda ja tuleproov läbi teha, siis valisime emigratsiooni. See toimus täpselt samadel alustel, kui mitmete teiste poliitiliste aktivistide nagu Tiit Madisson, Peeter Bötter, Eke-Pärt Nõmm, Vello Väärtnõu, Ain Saar jt puhul.

Pärast meie lahkumist algas üleüldine «hartalaste» väljasõit. 1988. aasta jooksul pühkis Nõukogude Liidu tolmu oma jalgadelt üle saja inimese, neist enamik noored. Mõni võib ju arvata, et alates sama aasta suvest, kui hakkas toimuma massiline rahvuslik ärkamine, ei olnud väljasõit enam põhjendatud või õigustatud. Kuid ühenduses meie «Harta 87» ilmutusega oli see siiski põhjendatud — kuulutati-

me ju seal, et nii kaua kui meie maa on okupeeritud, lahkume sealt protesti märgiks, kuid lisasime ühes hilisemas kirjutises Ilando Runnelit tsiteerides: «loomulikult, me läheme ära», kuid «tuleme taas, kui lähete ära». Nii et «Elu Sõna» emigreerimist võib vaadelda kui üht katalüsaatori Eestis toimunud iseseisvumisprotsessis. Nüüd on eesmärk saavutatud ja enamus ilmselt lähitulevikus tagasi pöördumas.

Kogu meie tegevust tuleks vaadelda ja kaaluda kui okupatsioonivõimude ja «Elu Sõna» vahelist konfrontatsiooni (meie nimetasime seda võitluseks Taaveti ja Koljati vahel), siis paistavad mitmedki aspektid õiges valguses. Ja praegu, kus Eesti püüab saata lootustandvaid noori lääneriikidesse õppima ja kogemusi omandama, on suure hulga eestlaste juba mitmeid aastaid kestnud elu erinevates lääneriikides — elusõnalasi on peale Skandinaavia veel rohkesti Ühendriikides, aga ka Austraalias, Kanadas, Itaalias, Hollandis ja mujal — nendesamade taotluste teostumine palju paremal kujul. On ju enamik neist saanud materiaalselt abi nimetatud riikide käest kui sisserändajad ja on end mõne aastaga üsna hästi suutnud materiaalselt kindlustada, näevad ja kogeavad elu seestpoolt, mitte kui turistid või ajutised külastajad ja üsna suur hulk on asunud õppima, ka kõrgkoolides. Leian, et lõppkokkuvõttes tuleb «Elu Sõna» väljarändamine ka selles osas Eestile kasuks.

Mis aga puutub neisse, kes võimude survele või oma kaalutlustel «Hartast» ja kõige sellega ühenduses olevast lahti ütlesid, siis nende suhtes ei ole just palju positiivset öelda. Ei ole imestada, et liikumine lõhenes — ühendav idee oli kadunud ja juhtide isiklikud ambitsioonid, kas siis võimu või läänest tuleva kõva raha ja materiaalse abi järele tekitasid parandamatu konflikti. Nüüdsaks on, nagu ka Leppiku ettekandest võib lugeda, tekkinud mitmeid harukogudusi, mis enam-vähem on mandunud nimeta ja näota religioosseteks sektideks teiste omasuguste hulgas. Kõige hullem lugu on Tartus, kus Albert Tärnu, juhendatuna ja käsutatuna Rootsi «Elu Sõna» fanaatikute poolt, on algupärasest «Elu Sõnast» teinud täieliku karikatüüri ja tegutseb algusest peale otseselt vastu nende ideaalidele, millele meie liikumine rajanes. Olen temalt isiklikult nõudnud, et ta lõpetaks selle nime kasutamise oma veidruste kattena, sest 1987. aastal loodud «Elu Sõnal» ei ole selle «religioosse õnnetusega», mis Tartus sama nime all tegutseb, mitte midagi ühist peale sellesama nime.

Leppik väidab: «Elu Sõna» koosolekud (loodan, et praegused) meenutavad «Amazonase päriselanike šamanistlike orgiaid». Nendes võib olla tõesti

midagi võigast, aga ma pean selguse mõttes juhtima lugeja tähelepanu sellele, et taoline võrdlus on kurjast. Olles kultuurantropoloogia doktorandina lähemalt uurinud ka Lõuna-Ameerika pärisrahvaste religioone ja eriti šamanismi ilminguid, pean tunnistama, et siin annab Leppiku võhiklikkus küll end tunda. Nimelt ei ole ma nende rahvaste juures leidnud mingeid jälgi «šamanistlikest orgiatest», vastupidi, arvestades seda tarkust ja tasakaalukust, mida näitavad üles need, kes on valinud šamaani raske, kuid õilsa tee, arvan ma end alati eelistavat neid üksipuha millisele luteri papile.

Huvitav oli veel teada saada, et Rein Metsal on hüpnosivõimed, kahju, et ma seda varem ei teadnud, oleks ehk saanud kuidagi ära kasutada.

Leppik nimetab veel, et «Elu Sõna» meeste hulgas on olnud homoseksualismi ilminguid. Mida tahab ta sellega öelda? Esiteks on inimese seksuaalsed kalduvused väga intiimne sfäär ja Eestis oleks aeg õppida, et teiste eraellu ei ole sünnis oma nina toppida, kui tahetakse tsiviliseeritud maailmaga võrdväärne olla. Teiseks ei mäleta ma küll, et keegi oleks seda küsimust üles võtnud ja avalikult propageerinud homoseksualismi kui «Elu Sõna» eluviisi, vastupidi, abielu oli see, mida me rõhutasime, ja üsna hea hulk «Elu Sõna» noori sai kas siis meie poolt (või hiljem välismaal) paari pandud ja elavad siiani koos. Samas tean ma küll mitmeid luteri kiriku liikmeid, kellel on homoseksuaalseid kalduvusi (mis on nende eraelu), ja Rootsis on imelikul kombel just luteri kirik see, kus esineb ordineeritud õpetajaid, kes avalikult oma homoseksuaalsusest räägivad. Küll need probleemid varsti ka Eesti luteri kirikusse jõuavad.

Uususundid ei ole tõusuteel mitte üksnes Eestis, see protsess toimub kõikjal üle maailma. See, et inimesed otsivad midagi uut, võib olla märgiks selle kohta, et vana on mäda. Ütleb ju Piibelgi, et uut viina vanadesse nahklähkritesse ei kallata.

Kuigi olen teinud vaid «Elu Sõna» puudutavaid märkusi, peab siiski mainima, et kogu Jaan J. Leppiku ettekande toon on üleolev ja teisi paikapanev. Loodan, et selline suhtumine ei ole luteri kirikus ainuvalitsev. Kui aga see nii peaks olema, siis räägib see üksnes nende religioossetest kõrkusest. Luterlased ei peaks unustama, et mitte just väga kaua aega tagasi olid nad ise emakirikust lahkulõõnud sekt ja põlu all ning et Piibel, mida nad peaksid uskuma, manitseb, et sellisel hoiakul on vaid üksainus tagajärg — langus.

Endine elusõnalane,
nüüdne religioonianthropoloog
Hubert Jakobs

«Seoses vaba mõtlemise taastarenemisega Eestis on väga paljud uusususundide esindajad leidnud tee ka siia. Eesti inimestes on pärast pikemat vaheaega taas tekkinud vajadus tunnetada Jumala olemasolu või eksistentsi. Nad on abitud ega tea, kuhu ja kelle poole pöörduda. Nad on kui kuivänu maa, mis januneb vee järele. Ja küllap seda maad ka kastetakse, iseasi, kes kastab. Ja kuidas. On see tõesti puhas allikavesi, soolvesi või veel mingi hape. Praeguste märkide järgi jagub dollari-maitselist soolvett palju rohkem kui allikavett.

Kes siis praeguses Eestis seda soolvett jagab?»*

Jaan Leppik saab kokku 45 soolvee jagajat Eesti inimestele. Kristlikult põhjalalt sündinud soolvee jagajatest on esiteks mainitud baptiste. Imelikul kombel on loetelust välja jäänud metodistid, nõnda oleks Leppik saanud ühe veel juurde, ehk ühte-kokku juba 46 soolvee jagajat.

On kurb tõdeda, et ühelt poolt nii vajaliku teema juures, kus pooled inimesed otsivad ristiusku omapäi ja kus mitmesugused valed nõuavad eluruumi (H. Udam, EE 21.02.92), ei ole jälle pääsetud mõõda liialdustest ja ebatäpsustest, mis ei tee au tõsiluterlastest autorile ega loo kunagi sildu erinevate kristlike kirikute ja konfessioonide dialoogile.

Baptistide ja teiste kristlike kirikute nimetamine usulahkudeks või mingeiks piblisistlikeks lahkõpetusteks ei ole kuigi korrektned.

Tänapäevase baptismi juured on protestantliku reformatsiooni ajastus ja põhimõtteis, seega seal-samas, kus luterlastel. Kuna pea kogu Eesti kirikuajalugu on põhjalikult läbi uurimata (kõige täiuslikumalt on uurinud Vennastekoguduse tegevust Eestis prof. V. Ilja), on see töö suures osas alles ees. Me teame vähe katoliiklikust ajastusest Eestis, vähe teame vabakoguduslikust liikumisest ja selle tähtsusest Eesti kultuuriloole. Teame seda, et esimesed baptistikogudused Eestis sündisid Ilaap-salus, Pärnus, Tallinnas ja Kärddlas 1884. aastal. Sellele olid aluse pannud 19. saj I poole vennastekoguduse ärkamine ja Vormsi ning Läänemaa äratusliikumine sama sajandi 70.—80. aastatel. Nõnda olid baptistid lähedal vennastekogudusele, võttes üle mitmeid luterliku pietismi õpetuslikke ja praktilisi elemente.

* Jaan J. Leppik. Uususundid Eestis. Ettekanne EELK õpetajate konverentsil 29. jaan 1992. «Vikerkaar» 1992, nr 6, lk 52—57.

Uued vabakirikud lülitasid näiteks kohe piibliseltside tegevusse Eestis ning aitasid kaasa pühakirja väljaandmisele ja levitamisele. (Piibliseltside ajaloost Eestis, 14.12.91 J. Bärenson). Oma koht Eesti kultuuriloos on baptistide laulu- ja män-gukooridel. Märkimata ei saa jätta sedagi, et aastatel 1925—1929 õppis Keilas Eesti Baptistide Vaimulikus Seminaris Evald Mänd, kirjanikuni-mega Ain Kalmus, kelle piibliainelise romaaniga «Juudas» (1969) peaksid kõik tuttavad olema.

Baptistidel ei ole erilisi usutunnustuslikke dokume-mente, kuna nende lähtekohaks on usupuhastus ja seega peavad nad pühakirja igasuguse teoloogia aluseks. Sellest hoolimata on nad alati tunnistanud varakristlikke usutunnistusi (sümboleid) nagu Apostellik, Nikea ja Kalkedoni usutunnistus ning pidanud neid alati kristliku usu tõelisteks kirjel-dusteks. (Euroopa Baptisti Föderatsiooni selgitus *Kes on baptistid?* 1992, Dorfeil, p. 1.)

Muidugi on luterlastel baptistidele küsimusi: kui suurt tähtsust omab Jumala ees inimese tahte-vabadus? ja baptistidel luterlastele: kas beebide ristimine on usus ristimine? Nõnda küsivad kato-liiklased luterlastelt, kas neil on ka apostelliku usu täius või on neil üksnes kiriku tunnused; ja luter-lased küsivad, millele on rajatud paavsti võim. Mõningate M. Lutheri väljenduste pärast, nagu see, et paavst on Anti-kristus ise, on luterlastest teo-loogidel olnud hiljem raske pidada dialoogi kato-liiklastega. Kas J. Leppiku väljendused saavad sel-leks dialoogi takistavaks psühholoogiliseks jõuks baptistide ja luterlaste vahel, seda näitab aeg. Ja muidugi on J. Leppikul õigus, kui ta mõtleb, et mõne kristliku koguduse/kiriku õpetuslik ebamää-rasus on avanud ukse dollarimaigulistele soolvee jagajatele. Nii näiteks on Tallinna Oleviste baptis-ti kirik olnud vähemalt kolmele rühmitusele, *Iloosianna Kirikule*, elusõnalastele ja liikumisele *Noored Missiooniga* mingisuguseks lähtealuseks. Küsimus on ühe koguduse viljades, mitte aga kogu Eesti baptismi iseloomustavas nähtuses.

M. Luther oma kirjas kahele preestrile *Von der Wiedertauße an zwei Pfarrerherm* (1528) tõrjub te-gevusmalli, mille kohaselt uuekiristitajate eksiõpe-tust tuleks tõrjuda vägivalgaga. «Neid tuleb kind-lalt tõrjuda pühakirjaga ja Jumala sõnaga; tulega ei saavutata midagi. . . Sest kas pole mitte nii, et usul tuleb ueneda, mitte Jumala sõnal. On ju õigem, et Jumala sõna loob uue usu (kui õiget usku veel pole), mitte et usk uuendaks sõna.»

See tähendab aga valmisolekut dialoogiks, ja seda pühakirja alusel.

Riho Saard

TELLI JA OSTA KODU- JA VÄLISMAAL AJAKIRJA

«VIKERKAAR»

JÄRJEST ROHKEM MAAILMA LEVIAGENTUURE ON ASUNUD VASTU VÕTMA AJAKIRJADE «VIKERKAAR» JA «RADUGA» (vene k.) PIKAAJALISI ETTETELLIMUSI, AIDATES SUL NÕNDA LAHTI SAADA ÜKSIKNUMBRITE JAHTIMISE VAEVAST.

Üksiknumbrite ostmise või ajakirja ettetellimise küsimustes võib pöörduda ka toimetuse poole.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72. Vas-
tutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljataga 60
18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika Marika
Mikli 60 18 58.

Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teis.p reedeni k
14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58. Keele-
toimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58. Teh-
niline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58. Masina-
kiri Viivi Hanladze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja
tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30.
Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 05.08.92

Trükkida antud 08.09.92

Olse trükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärviõnniseid 12,51.

Arvestuspoognaid 9,82. Tellimuse nr 2958

Tallinna Ajakirjandustrükikoda, Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 10

Hind 3 krooni.

Vikerkaar

Hind 3 krooni
78245